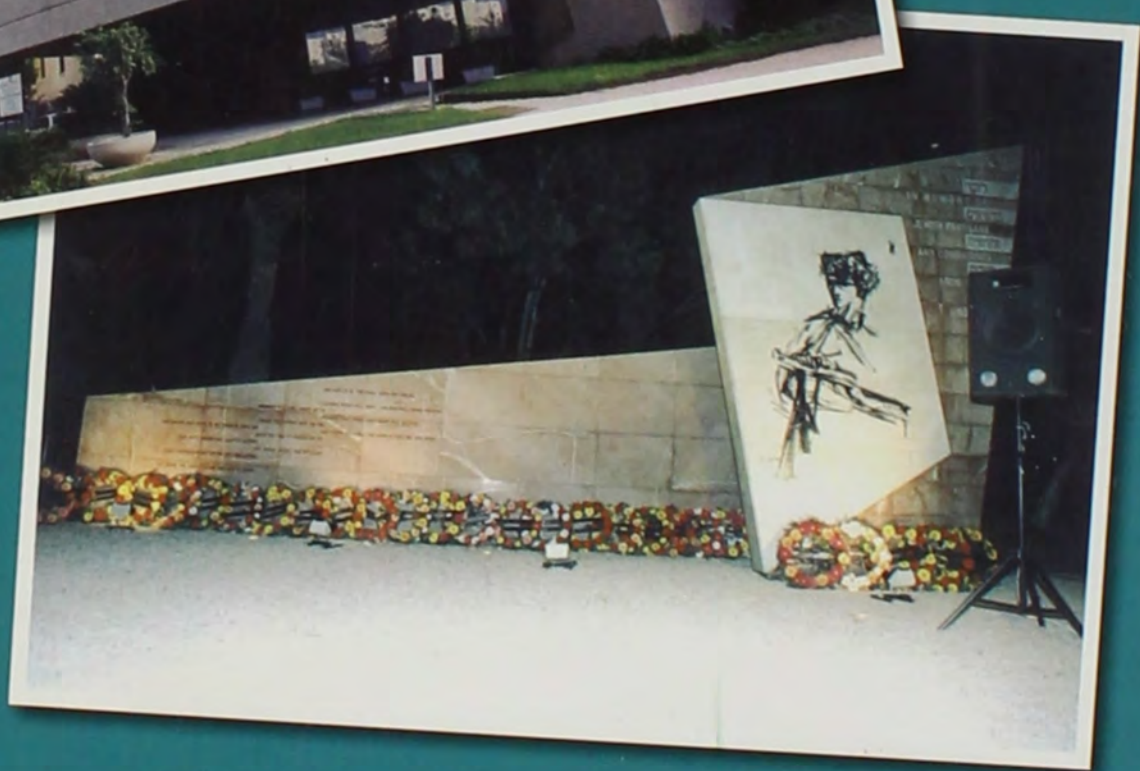

ילקוט ווהלין

56 שנה לילקוט

66 שנה למדינת ישראל

מס' 63

אב תשע"ד - אוגוסט 2014

ילקוט וזהלן

66 שנה למדינת ישראל

56 שנה לילקוט

מס' 63

אב תשע"ד - אוגוסט 2014

בהוצאת: האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין, המרכז בישראל
 היכל יהדות ווהלין, רח' כורזין 10, גבעתיים 53583
 טלפון: 03-5717621, פקס: 03-7321605

העורך הראשון: יהודה מרין ז"ל
 וחברי המערכת: בוריס בריק ז"ל
 אברהם ביבר ז"ל

המערכת: יוסף גליצקי
 ציפי קרלין

עריכה: ציפי קרלין

עריכה לשונית: טובה פרידלנד

מאמרים, כתבות, שירים, דברי זכרון, רשמי מסע ותמונות
 יתקבלו בברכה.

ניתן להעביר אל מזכירת המערכת גב' זהבה ויסברג:
wohlinorg@bezeqint.net

עיצוב: רויטל אביב
 הדפסה: דפוס שלמה לוי בע"מ 052-5471060

המערכת מתנצלת על שיבושים שנפלו במאמרים שכתבה
 אסתר וינשלבויס בילקוט ווהלין מס' 62
 ומצטערת על עגמת הנפש שנגרמה לכותבת.

תוכן עניינים

4	דבר יו"ר האיגוד
6	השוואה: מה נזכור ומה נזכיר? / קולט אביטל
8	72 שנה להשמדת יהדות ווהלין / ד"ר רותי לוסטיג
9	הזיכרונות שלי לא יוכלו למלא את חסרון יקירי בחייהם של ילדי / אליהו פינקלשטיין
12	ביום השואה / שלמה גרינברג
13	דבר ראש עיריית גבעתיים מר רן קוניק
16	דברים אישיים לטקס יום השואה 2014 / ד"ר פרומי שחורי
23	מי שעדיין בחיים שיקום / שרה ויינשטיין

עדויות וזכרונות

18	מוות על כל שעל / פסיה אברס
27	הזיכרונות שלי / מרים קורן
39	המחבוא מתחת לרפת / עדותו של יוסף זילברברג
50	מגיא ההריגה / מכתבו של שרון שורצבלט
53	הנוער (שהיה) ברוקיטנה / שוורץ יעקב
55	מרטנה ל"גבעת הרכה" / אלחנן-חונה שטינגרטן
59	לראותך רק עוד פעם אחת / שושנה דננברג

דורות מספרים...

62	הלב של אבא מהכפר / אריה גורן
63	דור שני לניצולי שואה / אבי דיכטר
67	סיפורו של מנדל ביידר / אדוה טאוכנר (נכדתו)
73	רשמי מסע שורשים לברזוב באוקראינה / רותי וולך
74	"להם כל גל נושא מזכרת" - על הזכרון בברזוב / רותי וולך

לזכר חברים

76	אבי - חיים זוסמן / גיורא זוסמן
77	לזכרו של חיים זוסמן ז"ל / יעקב מור
78	לזכרו של מוניה שפיר: אבא אהוב ויקר שלנו / גילה פרבר
80	שלום יקירי - שיחות בכתובה 1929-1965 / אורנה דריזין (זמל)

דבר יו"ר פאנקאד יאיר אפל

המקומי ענה שאין לו אף אחד בעגלה. הוא לא ידע שאבי ז"ל מסתתר מתחת לחציה. הוא התגנב לעגלה והתחפר בקש על מנת להגיע לכפר מבלי שיתגלה. אילו היו מגלים אותו, הוא היה נורה במקום. הנאצי אמר לצ'כי שהוא משקר, לקח את הקלשון שהיה נעוץ בערמה, הרימו באוויר ונעצו בחוזקה במרכז העגלה, מתוך הנחה שאם מישוהו מסתתר בה, הוא ייפגע מהקלשון. שיני הקלשון החטיאו אך במעט את כתפו של אבי והוא לא נפגע, המקומי הורשה להמשיך בדרכו ואבי הגיע למחוז חפצו בשלום. נס? מזל? השגחה עליונה? לכל אחד הסבר משלו.

ויתבדל לחיים ארוכים אמר, שהוסתרה בעליית הגג בתוך שק מלא ספרים, בינות לשקים אחרים שהיו מלאים בספרים, בגדים וכל מיני שמונצעים ושמאטעס, שבדרך כלל שמרו או החביאו בבידעם. בעודה מחכה שהאקציה תיגמר היא שמעה שנכנסים לביתם ושמעה את זעקות השבר של אמה "הילדים, הילדים שלנו, איפה הם מה יהיה איתם?" ושקט...

כעבור דקות אחדות מישוהו נכנס לעליית הגג והתחיל לחפש אחר מסתתרים. כשלא מצא הוא החל לדקור עם הכידון שבקצה קנה הרובה את השקים, בתקווה למצוא מישוהו שמתחבא שם. תוך כדי כך הוא מעד, נשען על אחד השקים והמשיך לדקור

חברים, ווהלינאים יקרים חלפו 72 שנים. הטקס לזכר הפרטיזנים והלוחמים היהודים בני ווהלן וטכס יום הזיכרון לשואה ולגבורה כבר מאחורינו, ועינינו נשואות אל העתיד. בימים אלה השלמנו את פרויקט ההנצחה הדיגיטאלי: מפה ובה מצוינים שמות קהילות בפלך ווהלן. הקשה על שם קהילה, במסך המגע, תפתח מסך נוסף ובו גישה אל מידע על הקהילה ותולדותיה, תמונות, קטעי וידאו ורשימות הנרצחים. בפרויקט זה ננציח את הקהילות שהוכחדו ואת אלפי היהודים שגועו בגטאות, שנגררו אל היערות ונורו אל הבורות.

המפה הוקמה על ידי איגוד יוצאי ווהלן בישראל בסיוע תרומתן הנדיבה של אילנה ניב ורותי לוסטיג לזכר אביהן בוריס בריק ז"ל ולזכר משפחתו וקהילת קולקי.

כמדי שנה, בטקס המשותף עם עיריית גבעתיים, באולם היכל יהדות ווהלן, אני מביא בפני הקהל הקדוש, ובעיקר עבור דורות ההמשך, סיפור אחד מני רבים על נס שקרה לניצולים, על ההישרדות המופלאה של אלו שהצליחו לשרוד ולהמשיך לקיים את המסורת העתיקה של העם היהודי בישראל ובתפוצות. מתוך תחושה של שליחות עלינו לספר לדורות הבאים את שאירע. עלינו, בני הדור השני, לזכור ולהזכיר ולעשות ככל יכולתנו ששואה נוספת לא תתרחש.

סיפרתי על נס, אחד מיני רבים, עת קלגס נאצי עצר צ'כי מקומי, שלאחר הקציר הוביל עגלה רתומה לסוס, מלאה בחציר, והאשימו כי הוא מחביא יהודים בעגלה מתחת לקש.

את השקים שסביב. בשק עליו נשען הוא
לא פגע. בשק הזה הסתתרה אמי.
נס? מזל? השגחה עליונה?
לרוב היהודים לא קרו ניסים. נזכור אותם!
נזכור ונזכיר את מיליוני בני עמנו ואת בני
משפחותינו הקדושים והיקרים שנרצחו,
וכל חטאם היותם יהודים, נזכיר ונספר כל
עוד נשמה באפינו.
לזכרם ולזכר כל הקדושים שנרצחו בחבל
ווהלין נמשיך את השושלת, לא נשכח ולא
נסלח, עם ישראל חי לנצח!
ישנם עוד אלפי סיפורים שלא סופרו ולא
תועדו זו המשימה שלנו!
כל מי שיכול לתעד, לרשום, להקליט
ולהעביר תכנים לאתר ההנצחה שלנו
בהיכל יהדות ווהלין, אנא יעשה זאת.
שלכם
יאיר אפל - יו"ר

מר יאיר אפל, יו"ר
אגודת יוצאי ווהלין, תשס"ד

מר זאב פורטנוי, פר אירגון הפרטיזנים,
תשס"ד

פר קהילת חלושת ווהלין, רב, תשס"ד

השואה: מה נזכור ומה נזכיר?

מאת: קולט אביטל, יו"ר מרכז הארגונים של ניצולי השואה בישראל

פורסם ב"ישראל היום" 28.4.2014

גלית קולט אביטל

ואכן ברחבי תבל הייתה השואה לגורם מרכזי בזהות היהודית. בישראל העצימה השואה את הנרטיב הציוני, את נחיצותה של מולדת ואת זכותנו לארץ.

אין ספק שהשואה תישאר עמוק בזיכרון הקולקטיבי שלנו, שהרי מדובר באירוע ללא תקדים במשמעותו ובהיקפו בהיסטוריה. בסקר דעת קהל, שערכה ד"ר מינה צמח לאחרונה, השיבו 82 אחוזים מהנשאלים בישראל כי הם סבורים שזכר השואה יישמר לעד. וגם אם בעולם קיימים מכחישי השואה, הם מיעוט.

במבני האבן באושוץ ובדכאו, בבלוקים שהשתמרו, נפגשים בני ונכדי הרוצחים והנרצחים, המענים והמעונים, והם יודעים כי במבנים אלה קבורים לא רק הקורבנות היהודים, אלא גם התגלמות הרוע האנושי. במערכת החינוך בעולם, מחלחלים לקחי השואה. הטקסים, האנדרטאות, ספרי ההיסטוריה, עדויות השורדים ויצירות האמנות ימשיכו לספר את הסיפור.

ולמרות כל זאת, האם החברה בת זמננו חסינה בפני תופעות הגזענות הנאצית שצמחו והשתלטו על מדינה "נאורה" כמו גרמניה?

למראה התנועות הניאו-נאציות ההולכות ופורחות בעולם בימים אלה, עלינו להשיב בצער כי הלקחים עדיין לא נלמדו. זה בוודאי נושא לשיח המתמשך בינינו לבין העולם הלא-יהודי.

אך בה במידה אנו חזקים כדי להפנות שאלה זו גם כלפי פנים בהקשר של ערכיה המוסריים של החברה הישראלית.

לכן השאלה המרכזית העומדת בפני כל

אך מעט ימים מפרידים בין חג הפסח לבין יום הזיכרון לשואה – שני אירועים מכוננים בתולדות עמנו: יציאת מצרים שעיצבה ערכי יסוד באתוס היהודי, את זכותם של האדם ושל האומה לחיי חירות ואת חובתו של כל דוד ודור לראות עצמו כאילו יצא הוא ממצרים. וגם האסון הגדול מכל שפקד את עמנו לפני 70 שנה והטביע את חותמו עמוק בבשרנו והיה לגורם מעצב מרכזי בזהותנו היהודית והיה לגורם מעצב מרכזי בזהותו היהודית והישראלית בימינו. בעבור שרידי השואה זו הייתה יציאת מצרים של ימינו, מן הסבל והעבדות אל החירות, הגאולה. בעבור דורות ההמשך קיבל הצו "והגדת לבנך" משמעות מיוחדת.

הזוועה שחרצה בבשרנו מסר חיובי לעמנו ולעולם - מסר של מחויבות לערכי האדם והאנושות.

השואה שייכת למורשת האוניברסאלית של כל בני תרבות. היא שקבעה את אמות המידה לרוע המוחלט. לקחי השואה חייבים להיות לקוד תרבותי של חינוך לערכים הומאניים, לדמוקרטיה, לזכויות אדם, לסובלנות ולסבלנות ונגד גזענות ואידיאולוגיות טוטליטריות. מהר הזיכרון בירושלים יוצאת לעולם קריאתו של הלל הזקן "מה ששנוא עליך אל תעשה לחברך ואידך זיל גמור".

אכן, אפס סובלנות כלפי תופעות של גזענות וסולידריות עם עמים שמתנסים בסבל דומה לשלנו הם ערכי היהדות אותם נרצה להנחיל לדורות הבאים. זה צריך להיות גם המסר שלנו לעולם.

מעשי ההנצחה היא לא רק כיצד לזכור ולהזכיר, אלא מהו המסר הערכי שנעביר לדורות הבאים אחרי שאחרון שרידי השואה לא יהיה עימנו עוד. מה מכל הטרגדיה יישאר בזיכרוננו הקולקטיבי? האם רק הקורבנות? האם רוחו של האדם והניצחון על הרשע?

בתום כנס בינלאומי על "מורשת ניצול השואה-ההיבט הערכי והמוסרי" שנערך בזמנו ב"יד ושם", פרסמו ניצולי השואה מנשר וכך הוא מסתיים: "אף על פי שזיכרון השואה טעון וספוג ברוע ובאובדן צלם אנוש המאיימים על כל ערך אנושי, אנו הניצולים, שצעדנו בגיא צלמוות וראינו כיצד משפחותינו, קהילותינו ועמנו מושמדים, לא שקענו אל תהומות הייאוש ולא איבדנו את האמונה באדם ובצלם אלוהים. אנו מבקשים לחלץ מן

הנהלת האירוע העולמי Se יוצאי ווהלין בישראל מביעה תודה והערכה

לעיריית גבעתיים ולעומד בראשה מר רן קוניק,
לעובדי העירייה, ובמיוחד למר ליאור סידיב מנהל מחלקת האירועים,
על שיתוף הפעולה עם האירוע ועל ההיענות לכל פניה ובקשה.

לנועידת התביעות
על תמיכתם בפעילות האירוע

לחברי תנועת "בני עקיבא" סניף גבעתיים, על השתתפותם ועזרתם
בקיום האזכרות וטקסי יום הזיכרון לשואה

לכנר מר יורי קריצמן שמלווה בנגינתו את טקסי יום הזיכרון לשואה

לסלם מר צביקה רב על ההנצחה בתמונות
Se טקס יום הזיכרון לשואה Sei האזכרה הכללית תשע"ד

72 שנה להשמדת יהדות ווהלין

טקס יום הזיכרון לשואה ולגבורה תשע"ד מנחה: ד"ר רותי לוסטיג

ד"ר רותי לוסטיג

השנה אנו מציינים 73 שנים לתחילת הרצח השיטתי להשמדת יהודי אירופה על-ידי גרמניה הנאצית ו-72 שנים להשמדת יהדות ווהלין בקיץ-סתיו 1942. יהדות מפוארת זו, שמנתה עם פרוץ המלחמה כ-250 אלף נפש, חוסלה על-ידי הצורר הנאצי תוך סיוע פעיל של המרצחים האוקראינים. עם תום המלחמה נותרו כ-3500 אודים מוצלים, כ-1.5% מכלל האוכלוסייה היהודית שהייתה באזור לפני המלחמה.

קהילות יהדות ווהלין, לספר את הסיפור של החיים ושל ההשמדה ושל ההתנגדות על כל צורותיה.

אני מתכבדת להזמין את מר אליהו פינקלשטיין יליד רובנו, שגדל בכפר זאוויזוב הסמוך לעיירה האשט, לשאת דברים בשם הניצולים מחבל ווהלין.

אליהו היה בן 18 כשהגרמנים פלשו לברית המועצות. איבד את כל משפחתו בשואה. היה פרטיזן וחייל בצבא האדום במחלקת הסיור של הגדוד בו שירת. זכה בשלוש מדליות על אומץ לב ובשישה צל"שים. לחם בחזית הונגריה, סלובקיה והגיע עד למבואות פראג. עלה לארץ ביוני 1948. במלחמת השחרור לחם בחזית הדרום בחטיבה 8 של יצחק שדה. היה אחד מעשרת מפקדי הטנקים הראשונים בצה"ל. ב-1955 נישא ליפה נולדו להם בן ובת: אסתי ובוועז. הם הקימו משפחות והיום יש לו 4 נכדים ונכדה.

גם השנה, כמו בכל שנה, אנחנו עומדים למרגלות האנדרטה לזכר הפרטיזנים והלוחמים בנאצים מקרב יהודי ווהלין. אנחנו עומדים ניצולות וניצולים, בנות ובנים, נכדות ונכדים ואף דור הנינים, ומקיימים בכך את הנדר אשר צוינו לקיים על-ידי הנרצחים: לזכור ולעד לא לשכוח.

לזכור ולא לשכוח את החיים שנוצרו והתקיימו בחבל ווהלין במשך דורות, את עושר היצירה והתרבות שפרחו בו. לזכור ולא לשכוח את קהילת יהודי ווהלין, שהשמדתה גדעה באחת את חייהם של כרבע מליון יהודים, שהותירו לנו את הציווי לשמר את הזיכרון ולהנחילו לדורות הבאים.

להמשיך את הדרך שהתוו השורדים עם הקמת היכל יהדות ווהלין והאנדרטה שלמרגלותיו, לקחת על עצמנו, דור ראשון, שני, שלישי והדורות הבאים להיות קול לנספים, לשמר את הזיכרון של חיי

"הזיכרונות שלי לא יוכלו למלא את חסרון יקירי בחייהם של ילדי" מאת: אליהו פינקלשטיין

ולכתוב בעברית וביידיש וגם חשבון. בספטמבר 1930 התחלתי ללמוד בבית הספר היסודי "תרבות", בו למדנו בשפה העברית, ולאחר מכן המשכתי את לימודי ב"גימנסיה תרבות" שבעיר.

כל השנים האלה גרתי עם סבתי ועם דודתי, אחות אמי, ברובנו. פעם בשנה, עם תום שנת הלימודים, נסעתי לבית הורי למשך חופשת הקיץ. אבי היה מבקרני בכל פעם שהגיע לעיר לרגל עסקיו.

בשנת 1939, עם כניסת הסובייטים בעקבות הסכם ריבנטרופ-מולוטוב, סגרו את "גימנסיה תרבות" והפכו אותה לתיכון בשפת האידיש. זה היה שלב בדרך להפיכתה לתיכון סובייטי. עם כניסת הסובייטים פוטר מנהל הגימנסיה, ובמקומו הגיעו שני אנשי מפלגה. במשך שבועיים הם הוציאו מהספרייה ספרים לא "כשרים", חלקם נשלחו לרוסיה ורובם נשרפו.

ביוני 1941, שבוע לאחר תחילת "מבצע ברברוסה", נכנסו הגרמנים. בדיוק באותם ימים חזרתי הביתה לבלות את חופשת הקיץ עם הורי, עם אחותי בת השמונה ועם החברים האוקראינים שלי. מיד עם כניסת הגרמנים החלו הרדיפות וחויבנו לשים טלאי צהוב. יום אחד נכנסו שני תושבי הכפר לביתנו בתואנה כי הם מחפשים נשק. נשק לא מצאו, אבל לתוך השקים הריקים שהביאו הם רוקנו את ארון הבגדים שלנו. לאחר מכן החרים ראש הכפר שלושה חדרים מתוך ארבעת החדרים שבביתנו לשימוש הנהלת הכפר. לנו השאירו את החדר הסמוך למטבח. לחדר הזה לא הרשו לנו להעביר אף רהיט למעט ספר תורה וארון קודש, ששימשו את

מר אליהו פינקלשטיין

אחי ואחיותיי,

נפלה בחלקי הזכות להופיע בפניכם כדובר ביום השואה והגבורה תשע"ד, ברחבת האנדרטה לזכר הפרטיזנים והלוחמים היהודים מאזור חבל ווהלין, שנמצאת בחזית ההיכל הנושא את השם ווהלין. ההיכל מהווה הנצחה לאחת הקהילות המפוארות שהיו בפולין עד שקם עליה הצורר הנאצי.

אני אליהו לבית פינקלשטיין מהכפר זאוויזוב הסמוך לעיירה האשט, בסביבות העיר רובנו שבחבל ווהלין. נולדתי בשנת 1923 להורי אסתר ופסח-זאב, שהעניקו לי ולאחותי הצעירה חנה'לה בית חם ואוהב. הורי ניהלו בכפר חנות, אותה ירש אבי מאמו. היינו משפחה יהודית יחידה בכפר, ואני התיידדתי עם הילדים האוקראינים. הייתי ילד טבע, התרוצצתי יחף, אהבתי לדוג. הורי דאגו שמא אושפע מקרבה יתרה זו לילדים האוקראינים, ובהיותי בן שש וחצי שלחו אותי לסבתי ברובנו, המרוחקת 26 ק"מ מזאוויזוב. שם למדתי במשך חצי שנה בחדר מודרני לקרוא

משפחותיהם, יחד עם רוב יהודי רובנו, אינם עוד בין החיים.

עם קבלת הידיעה התמוטט אבי ותוך יום וחצי נפטר.

עם מותו נפלה עלי הדאגה לקיום היומיומי של אמי ושל אחותי.

בשנת 1942, ימים אחדים לאחר הפסח, העבירו אותנו יחד עם כל היהודים מכפרי הסביבה לגטו בעיירה אוסטרסה, ש 9000 מתושביה היהודיים נרצחו מוקדם יותר בשתי אקציות, וזאת במסגרת הכנה לחיסול הסופי.

עד לחיסול הסופי של הגטו הצלחתי להשתלב בעזרת היודנראט בקבוצת עבודה, שבנתה מחסני תבואה עבור הגרמנים. תמורת העבודה קבלה אמי בקביעות שני ככרות לחם בשבוע. יום אחד שמענו יריות שבאות מכיוון הכביש שהוביל מהעיירה למקום העבודה. באותה השעה ראינו משאית מתקרבת ועליה שני שוטרים אוקראינים. הבנו כי באים לקחת אותנו לעיירה. מספר בחורים ואני ברחנו לכיוון היער כשכדורים שורקים מעל ראשינו. חמישה ימים הסתובבנו ביער ללא אוכל. בערב ראינו את ביתו של שומר היערות, ובעודנו מתקרבים לבית החל הכלב לנבוח. שומר היערות, חמוש ברובה, יצא החוצה, וכשראה שאנחנו יהודים אמר לנו כי כל יהודי אוסטרסה נרצחו.

כך נודע לי כי נותרתי לבדי. אשתו של שומר היער הכינה לנו סיר עם תפוחי אדמה, והוא יעץ לנו להצטרף לפרטיזנים בפולסיה עוד בטרם יתחיל השלג לרדת.

הלכנו בלילות לכיוון פולסיה. בדרך עברנו ליד הכפר שלי. חצינו את הנהר בסירה שמקומה היה ידוע רק לי. בלילה ניגשתי לאוקראיני שהיה כמו אח לאבי וגר מחוץ לכפר. ידעתי כי לפני כניסת הגרמנים החביא אבי אצלו שמונה שקי חיטה. סיפרתי לו כי פנינו מועדות לפולסיה. הוא הבטיח

יהודי הסביבה לתפילה בשבתות ובחגים. באותו הזמן החלו לעבור חוליות א.ס.א.ס. בין הכפרים, וכל מי שנחשד כקומוניסט ירו בו. הזיהוי היה מהיר. די שאדם הצביע עליך כקומוניסט, ללא בירור נוסף, היית מוצא להורג. כשהגיעו לכפר שלנו, הצביעו עלינו האוקראינים משתפי הפעולה. התבקשנו לצאת החוצה. מבין האוקראינים שהקיפו אותנו יצאו שני איכרים זקנים, בפטיסטים תושבי הכפר, וירדו על ברכיהם תוך שהם מצטלבים ומבקשים לחוס על חיינו. הם אמרו כי אבי היה אחד המתנגדים להקמת קולחוז בכפר. אנשי ה.א.ס.א.ס. הנדהמים עמדו להיענות לבקשתם ולהמשיך בדרכם, אולם האוקראיני שתרגם עבורם ביקש מהם להמתין.

הוא נכנס הביתה והוציא את ספר התורה והטלית של אבי כשהבעת ניצחון על פניו. הוא פרש את ספר התורה על האדמה. בעוד קצין ה.א.ס.א.ס. מאיים באקדח על אחותי, הורה לאבי לדרוך על ספר התורה. לא אשכח את פניו החיוורות של אבי, מראה פניה של אחותי הצמודה לאמי ועוצמת בחוזקה את עיניה, כשקצין ה.א.ס.א.ס. מצמיד אקדח לרקתה. כל זאת התרחש בשעה שסביבנו היה יום שטוף שמש, נשבה רוח קלה, דממה הייתה באוויר וקול ציוץ הציפורים נשמע. באותו רגע הרגשתי את הרגשת החורבן. חורבנו של עולם, חורבנה של האמונה. האלוהים שלי מת, וכל מה שהאמנתי בו והשתייכתי אליו עד אז, היה כלא היה.

מצבם של יהודי רובנו היה בכי רע. לא היה להם מה לאכול. אנחנו, שחיינו בכפר, לא סבלנו חרפת רעב. בסתיו 1941 ובתחילת חורף 1942 הלכה אמי כל שבועיים מרחק של 26 ק"מ ברגל והביאה לסבתי ולדודתי מספר ככרות לחם כדי שלא תגוענה ברעב. בתחילת נובמבר 1942 נודע לנו כי סבתי, דודתי ושניים מאחיו של אבי עם

עליהן פסעתי הן מצבות מבית הקברות היהודי בעיר. עוד באותו היום ביקשתי לעזוב את ברית המועצות לפולין במסגרת הסכם הרפטריאציה (החזרת הפליטים לבתייהם). הגעתי לוורשה לקיבוץ של "השומר הצעיר". משם דרך צ'כיה ומרסיי יצאתי לארץ במאי 1948.

עם ההגעה לארץ גויסתי לצבא, לגדוד השריון היחיד, גדוד 82 בחטיבה 8 בפיקודו של יצחק שדה. הייתי מקלען ומפקד טנק. ביוני 1950 השתחררתי מהצבא. ב-1955 נישאתי לאשתי יפה, שאף היא ניצולת שואה. נולדו לנו שני ילדים: בתי אסתר, הקרויה על שם אימך, ובני בועז על שם שני האבות ברוך וזאב.

זכינו בארבעה נכדים ונכדה.

עברו שנים והעבר שוב אינו חלק מחיי היומיום, אולם הוא לכוד בין הזיכרונות הצפים ועולים ומנהלים את חיי בהווה.

העבר רודף אותי עד היום.

בכל פעם כשאני לבד, הורי ואחותי נמצאים לידי. אולם הזיכרונות שלי לא יוכלו למלא את חסרון יקירי בחייהם של ילדי, שהשתוקקו כל חייהם לסבא וסבתא, דבר שנכדיי ונכדתי זכו לו.

להכין לנו כמה ככרות לחם תוך שלושה ימים. כשראה את לבושי הדל, נתן לי מעיל חורפי עם בטנת פרווה שאבי החביא אצלו. בעודנו מחכים לכיכרות הלחם נרצחו שני חברי, בעוד אני מצליח לברוח חבול מקתות הרובים של האוקראינים, שאף נטלו את מעילי. בערב חזרתי פצוע לאוקראיני חברו של אבי. הוא ואשתו טיפלו בי במשך שבועיים. כשהחלמתי הוא קנה לי מדיום של הצבא האדום. הודות לשליטתי המושלמת בשפה האוקראינית והיכרותי עם מנהגים ותפילות נוצריות, יכולתי לאמץ לי זהות בדויה: סרגי בונדרצוק מהעיר חרקוב, חייל שברח ממחנה שבויים. בזהות זו העברתי מספר חודשים בעבודה אצל איכר צ'כי, עד שאנשי בנדרה החלו לרצוח שבויי מלחמה. זה היה הזמן לעזוב. עזבתי יחד עם שבוי נוסף, וואסילי פלכנוב, שעבד במשק השכן. יחד חברנו לפרטיזנים בחטיבה של נאומוב. שם חשפתי את זהותי האמיתית. בין השאר השתתפתי במאבקים, בפעולות מיקוש ואף הורדנו רכבות מהמסילה. בסוף דצמבר 1943 התחלנו לראות בלילות את השמיים האדומים במזרח בעקבות השריפות שהבעירו הגרמנים הנסוגים, במטרה להשאיר אחריהם אדמה חרוכה. לאחר מכן שמענו הדי התפוצצויות שבאו מכיוון החזית. בתחילת פברואר 1944 התקרבונו לחזית ולחמנו בתיאום עם הצבא האדום. לאחר זמן קצר גויסנו לצבא האדום כחיילים בשירות סדיר. עד סוף המלחמה, כיוון לחמתי בשורותיו. עם תום המלחמה, כיוון שהייתה לי עוד יתרת שירות, הועברתי למזרח הרחוק, לצפון קוריאה. שם סיימתי את שירותי הצבאי במאי 1947.

חזרתי לרובנו. יום אחד בעודי מטייל ליד הארמון החרב של הנסיך לובומירסקי גיליתי את גודל הזוועה. אבני המדרכה

זר קהילת העל, תשס"ז

ביום השואה

מאת: שלמה גרינברג

לנגד עיני ניצבים
הורי ואחי היקרים
שבאכזריות הושמדו על ידי הנאצים
הצוררים.

ברגעי הדומיה
ביום השואה
לנגד עיני מרחפות
נשמות טהורות.

ברטט ובדממה
מזיל אני דמעה
ברגעי הדומיה
ביום השואה.

נשמות טהורות
שעונו במחנות
נשמות יקרות
שנכחדו במשרפות.

קרית חיים, כ"ז ניסן תש"ל

זר קהילת קוסטופול, תשס"ד

זר קהילת קולקו, תשס"ד

דבר ראש ציריית גבולות מר רן קוניק

משפחות שורדי השואה,
כבוד הרב הראשי לגבעתיים הרב פנחס
אדרי, הרב יוסף גליקסברג;
מר יאיר אפל, יו"ר איגוד יוצאי ווהלן.
ד"ר פרומי שחור, מנהלת שלוחת ביה"ס
הבינלאומי להוראת השואה, יד ושם
גבעתיים;
ממלאת מקום ראש העיר הגב' איריס
אברהם;
סגני ראש העיר מר בני רייך, הגב' אור לי
ניב;
המשנים לראש העיר הגב' טלי ארגמן ומר
מושיק גולדשטיין;
חברי מועצת העיר, עובדי העירייה קהל
יקה.

ביום הזה, כמידי שנה, מורדים דגלינו לחצי
התורן וראשינו מושפלים.
ביום הזה תישמע הצפירה, והארץ כולה
תתייחד עם זכרם של ששת מיליוני
אחינו ואחיותינו שנטבחו על ידי הנאצים
ועוזריהם יימח שמם וזכרם.
לעולם לא נוכל להבין ולעכל כיצד תכנן
מוח אנושי מתועב מבצע רצח והשמדה
שיטתי לעם שלם.

לעולם לא נוכל להבין ולעכל כיצד נרצחו
בדם קר מיליון וחצי ילדים ותינוקות
יהודיים.

במשך שנים ארוכות ניסו חוקרים להבין
כיצד קרה הדבר הזה, ועוד במדינה נאורה
כגרמניה של תחילת המאה הקודמת,
מדינה שסימלה ערכים כהשכלה, תרבות,
אומנות.

גם אני, כילד שנולד וגדל בישראל, כאן
בגבעתיים, ומידי שנה נשאר מרותק למסך

מר רן קוניק, ראש ציריית גבולות
הטלוויזיה על מנת לראות כל תוכנית
אפשרית, כל צילום, כל עדות משם, שאלתי
תמיד ועדיין שואל את עצמי כל פעם
מחדש, הכיצד זה קרה? איפה היה העולם?
איך ייתכן כי כל כך הרבה אנשים ידעו על
הנעשה, ובכל זאת לא עשו דבר.

"בשואה נוכחנו לדעת", כתב השופט חיים
כהן ז"ל, "שהרוע האנושי ניתן
למיסוד. רובן ככולן של רדיפות היהודים
בוצעו באופן רשמי, על פי חוקים או
תקנות או הוראות וצווים".

בני אדם חוללו את השואה. את העובדה
הזו אנו צריכים לחזור ולשנן, לספר, ללמד,
להסביר ובעיקר להזהיר את הדור הצעיר.
כן, בני אדם חוללו את השואה!

קהל יקה, ניתן ללמוד הרבה ממה שקרה
לעם היהודי בשואה.

עלינו לשמור על מדינת ישראל קודם כל מפני עצמה, אנו חייבים זאת לשורדי השואה שבשעותיהם הקשות ביותר, שעות בהן כמעט ואיבדו את הרצון להמשיך ולחיות, שעות בהן איבדו לעולמים את יקריהם, נשמרו בהם עדיין התקווה והחלום:

נצח ישראל לא ישקר. ניצחון על הנאצים והקמתה של מדינה יהודית בארץ ישראל. השנה כבכל שנה אנו מעלים על נס את קולם ואת סיפורם של השורדים, שנשאו ועודם נושאים את משא הזיכרון הקשה של השואה.

הביטוי הנכון לדעתי ולדעת רבים הוא "שורדי השואה" ולא ניצולי השואה.

השואה איננה רק מי מת ומי נשאר בחיים, היא הרבה מעבר לכך.

מהשואה אף אחד לא ניצל. השואה לא הייתה תאונה שארעה ושאפשר היה להינצל ממנה ככה במקרה.

מי שיצא חי ממוראות השואה לא ניצל, אלא שרד.

שרד אז וממשיך לשרוד במשך 70 שנה, מאז ועד היום, יום אחר יום.

ממראות האימה ומרצח בני המשפחה והקרובים לא ניתן היה להינצל, גם לא מייסורי הרעב הקשה מנשוא והקור מקפיא האיברים וחודר העצמות. מאיבוד הכבוד העצמי, מההשפלות ושאר זוועות השואה לא ניתן היה להינצל.

במשך שנים מספרים השורדים היקרים שלנו את קורותיהם לתלמידי בתי הספר ולחיילים.

הם מצטרפים כאנשי עדות למשלחות לפולין, כותבים ספרי זיכרונות, פוגשים קוראים צעירים ומתרגמים מסמכים ועדויות.

אנו בעיריית גבעתיים, שהחלטנו לשים מעל הכול את חינוך ילדינו, יכולים רק לעמוד

ניתן ללמוד שחובה עלינו להתייחס ברצינות רבה לכל מי שמאיים במלחמה או מביע את רצונו בהשמדת מדינת ישראל.

ניתן ללמוד כי גם עם תרבותי ונאור יכול להפוך בין רגע לשבט ברברי ואלים המאבד כל צלם אנוש.

ניתן ללמוד מה רבה כוחה והשפעתה של התקשורת, במיוחד כשהיא מובילה תעמולה שקרית ומתוחכמת.

ניתן גם ללמוד כי כשמדובר באינטרס אישי ובביטחון אישי של כל אחד ואחת מאתנו, מעטים לצערנו האנשים שיש בהם האומץ לעמוד מנגד וללכת כנגד הזרם.

וניתן גם ללמוד, כמובן, ולא לשכוח כי לעם היהודי אין ארץ אחרת פרט למדינת היהודים

היא מדינת ישראל.

חובתנו לשמור על מדינתנו מכל משמר, ולא רק מפני אויבינו מבחוץ, אלא גם ובעיקר מפני עצמנו אנו.

רק לפני שבוע נרצח בדם קר על ידי רוצח שפל בן עירנו, חייל חטיבת גולני יפתח גריידי ז"ל.

יפתח נרצח על ידי יהודי. על ידי ישראלי. יפתח אינו היחיד. מידי שבוע לצערנו אנו עדים לגילויי אלימות ברחבי הארץ, שנגמרים כמעט תמיד בדקירות סכין ובמותם של צעירים שרק החלו את חייהם. כל זה קורה פה אצלנו, במדינת היהודים, 70 שנה אחרי שיהודים נרצחו, נשרפו, נורו ונדקרו רק משום היותם יהודים.

מדובר במיעוט - בעשבים שוטים שגדלו בחברה הישראלית, אותם עלינו לעקור מן השורש מיידית וללא טיפת רחמים.

זה מתחיל מחוסר התחשבות בזולת, מ"אני ואפסי עוד", ממשיך לאחר מכן באובדן הציווי "כבד את אביך ואת אימך", ממשיך לנהיגה בכביש, עובר דרך אלימות מילולית ונגמר בדקירות סכין במועדון.

מר רן קוניק, ראש עיריית גבעתיים
מניח את זר העיריה, תשס"ד

מדינת ישראל לא תאפשר שוב מצב בו יהודים יהיו בעולם בלא בית, בלא חוף מבטחים שאליו יוכלו למלט את נפשם, ובלא כוח מגן יהודי שיידע להגן על חייהם.

בענווה ולהצדיע בגאווה לאותם מתנדבים, מחנכים, עובדי עירייה, תלמידים והורים שעוסקים באופן קבוע בהנצחת השואה ובתמיכה ועזרה ללא תנאי לשורדי השואה שלנו, תושבי גבעתיים. כמובן שנמשיך לתמוך בפעילויות אלו ככל יכולתנו ונעשה הכול על מנת להקל ולו במעט על חיי שורדי השואה שלנו.

יקירי, שורדי השואה, אתם ניצחתם !!

גידלתם ילדים ונכדים לתפארת מדינה ישראל, אנו רואים זאת כאן אצלנו בגבעתיים מדי יום:

נערים ונערות בעלי רגישות חברתית עצומה, מסירות, הקרבה ומחויבות לתרומה למען הזולת.

נוער בעל הבנה עמוקה לחשיבות הנצחת השואה ולמשמעותה להמשכיות קיומו של העם היהודי ולביטחונה של מדינת ישראל. את לקח השואה לעם היהודי למדנו אנו ולמד גם העולם כולו, ולקח זה עומד לנגד עינינו ועיני מנהיגינו כל העת:

דברים אישיים לטקס יום השואה 2014

מאת: ד"ר פרומי שחורי, מנהלת שלוחת בית הספר העולמי להוראת השואה של "יד ושם", בהיכל יהדות ווהלין, גבעתיים

במרץ 1944, לפני שבעים שנה וחודש, השתחרר אבִי, יעקב שבדרון ז"ל, מן המחנה בטרנסניסטריה. צל עצמו. משקלו: שלושים ושבעה ק"ג.

הוא פגש מחדש את רעייתו, את אמי, חנה לבית פאביס ז"ל, שהשתחררה מן הכלא, אליו נשלחה בשל ניסיונה האמיץ להצילו מן המחנה.

מפגש מחודש של אהבה. בין שני אנשים, שצמחו בתנועת נוער שחלמו על א"י, ושלא הספיקו לממש את רישיונות העלייה, שקיבלו לפני המלחמה. שני אנשים צעירים, שביקשו לפצות איש את רעהו:

על טראומת הכליאה. על אובדן 50 איש מבני משפחותיהם. ואולי, מעל לכל - על הזמן האבוד. שני אנשים צעירים, שהחליטו להקיף את הטראומות ההן בגדרות של הדחקה. לאמץ את השכחה בפומבי. להסתיר דמעה מעין כל. לעטות את הכאב בצבעים של משפחה. להביא ילדה לעולם.

נשבעים זה לזו, שלא ידברו. שלא יחלקו עם בתם, ולו משפט אחד. שלא יזכירו את שם המחנה, בו שהה אבִי, ואת החוויות שחווה.

שלא ידברו לעד, מה קרה שם באותו בית כלא, בו הלבין שיערה של אמי לעד.

קשר של שתיקה קשרו הוריי, שנפרס בדמעות גדולות, שזולגות מעצמן על הלחי, רק פעם בשנה בפומבי. בצפירה בת שתי הדקות ביום השואה. כשהם סופרים את חמישים מתייהם. כשהם מבכים את שורשיהם, שנקטמו לעד. דמעות אילמות אלה של הוריי מלוות אותי כל חיי.

ביולי 1944 עלו הוריי ארצה. ארבעה חודשים לאחר השחרור. מממשים את החלום הציוני. חולמים ליטול חלק בתקומה, להיות בין מקימי המולדת. במלחמת השחרור התגשם החלום, ואבי נוטל חלק כלוחם, ומשלם על כך מחיר יקר.

אבִי,

שאהב להאזין למוסיקה קלאסית ולקטעי חזנות, שספג בבית אביו הדיין, הרב אברהם שבדרון ז"ל, לא יכול היה לשמוע את הצלילים בגלל התחרשותו הכואבת. תוצאה של קירבה לתותחים הראשונים, בהם הצטייד צה"ל הצעיר.

ואימא,

שסיפרה לי על קורותיו במלחמת השחרור,
הוסיפה משפט בשקט, באהבה ובהסכמה:
"ואבא לא היה מוכן לקבל פיצוי מן
המדינה על נכותו, באומרו:
"למדינה הזו נותנים, לא לוקחים..."
שיעור פשוט באהבת מולדת.

ויחלפו עוד שנים מעטות, ואבא ילך לעולמו.
צעיר יחסית.
ועשרים שנה לאחר מותו אגלה ב"יד ושם"
את שם המחנה בטרנסניסטריה:
מחנה עבודת כפייה בבאלטה.
ורק כשקראתי על המחנה
ועל הזוועות, שהתרחשו בו,
הבנתי, מדוע בחר אבי לשתוק.
מדוע בחר לגונן עליי.
וכשביקשה בתי את אמי
לפני שנים רבות לספר

על קורותיה בתקופת השואה,
השיבה אימא בקולה הרך:
"אני אוהבת אותך יותר מדי,
נכדתי, ולא אספר לך."
והסיפור נותר עלום.

סגור לעד בתיבת הפנדורה של אימא.
והיום, כשאני עוסקת בחקר השואה
ובהוראתה ב"יד ושם",
הוריי הם עבורי דוגמא
לשורדים רבים מן התופת.
שבחייהם ובמותם העניקו את צו הזיכרון:
צו אישי.
צו לאומי.

יהיו הם,
בני משפחותיהם ושאר הקורבנות,
שנספו בשואה, צרורים בצרור החיים.
ואנו נישא לעד את לפיד הזיכרון!

זר קהילת קובל, תשע"ד

ד"ר פרומי שחורי וגב' רות רובנשטרום
זר שלוחת ביה"ס להוראת השואה, תשע"ד

צדויות וציבוריות...

מוות על כל שעל פסיה אברס (אלפנט)

מתוך: ספר יזכור לקהילת לובומל, תשל"ה, במאבק לחיים עמ' 277-282
תרגום מיידיש ועיבוד ע"י הבת חיה קלוגהפט

היו נוסעות עם חבילות, אבל אף פעם לא פגשו את הנעדרים.

כעבור חודש נוסף, ביום 21 באוגוסט 1941, התחילו לתפוס עוד אנשים - גברים ונשים ללא הבחנה - מי שמצאו ברחוב.

בין הנשים החטופות הייתה דובה וולושעס. אימא שלה רצה אחריה לתת לה מעיל, אז לקחו גם את האם. הבעל נהיה מבולבל לגמרי. היה רץ ומחפש ופתאום סמוך לבית הקברות ראה שמציץ שרוול המעיל מן האדמה. הוא בא ליודנראט ואמר שמצא את קברי החטופים. היודנראט פנו להנהלת העיר וסיפרו מה שראו. הגרמני ענה ששם קבורים סוסים, ואם יעזו לחפור שם תיהרס כל העיר. לכן פחדו לחפור, אבל היה ברור שקבורים שם 300 יהודים.

אני ואבא שלי רצנו לבית מבודד של גוי שהיינו צריכים להחזיר לו פרה. שהינו אצלו מספר ימים ואז חזרנו הביתה. באקציה זו נלקחו למוות כמה מאות אנשים.

ביום 5 בדצמבר 1941 הוקם הגטו. מיד כשהגענו לגטו החלטנו להכין מסתור. היו כאלו שהכינו בונקרים מתחת לאדמה ואחרים יצרו קירות כפולים. גם אנחנו בנינו קירות כפולים מדיקט עם דלת באמצע, עליה תלינו בגדים.

האקציה האחרונה נערכה בערב הושענא רבה 1942. הז'נדרמריה הגרמנית עם עוזריהם האוקראינים הקיפו את העיר בלילה. לפנות בוקר החלו להוציא את

ביום ראשון, 22 ביוני 1941, פרצה המלחמה בין גרמניה ורוסיה הסובייטית.

ביום רביעי נכנסה ללובומל יחידת חלוץ גרמנית. כולנו יצאנו בריצה לרחוב והסתתרנו בתעלות שבצד הרחוב.

הגרמנים קראו לנו לצאת משם וסילקו אותנו לשולי הרחוב. משם גרשו אותנו לכפר שהיה במרחק ארבעה ק"מ. ההורים הלכו קדימה ואני נשארתי מאחור, כך שמיד נפרדנו. הם בכו עלי ואני בכיתי עליהם, כי חשבנו שכבר הגיע הסוף. אחר-כך נפגשנו. כל אנשי העיר היו שם. לנו בלילה בשדות ולמחרת חזרנו הביתה.

מיד פורסם צו האוסר על היהודים לצאת לרחוב בין שעה שש בערב עד שש בבוקר. שבוע אחרי כניסת הגרמנים הם הוציאו חמישה יהודים, הובילו אותם אל מאחורי ההר ושם ירו בהם. מבין החמישה אני זוכרת את השמות של שמואל וויינגרטן ושל יעקב געליבטעה. איני זוכרת את שאר השמות. הגרמנים הרשו לקבור את החמישה לפי הדין היהודי.

כעבור חודש, ביום 22 ביולי 1941, החלו לחטוף גברים ל"עבודה".

את מי שראו ברחוב היו תופסים ושולחים במכוניות. הנציג ביודנראט היה פונה לקצין הממונה ושואל לאן לקחו את האנשים. התשובה הייתה "הם בעבודה", והיה מוסיף שמות של עיירות וכפרים שבהם הם נמצאים בעבודה. המשפחות

אבא לאיכר פולני ששמו קעלוס. ההיכרות אתו הייתה מלפני הרבה שנים (אבא שלי עוד הכיר את אביו). כשהחלטנו ללכת אל הפולני היה ליל שבת חשוך וגשום. התגנבנו לרפת שלו. כשאשתו נכנסה לרפת בשבת בבוקר להאכיל את החזיר, קראנו לה בלחש. היא נבהלה מאד, רצה הביתה ושלחה את בעלה. הוא אמר לנו להישאר ולשמור על שקט.

שלושה ימים אחר-כך הצטרף אלינו גיסי וביום שלאחריו גם אחותי. בלילה הבא הלכתי להביא את אמי אך לא היה לה כוח לבוא, והיא אמרה לי "שיהיה מחר". היו שם עוד 18 אנשים. אבל למחרת בא הפולני וסיפר שתפסו את 18 האנשים שהיו ברפת והובילו אותם למעצר. אחר כך סיפרו לנו שלאימא של הגיס לא היה כוח ללכת עם כולם, וירו בה באמצע הדרך.

נשארנו בינתיים אצל הגוי. הוא בקש כל פעם שנעזוב כי הוא פוחד. כמה פעמים הלכו אבא ואחותי לאיכרים אחרים ובקשו מסתור, אבל אף אחד לא הסכים. כך נשארנו אצלו עד 20 באפריל 1944, שני חורפים וקיץ אחד. הוא התנהג אלינו יפה מאד, אבל לנו היה רע. הוא חשב שהוא מסתיר שלושה אנשים, ואנחנו היינו ארבעה. המזון שהביא לשלושה, היה מספיק רק לאחד, ואנחנו התחלקנו בו ארבעתנו. פעם בשבוע היה מביא לנו דלי מים חמים לרחצה.

בערב השנה החדשה, כשהם הלכו לכנסיה, היה קר מאד והם חשבו שנקפא. כשחזרו הביאו לנו מים חמים כדי שנתחמם. שני חגי פסח העברנו במסתור אצלם. אבי חישב מתי חל פסח, ובקש מהגוי שבשמונת הימים הבאים יביא לנו רק תפוחי אדמה מבושלים בקליפה ומים ולא יותר. הוא היה שוכב ומתפלל וקורא תהילים. כך עבר פסח בשנה הראשונה וגם בשנה השנייה.

היהודים מהבתים. כל מי שנמצא בבית נלקח. נכנסנו כולנו למרווח שבקיר הכפול: אני עם הוריי, אחותי וגיסי, בן-דוד של הגיס עם שני ילדים, בת-דודה של הגיס עם בעלה, אימא של הגיס ואח של הגיס עם אישה וילד ועוד כמה שכנים. היינו הרבה אנשים. בת-דודה אחת של הגיס לא רצתה להתחבא. היא שלחה את כולם להסתתר ובעצמה נשארה לעמוד ליד השולחן - מוכנה להילקח. עוד שתי נשים, אימא ובת, לא הסתתרו.

הגרמנים נכנסו לבית ולקחו מיד את שלושת הנשים. הם לא חיפשו יותר. בלילה שמענו אוקראינים שנכנסו לחפש זהב, דברי עור וחפצים יקרי ערך נוספים. ממש נס שלא מצאו אותנו. כך שהינו שלוש יממות. הרגשנו שלא נוכל להחזיק מעמד יותר והתחלנו לעבור בלילה אחד-אחד לרפת. הרגשנו בדרך שאנחנו דורכים על גופות. הרפת הייתה ליד הכביש, ודרך הרווחים שבין לוחות העץ בקיר הרפת, אפשר היה לראות את האנשים המובלים בחוץ. במעצר נאספו 1500 איש, ואז לקחו אותם אל מחוץ לעיר, אל מפעל הלבנים. עמדנו ברפת וראינו הכול. ראינו את השכן שלנו, הרשל ליפשיץ, הולך מבולבל ללא כובע. הוא ועוד מאות יהודים הובלו בין החיילים ועוזריהם האוקראינים, שעמדו שם בלוויית כלבים גדולים. מיד שמענו יריות - הרי זה לא היה רחוק. אחר כך ראינו את החיילים ועוזריהם חוזרים תוך שירה. אחריהם נסעו הגויים בעגלות נושאות בגדים של הקרבנות, שנצטוו להתפשט לפני ההוצאה להורג. את כל החפצים אספו הגרמנים במחסנים מיוחדים.

כעבור יום-יומיים הובילו שוב כמה מאות אנשים ובהמשך עוד אנשים שנתפסו ברחוב או נמצאו בבתים, בעליות גג ובבונקרים. ישבנו ברפת עשר יממות ואז הלכתי עם

הם שלחו אותי לעבוד. עבדה כבר אצלם בחורה גויה ממוגילוב, ואני נשלחתי לעזור לה במטבח. ביום עבדתי אתה ובלילה לנתי אתה. כל יום היה הגרמני מאיים שיירה בי, אך לא עשה זאת. אחרי שבוע שמעתי שהם נוסעים. אמרתי שאני רוצה ללכת לכוומר להתוודות לפניו וגם לשאול אם בא אליו משהו ממשפחתי. הלכתי לקעלוס (הגוי שאצלו הסתתרנו) ודפקתי בחלון. כשיצא אמרתי לו שנפרדתי מכל בני משפחתי ואני נמצאת עכשיו עם הגרמנים ועומדת לנסוע איתם הלאה, ואם יחזור מי מבני משפחתי אחרי המלחמה, שימסור להם על כך.

נסעתי עם הגרמנים. הגענו לכפר מאשעווע הנמצא שמונה ק"מ מלובומל - כפר שבו עבדתי בשביל הרוסים בשנת 1940. אצל הגרמנים עבד שבוי רוסי בשם פאבל. הוא התידד עם תושבים בכפר, והם סיפרו לו שאני יהודייה מלובומל והם יודעים אפילו היכן היה ביתי. פאבל סיפר לי על כך והוסיף שלא יגלה זאת לאיש. עניתי לו שזה שקר גמור והוא משוגע אם הוא מאמין להם. תודה לאל, תוך זמן קצר נסענו משם והתרחקנו מהכפר הזה, עברנו את נהר הבוג והגענו לחלם, שם לא הכיר אותי איש.

אחר כך עברנו את נהר הוויסלה ועמדנו חמישה חדשים במקום בתוך בונקרים. עשיתי את כל העבודות בשביל הגרמנים: כיבסתי בגדים, קילפתי תפוחי אדמה ובישלתי. בשעה שלוש בלילה נאלצתי להכין קפה ולהגיש להם. הם היו מרוצים מעבודתי ולא שאלו ולא חקרו עלי.

את ארוחותיי אכלתי עם וליה, הבחורה הגויה ממוגילוב. כשיצא לאכול חזיר, לא יכולתי לאכול. עם בשר סוס הסתדרתי, אבל חזיר - לא. היא תמיד שאלה אותי מדוע איני אוכלת ואמרה שהיא יודעת שיהודים אינם אוכלים חזיר. שאלתי אותה

ב 20 לאפריל 1944 התקרבה החזית לקובל. הקרבות שם נמשכו כחמישה חודשים. קרוב אלינו היו הרבה יחידות גרמניות, והם רצו לנצל את הרפת לצרכי המטבח ולשחיטת הבהמות. הגוי התרגז, צעק ואמר שכבר לקחו לו חצי בית לעמדת עבודה ועכשיו רוצים לקחת את הרפת, והיכן יחזיק את החזיר והפרה שלו?

הצעקות הועילו והם פינו את הרפת. בלילה הוא בא אלינו ואמר שמן השמים מורים לו שאנחנו חייבים לצאת, אחרת יבוא המוות על כולנו. זה קרה ביום חמישי בלילה. ראינו שהוא צודק. יצאנו והלכנו לכוון היער. היו שמועות שביער יש פרטיזנים, לכן הלכנו לשם, אבל תעינו. הלכתי עם אבא לחפש את הדרך, אחותי וגיסי ועוד בחורה נשארו לחכות.

התרחקנו מעט ונעצרנו על ידי פטרול גרמני שתפס וכלא אותנו. רציתי לברוח מבין הסורגים, ולא היה אכפת לי שיירו בי במקום להתענות, אבל לא הצלחתי לעבור בין הסורגים. אבא אמר שיש לי עוד סיכוי להינצל ושאיגיד מה שארצה, בלי קשר אליו. לא ברחתי.

בבוקר הגיע המנהל. הוא קרא לי וחקר אותי, והסגן שלו חקר את אבא בחדר השני. את אבא זרקו מהחדר ואני ראיתי דרך החלון שהוא מתרחק לכיוון היער. ביער אבא התחבא שלושה חדשים. גויים נתנו לו חתיכות לחם, וכך התקיים.

אני נשארתי אצל הגרמנים. אמרתי להם שאני פולניה מלוצק, ברחנו כאשר האוקראינים החלו להילחם בפולנים, ובדרך איבדתי את משפחתי. אמרתי להם שאיני יודעת היכן הורי, אחי ואחיותיי ואני מחפשת אותם. הם שאלו מיהו הזקן, ועניתי שפגשתי אותו ביער וגם הוא מחפש את משפחתו. מאחר שפחדתי ללכת לבד ביער, הלכתי אתו.

אתם ואמרת: "תעשו לי מה שתרצו - אני נשארתי". לא נשאר להם פנאי לשיחות. הם החלו מיד לנוע. סגן המפקד נתן לי חתיכת נר ולחם ואמר לי: "אם את רוצה להישאר לא נוכל לעשות כנגד זה כלום. שרתת אותנו יפה ואת רשאת להישאר".

הלכתי מיד למשפחה הפולנית (עם שתי הבנות) ונשארתי אצלם שלושה ימים. כשהתחילה להתקרב הארמיה הפולנית הוא אמר לי: "הישארי כאן עוד כמה שבועות ואז יכינו לך מסמכים". עניתי לו "טוב" אבל בליבי ידעתי שהוא אומר זאת כי אינו יודע שאני יהודייה.

במקרה נודע לי שבסמוך נמצא השבוי הרוסי שמכיר אותי. נפרדתי מיד מהפולני והלכתי. הלכתי והלכתי עד שהגעתי לעיירה אזשאצאוו בה פגשתי את היהודים הראשונים. הם היו משוחררים כבר חצי שנה. קבלתי במאפיה לחם והמשכתי הלאה. זה היה בערך בינואר 1945. הייתה סופה חזקה שהעיפה הכול. בכמה בתי איכרים סרבו לבקשתי ללון. היה אחד שריחם עלי ונתן לי ללון. למחרת הגעתי לקראשניק. נשארתי שם יום-יומיים והמשכתי ללובלין. הלכתי מיד לבית הקהילה היהודית ומצאתי שם המון אנשים. הסתכלתי סביב ותהיתי אם אמצא פנים מוכרות. פתאום נכנס שמעון קראוט מלובומל. הוא ראה אותי ומיד התנפל עלי ואמה פעסעלע שרדתי! פגישת אס עם בנה לא יכלה להיות יותר מרגשת. הייתה שמחה גדולה. גם אשתו שרדה. הוא לקח אותי אליו הביתה. נשארתי אצלם שבועיים, והם שמרו עלי כמו על בת. דאגו לי למזון ולמלבוש. מהם נודע לי שאחותי וגיסי נרצחו ושאבא שלי נותר בחיים. אבא הסתובב ביער במשך שלושה חודשים והצליח להחזיק מעמד עד כניסת הרוסים. ביער הוא פגש פרטיזנים ובקש להצטרף

מה זה יהודים? היא הסבירה לי שיש עם כזה והם אינם אוכלים חזיר.

היחידה הגרמנית חנתה ליד הוויסלה במקום שנקרא קארסי, ליד בית בודד ביער. הגרמנים הקימו שם בונקרים. במרחק שלושה ק"מ משם היה כפר, והגרמנים שלחו אותי להביא מהכפריים חלב, ביצים ותרנגולות. היחידה הגרמנית שעבורה עבדתי עסקה בתיקוני טנקים. תמיד היינו במרחק ק"מ מן החזית, וכל פעם הובאו אלינו טנקים שנפגעו ולאחר תיקון הוחזרו לפעילות. לעיתים היה צורך להביא אפילו את הארוחות לחזית.

פעם ירתה עלינו יחידה סובייטית. במקרה באותו זמן לא יכולנו לבשל והלכנו להביא אוכל ממטבח אחר. העמסנו את המזון וכשרצינו לנסוע, הגיעה יחידת סיור רוסית והשליכה הכול. ראיתי איך הגרמנים מתחבאים בבונקרים והבנתי שהם חוששים שהרוסים יהרגו אותם. אני לא פחדתי מהרוסים, ניגשתי ובקשתי להצטרף אליהם. הם ענו שאינם יכולים לצרף אותי כי אינם יודעים אם הם עצמם ישרדו. הם רק יחידה קדמית, וכדאי שאחכה עד שיחזרו באופן מלא ורשמי.

בכפר זה, שאליו הלכתי להביא מוצרי מזון לגרמנים, היה פולני עם שתי בנות. פעם שאלתי אותו אם אוכל להסתתר אצלם בשעת הצורך. הוא ענה שבכל זמן תהיה דלתו פתוחה בשבילי ויקבל אותי כמו בת. בליל שבת, כשהגרמנים רצו כבר להתכונן לתזוזה, אמרתי לוליה "אם את רוצה לבוא איתי אז טוב ואם לא - תני לי להישאר פה לבד. איני רוצה לנסוע הלאה ואל תקלקלי לי". היא רצתה להמשיך עם הגרמנים וגם סיפרה לטבח הראשי שאני נשארתי. הוא בא ותפס בצווארוני, השליך אותי לבונקר ואמר לכולם שאני רוצה להישאר עם הרוסים. נשאלתי מדוע איני רוצה להמשיך

אותי ללובומל ומסרו אותי למפקד המשטרה שם. הוא חקר אותי יום שלם. לגויים בעיירה נודע על המצאי, והם הפיצו את השמועה שהבת של "מושקו הזקן" נמצאת במשטרה, ולא נותנים לה לצאת כי אין לה מסמכים. כשאבא שמע על כך תפס את מקלו בידו ובא אלי. קשה לתאר את הפגישה כשאבא פתח את הדלת וראה אותי יושבת. המפקד שישב במרחק כמה חדרים, שמע את קולות השמחה, נכנס לחדר ואמר: "לכו הביתה, איני צריך כלום". הגענו הביתה. החלונות היו מכוסים בשקים ישנים במקום השמשות המנופצות. אבא אמר לי שהוא קיווה כל הזמן שאני אחזור. חיכינו ללובומל עד שאחי חזר מרוסיה. בהמשך התחתנתי, ועם משפחתי עליתי לארץ ישראל בשנת 1957.

פסיה אברס (אלפנט) נולדה בלובומל בשנת 1920. גרה כיום ברעננה.

פסיה אברס ובתה חיה מניחות
פר קהילת לובומל, תשס"ה

אליהם. הם לא הסכימו כי הוא נראה להם זקן מעל גיל 60. הוא נשאר ביער הגויים שנתנו לו לחם הראו לו את המקום שבו נרצחה אחותי. הם גם מסרו את שם הגוי שרצח אותה וגם את הנסיבות: אחותי גיסי הסתובבו וחיפשו אותי ואת אבא אחרי שנפרדנו. הם שאלו גויים שפגשו אם ראו אותנו. היו גויים שנתנו להם מזון והגוי הזה לקח גרזן והרג את שניהם. גיסי אולץ לחפור לעצמו את קברו. כשחזרתי ללובומל ואחי (יעקב אלפנט) חזר מרוסיה, הוצאנו את שרידי הגופות וקברנו אותן בבית העלמין. העמדנו שני קברים, אבל היום ודאי לא נשאר זכר לכך.

נסעתי מלובלין ללובומל לפגוש את אבי. לובומל הייתה שייכת עכשיו לרוסיה, ולי לא היו מסמכים. נסעתי בקרון רכבת עם הרבה גויים, וכשהרוסים בדקו בגבול את המסמכים, העמדתי פני ישנה. העירו אותי ודרשו מסמכים ואני כאילו מתוך שינה אמרתי "אותו דבר". כאילו המסמכים שלי כמו של שאר האנשים. הגענו לכפר יאגאדזין שהיה התחנה האחרונה לפני לובומל. ירדתי מהרכבת והיו לפני שמונה ק"מ ללכת. אבל בחושך לא מצאתי את הדרך הנכונה ושומרי הגבול תפסו אותי. הם הכניסו אותי לקרון רכבת ושלחו אותי חזרה לפולין. הגעתי לחלם. נודע לי שנמצאים שם יהודים מלובומל ושהיתי אצלם יומיים-שלושה. הם השתדלו להשיג לי מסמכים, אבל לא הצליחו. החלטתי להגיע ללובומל בדרך אחרת. בפעם הזאת נסעתי דרך ברסט-ליטובסק. ירדתי בתחנה האחרונה לפני לובומל, בפודגורודני. השוטרים עצרו אותי והפעם סיפרתי את האמת - שיש לי אבא בלובומל ואין לי מסמכים כי הייתי בתקופת המלחמה עם הגרמנים. אמרתי להם שיביאו אותי ללובומל ושם אשיג מסמכים. הם הביאו

"מי שעדיין בחיים שיקום ויברח מיד"

מאת: שרה ויינשטיין

מתוך הכתבה באתר "מקומי"

<http://www.nrg.co.il/online/54/ART2/358/978.html#.U44zgt2AMJg.facebook>

וכשסיימנו היא הייתה מחזירה את המפה. היא האמינה שכך הבשר הטרף לא יכתים את המפה לפעם הבאה. אבי בנימין עבד בתור חיט וניהל את בית המלאכה בבית. אמי עזרה לו, בנוסף למלאכת גידול הילדים. אני ממש זוכרת את רעש המספריים הגוזרות בבית. רעש זה מלווה אותי עד היום. ואז, יום בהיר אחד, הצרות החלו.

בשנת 1940 כשהייתי רק בת חמש, הנאצים השתלטו על כל שטחי פולין רבתי והצליחו להגיע גם למקומות הנידחים ביותר. הם פשוט דפקו יום אחד בדלת, ואמרו לנו לארוז תיק במידי ושנחנו צריכים לעבור דירה. תחילה העבירו אותנו לגטו של סטאפן ואחר כך לגטו ברזנה שהיה מרוחק יותר. מוזר להגיד, אבל דווקא הגטו, למרות החוויות הקשות והקונוטציות השליליות שהוא מעלה, היה התקופה הקלה יותר בין שלל החוויות שעברתי.

בגטו שמרו עלינו חיילים אוקראינים שהיו שונאי יהודים יותר מהנאצים עצמם. בכל בוקר היו הגברים יוצאים לעבודה והילדים הקטנים היו נשארים בגטו. חיינו במין אולם גדול וישנו כמה מאות אנשים על הרצפה. באותה תקופה נתנו לנו לאכול פרוסת לחם ביום, כי הם עוד היו צריכים אותנו ככוח עבודה. אחד הזיכרונות שלי מהגטו הוא השקט הבלתי נסבל. פשוט אסור היה לדבר. כל פעם שהייתי קצת פותחת את הפה,

נולדתי בשנת 1935 בשם סוניה חייט בשטחי פולין, שהיום שייכים לאוקראינה, וחיינו אני ומשפחתי בעיירה קטנה בשם סטאפן. היינו שישה ילדים בבית. שלושה בנים - ישראל, משה ואברהם; ושלוש בנות - שושנה, רחל ואני שרה'לה. הייתי הצעירה בין השישה.

מהתקופה שלפני המלחמה יש לי זיכרונות מעורפלים בלבד. בכל זאת הייתי עוד פצפונת. מה שאני כן זוכרת הוא שהבית החם והאוהב בו גדלתי תיפקד כבית יהודי רגיל. חיינו עם הסבא והסבתא שהיו מאוד דתיים, כך שגדלתי על ערכי המסורת והדת היהודיים.

היטב אני זוכרת את אימא שלי, שהייתה אופה לחם במיוחד בשבילי. אני ממש זוכרת את ריח האפייה מהבית. כשהייתי הולכת לישון אימא הייתה שרה לי שיר ערש. מזיכרונות אלה אינני רוצה להיפרד לעולם.

כשהתחילו המהומות המשפחה התכוונה לנסוע לאמריקה עד יעבור זעם, אך סבתי האמינה אז שבאמריקה נחיה בין גויים ולא רצתה שנתערבב איתם והעניין ירד מהר מאד מהפרק. גם בפולין, למרות שחיינו עם עוד אוכלוסייה יהודית, לא תמיד הצלחנו להשיג אוכל כשר ולעתים כופפנו את האמונה ואכלנו בשר לא כשר. אני זוכרת שכשאימא, מרים, הייתה מכינה אוכל לא כשר, היא הייתה מורידה את המפה. היינו אוכלים על השולחן עצמו

מיד היו משתיקים אותי כדי לא למשוך תשומת לב, כדי לא לבלוט חס וחלילה. היה גם פחד נוראי לצאת מהבית. כל יציאה מהבית הייתה עלולה לעלות לנו ביוקר. אז את שהותי בגטו, שנמשכה כשנה, ביליתי בעיקר בשתיקה בתוך הבית.

כעבור כמה חודשים בגטו כבר היינו מורעבים. יום אחד אימא שלי אזרה אומץ וביקשה מאיזה גוי פרוסת לחם בשביל ילדיה הרעבים. הגוי החל להכות אותה בכל כוחו. אימא שלי צרחה בקולי קולות. לאמי הייתה צמה ארוכה הוא תפס אותה בצמה, השכיב אותה על הארץ וגרר אותה כמה מטרים על הקרקע. אני עדיין זוכרת כיצד היא נאבקה בגבורה באותו אוקראיני שהיה אולי פי שלושה ממנה בגודל. צפיתי במחזה הזה ונתקפתי בהלה. פשוט לא ידעתי מה לומר אבל הרי כבר הייתי רגילה לשתיקה אז פשוט שתקתי.

"לא קרה כלום", היא אמרה לנו אחר כך כדי להרגיע.

אבל האמת שלא נרגעתי. הייתי פשוט מבוועת.

פופל, אחד השומרים בגטו, היה חבר של אבא. הוא ב'שר' לאבי שהגרמנים מתכוונים להרוג את כל אוכלוסיית הגטו בקרוב ושנאנחנו חייבים להימלט מכאן לפני שיהיה מאוחר מדי. הוא היה איש טוב לב והחליט שהוא עושה מעשה אמיץ ומבריח אותנו מהגטו. וכך, בחושך מוחלט של הלילה, הגיע אלינו פופל עם עגלה מכוסה בקש.

נדחסנו כולנו בתוך העגלה ונסענו לביתו של פופל. שהינו בביתו כחודשיים בערך. באותה תקופה שני אחיי הגדולים, ישראל ומשה, כבר עזבו את המשפחה כדי להילחם בנאצים בשורות הצבא האדום כך שנשארו אצל פופל ארבעה ילדים והוריי.

מישהו בעיירה כנראה הלשין לרשויות שפופל ואשתו מסתירים יהודים בביתם. יום אחד הגיעו כמה גויים אוקראינים חמושים וכיתרו את הבית. הם פרצו בבעיטה את הדלת והוציאו אותנו מן המחבוא. זה נראה ממש כמו סצנה מסרט פעולה. כאילו שאנשים חמושים מסתתרים בבית. פופל ואשתו היו הראשונים לשלם את המחיר. הם העמידו אותם זה לצד זה וירו בהם. לאחר מכן הגיע תורנו.

הם הורו לנו לשכב על רצפת הבית, טענו את נשקם וריססו באוטומט את כולנו. אני זוכרת שנשימתי קפאה באותם רגעים והרחתי ריח שרוף. אני מניחה שהיה זה אבק השריפה. זה היה ריח חונק. אבל מה שהם לא שמו לב אליו היה שאמי נשכבה עלינו ולמעשה ספגה את רוב הקליעים.

חטפתי כדור בכתף ודיממתי. גם אחיותיי ואחי נפצעו, אבל באורח פלא אף אחד לא נהרג, רק אימא שלי. התחזינו למתים במשך מספר דקות. האוקראינים הציתו את הבית והסתלקו. לאחר שהם עזבו אבא שלי קם וצעק בבהלה

"מי שעדיין בחיים שיקום ויברח מיד", וזה מה שעשינו.

לקחנו את גופתה של אימא וברחנו ליערות. כשברחנו ליער היה כבר חורף והקרקע התכסתה שלג. היה קר מאוד ואני הייתי לבושה בשמלה בלבד. בכיתי לאבא לשלי "קר לי ורטוב לי", אבל לא היה כל כך מה לעשות. התחלנו לחפור בור סמוך לאחד העצים וקברנו את אימא.

כתוצאה מהפציעות שלנו השארנו סימני דם על השלג ונאלצנו לברוח למעבה היער פן ניתפס. היערות בפולין הם חשוכים מאוד, בעיקר בחורף. העצים ענקיים ומסתירים את כניסת השמש מה גם שבחורף יש עננות כבדה.

וכביסה, שיהיה לנו מה לאכול ומה ללבוש בקור העז. יום אחד הלכתי לחפש אוכמניות לאכול ואיבדתי את הדרך. בשלב מסוים הייתי עייפה מכדי ללכת ופשוט התמוטטתי ונרדמתי ליד אחד העצים. מזל שהיה אז קיץ אחרת כבר הייתי מוצאת את מותי, כי כשלא זזים מתים מקור. כשהתעוררתי חזרתי למקום שחנינו בו, אך לא היה שם כבר אף אחד.

איבדתי תחושת מקום וזמן. הנחתי ששוב הרועים גילו את המסתור ולכן משפחתי ברחו פנימה ליער. חזרתי לעץ שנרדמתי לידו והמתנתי שם במשך יומיים. אני זוכרת שביומיים האלה כל הזמן פחדתי מדובים ומנחשים. זה מה שתמיד סיפרו לי, שביער יש דובים ונחשים אוכלי אדם. לאחר יומיים של המתנה מצאה אותי משפחתי.

כך, עד שנת 1945, חיינו בהימלטות ביערות. יום אחד הודיעו לנו שהמלחמה נגמרה ואנחנו יכולים להפסיק לברוח. תחילה לא ידענו אם להאמין למידע הזה או שזו שמועה. כשיצאנו סוף, סוף מהיער, אבי החליט שהוא יוצא למסע נקמה. זה מסע שעלה לו בחייו. הוא ארגן עשרים איש מבין הניצולים והם יצאו למסע נקמה בכפר הולדתנו. אך כשהם נכנסו לכפר חיכו להם גויים חמושים ומיד תפסו אותם.

הם עקרו לאבי ולשותפיו את העיניים, פשטו את עורם ודחפו את כפות ידיהם למים רותחים. אף אחד מהם לא יצא משם חי באותו יום. אחיותיי הגדולות ואני היינו צריכות לזהות את גופת אבי המרוטשת. זה היה אחד המחזות המזעזעים בחי. הם נקברו עוד באותו יום בקבר אחים במקום. בהמשך פגשתי את אחי משה שלחם בצבא האדום. הוא דאג להעביר אותי לבית יתומים בעיר ביטום, שם קיבלתי, לראשונה מזה שנים, בגדים יבשים ומזון.

הבעיה העיקרית שלנו ביער הייתה כמובן מזון. מצד אחד היינו צריכים להישאר עמוק בתוך היער כדי לא להיתפס, אך כדי להשיג אוכל היה צריך להגיע ליישוב כלשהו ולגנוב. כל פעם שהיינו יוצאים לחלקים החיצוניים של היער, היו מגלים אותנו רועי צאן ומלשינים עלינו והיינו צריכים שוב לברוח פנימה. ממש כמו חתול ועכבר. חפרנו בורות, שמנו עליהם ענפים וככה גרנו. בשלב מסוים אני זוכרת שפיתחתי מעין קהות חושים לרעב ולקור. כביכול זה הפסיק להפריע לי. במובן מסוים ראיתי בזה מצב נורמטיבי. האמת שלא ידעתי שיכול להיות אחרת.

בעיה נוספת שצצה עם הזמן ביערות הייתה השמלה שלי, שאותה לא החלפנו מאותו יום אצל פופל. אני זוכרת שזו הייתה שמלה כחולה כהה עם צווארון וכפתורים מאחור. היא הייתה מוכתמת בדם והתמלאתי מוגלה. זה כאב נורא. בנוסף, אני הרי הייתי ילדה, ומיום ליום צמחתי לגובה ולרוחב והשמלה כבר לא התאימה לגודלי. אבי שפך לי מים על השמלה כדי לנסות ולשחררה מהגוף ואני הייתי צורחת בבכי, אבל האמת שלא היה שם שום מקום לרחמים.

רק הישרדות נלקחה בחשבון. למעשה חיינו כמו חיות. עושים רק מה שחיוני לשם הישרדות. חיינו שלוש שנים ביערות בלי מקלחת, בלי להחליף בגדים, בקושי היה לנו מה לאכול ושתינו מים מהקרקע. הדבר היחיד שהיה מצוי בשפע ביערות אלו אוכמניות. זה מה שאכלנו כל הזמן. אבל כמה זמן אפשר לאכול רק אוכמניות? מה גם שזה פרי של קיץ ובחורף גם הוא לא היה זמין לנו.

אחת לשבוע בערך היו הגברים משאירים אותנו במעבה היער והולכים לאחד הכפרים, פורצים לבתים וגונבים אוכל

גם כל אחיי ואחיותיי עלו ארצה.
בארץ הכרתי את אברהם "החתיך הזה"
ונישאתי לו. לימים הבאתי לעולם שלוש
בנות מקסימות, ויש לי שישה נכדים
ונכדות ושתי נינות.

עד היום אני מתהלכת עם שק כבד מאד
על הגב. שק של זיכרונות קשים מהולים
בכמה רגעים נעימים מילדותי. משק כזה
אי אפשר להיפטר, ואולי במובן מסוים אני
גם לא רוצה להיפטר ממנו. אך בכל שנה
אני מרגישה שהשק הזה נהיה כבד יותר
ויותר. הוא לעולם איננו מרפה ממני.

לפני כחמש שנים גילינו את ארגון
'עמך' ברחובות, המסייע לניצולי שואה
ומשפחותיהם בהתמודדות עם האובדן
והכאב. אנחנו נפגשים שלוש פעמים
בשבוע ונהנים משלל פעילויות, חוגים,
טיולים וחברה של המון אנשים הנושאים
מטען דומה לשלנו. בנוסף אני מקבלת שם
גם עזרה נפשית להתמודדות עם חוויותיי
הקשות. הצוות מסור ונאמן ואני מרגישה
בהחלט שגיליתי עולם חדש.

הלכתי באותה תקופה עם מקל הליכה
והייתי בתת משקל. בבית היתומים נתנו
לי תמיד פרוסת לחם נוספת, כי הייתי כל
כך קטנה ורזה.

לאחר מספר שבועות הועברתי לבית
יתומים בעיר זקופנה ליד קרקוב. שם
באחד הימים נפלתי במדרגות ופתחתי
את הראש, ואושפזתי בבית חולים. בבית
החולים האחות נתנה לי לטעום לראשונה
בחיי שוקולד. אני זוכרת את הטעם הזה עד
היום. זו גם הסיבה שאני מכורה למתוקים
עד היום.

לאחר כמה חודשים הועברתי בעזרתו של
אחי למילאנו שבאיטליה. הייתי בבית ספר
ענק עם עוד המון ילדים בני גילי. הייתי
אז כבר בת עשר. המדריכה שלי במילאנו,
אסנת שטרן מהסוכנות היהודית, אהבה
אותי מאוד ודאגה להעביר אותי לתחנה
האחרונה לפני העלייה ארצה - העיר
סלבינו, בה למדתי קצת עברית, לתפוח,
לסרוג. עשינו תורנויות מטבח. בדיעבד,
ממש עשו לנו הכנה לחיי שיתוף בארץ
ישראל. מסלבינו עליתי לארץ בשנת 1947.

זר קהילת ולאדז'אריץ' והסביבה,
תשס"ד

זר קהילת סטפאן, תשס"ד

הזיכרונות שלי

מאת: מרים קורן

לפני המלחמה

נולדתי במירוגושץ', כפר קטן ליד העיר דובנה (בעיר זו נולד המגיד הידוע יעקב קראנץ שנודע בכינויו "המגיד מדובנה") בפלך ווהלין שבאוקראינה.

הכפר היה יפה במיוחד. גרנו בו, בצדו האחד, כמה משפחות יהודיות וכמה משפחות של צ'כים. הצ'כים ידועים כעם חרוץ, נקי ומסודר, והם שעזרו לנו והצילו אותנו מידי הגרמנים והאוקראינים. אחרי המלחמה הם הגרו חזרה למולדתם צ'כוסלובקיה.

בצדו האחר של הכפר גרו אוקראינים. הם היו מאוד רעים, ובזמן המלחמה שיתפו פעולה עם הגרמנים ועזרו להם להרוג יהודים.

הסביבה הייתה מאוד יפה: שפע של ירק, בתים יפים, גינות מטופחות עם עצי נוי ופרי, פרחים יפים בכל הצבעים. ממש מקום מרשים ביופיו.

ביתנו שעמד במרכז הכפר היה גדול ומרווח, ובו שני חלקים כמו בדו משפחתי. בחלק אחד של הבית גרו סבא וסבתא שלי, ההורים של אמי, ואחיה, דודי יונה. בחלק האחר של הבית גרנו הורי, אחי, אני ושלוש אחיותיי. אני הייתי הבת השנייה מבין ארבע הבנות.

בחזית הבית הייתה לנו חנות מכולת כמו מיני-מרקט היום. בחנות מכרו, בנוסף לאוכל, גם כל מידי דברים אחרים. מסביב לבית הייתה לנו חצר גדולה וכמובן גינה גדולה עם עצי פרי כמו תפוחי עץ, אגסים, שיזפים ודובדבנים. היינו מטפסים על העצים וקוטפים את הפרי, זה היה חלק מהמשחקים שלנו. גם עצי נוי היו בגינה וגם פרחים יפים. הייתה לנו מטפלת ששמרה

עלינו, כי אמי הייתה צריכה לעזור בחנות. היו גם בוסתני פרי שאבי היה קונה את פירותיהם מהצ'כים. כשהפירות הבשילו, אבי היה שולח אותם לערים הגדולות כמו קטוביץ, לבוב ואחרות.

אבי היה גם סוחר בתבואה, כך שהיינו משפחה עשירה. נוסף לכך הוא ניהל את טחנת הקמח בכפר, טחנה שלימים ניצלנו בזכותה מציפורני הגרמנים.

זו הייתה טחנת קמח גדולה מאוד. הגויים גידלו חיטה ושעורה והגיעו לטחנה לטחון קמח פעמיים בשנה, כדי שיהיה להם קמח לאפות לחם ועוגות כל השנה.

הכפריים הגויים לא נהגו לקנות לחם. כל שבוע היו אופים בעצמם כ-20 כיכרות לחם, שהספיקו להם לכל השבוע. טחנת הקמח הייתה מספקת קמח לכל הכפרים בסביבה.

אחותי הגדולה מניה ואני למדנו בבית-הספר הפולני. מניה הייתה בכיתה ה' ואני בכיתה ב'. למדנו פולנית וצ'כית. אבי הביא לנו מורה מדובנה שלימד אותנו עברית.

מניה אחותי הייתה מוכשרת בכול, בלימודים, בציור ובשירה. לפני המלחמה היא הייתה כותבת מכתבים לדודות שלנו שעלו לארץ ישראל. אחות אבי, דודתי רחל, שמרה את אחד המכתבים בו היא כתבה על תקווה, שאיפה וערגה להיות גם כן בארץ ישראל. היא כתבה בפולנית: "טוב לנו פה בכפר, אבל אנחנו מקווים לבוא אליך. אני מקווה שנבוא גם לפלסטינה היכן שאת נמצאת". מניה נפטרה במחבוא בבונקר ולא זכתה להגשים את חלומה ולהגיע לארץ ישראל.

פרוץ המלחמה

הגרמנים פלשו לפולין בשנת 1939, ובהסכם ריבנטרופ-מולוטוב חילקו את פולין בינם ובין הרוסים, שקיבלו את כל החלק המערבי של פולין כולל אוקראינה עד נהר הבוג.

הרוסים התייחסו אלינו בסך הכול יפה, למרות שהם רצו לשלוח אותנו לסיביר, כי הם נהגו לשלוח לשם את העשירים.

במאמצים רבים הצליח אבי לדאוג לכך שלא ישלחו אותנו, אך הם לקחו לנו חלק גדול מהרכוש. ההסכם החזיק מעמד עד יוני 1941, אז פרצה המלחמה גם אצלנו.

המלחמה התחילה ביום ראשון שהיה יום קיץ יפה, כמו כל יום קיץ בפולניה.

שמעתי ברדיו וגם ראיתי את המפציצים הגרמנים טסים מזרחה. אמנם פחדנו מפני הבאות, אך לא עלה על דעתנו שיקרה אסון כזה לעם היהודי.

הייתי אז ילדה קטנה, אבל הייתה לי הרגשה כבדה מאוד. זכור לי שהגרמנים הגיעו אלינו כעבור חמישה ימים. כשראיתי את הגרמנים הראשונים שרכבו על אופנועים, באותו רגע רעדו לי הרגלים.

אחר כך באו הגזירות.

קודם כל הם ציוו על כל יהודי מגיל 14 לשאת על הזרוע סרט עם מגן דוד. בתחילה זו הייתה בושה גדולה. אחר כך הם ציוו להוריד את הסרט ולשאת טלאי צהוב על החזה ועל הגב. לכפר הגיעו פליטים יהודיים מגליציה, שסיפרו על הזוועות שביצעו הגרמנים. הגברים בכפר החלו להתחבא, כי הגרמנים הכו והשפילו יהודים.

יום אחד הגרמנים הוציאו פקודה שעל כל הגברים מגיל 18 להגיע לכיכר בעיר דובנה ולקחו אותם לעבודה. אלה שלא הגיעו, הגרמנים הוציאו אותם בכוח מהבתים. בהתחלה הגברים באמת עבדו. בבוקר הם יצאו לעבודה וחזרו בערב. מאיה, אחיה של אמי, היה בקבוצה זו. ערב אחד הוא לא

חזר. אשתו וכולנו דאגנו לו מאוד. אחרי זמן מה נודע לנו שהוא החביא פרוסת נקניק שקיבל מאחד הגויים, כדי שיוכל להביא לאשתו. גרמני שהבחין בכך אסר אותו. אבי השתדל רבות כדי להציל את מאיה, אך הוא לא הצליח למנוע את רציחתו.

איבדנו את דודנו האהוב מאיר והיינו עצובים מאוד.

כעבור זמן מה פקדו עלינו להסתגר בגטו. הגרמנים גידרו חלק קטן מהעיר והכניסו לתוכו את היהודים, שנאלצו להצטופף כמה משפחות בחדר קטן.

באזור שלנו הגרמנים לא שלחו את היהודים למחנות השמדה, אלא רצחו אותם במקום.

יום אחד בוצעה אקציה. הגרמנים והאוקראינים הוציאו גברים, נשים וילדים, הובילו אותם מאחורי העי, שם הכריחו את הגברים לחפור בורות וירו בהם. כולם נפלו מתים לתוך הבורות.

משפחתו של אבי התגוררה בדובנה, ורבים מבני המשפחה נרצחו באקציות שבוצעו שם.

אנחנו גרנו עדיין בכפר. את החנות שלנו בזזו, ואבא שכבר לא עבד בטחנת הקמח התחבא יחד עם גברים נוספים, מפחד שהגרמנים ייקחו אותם.

בוקר אחד דפקו על דלת ביתנו בגסות. כשאמי פתחה את הדלת עמדו מולה שני גרמנים גבוהים במדי גסטפו. למראם, אפשר היה למות מפחד. הם נכנסו לביתנו ושאלו את אימא "היכן בעלך?" כשהשיבה שאינה יודעת, הוא אמר לה "אם בעלך לא יבוא מחר בבוקר למשרד, סופכם יהיה מר" והכה את אימא במקל גומי על ראשה. אימא התעלפה. כשהתעוררה הנחנו קומפרסים קרים על ראשה. זמן רב היא סבלה גם מכאבי ראש.

כשאבי בא בלילה הביתה ושמע על דרישת הגרמנים, הוא החליט שהוא חייב יהיה

מדוכאים, עצבניים ורעבים. היו ילדים שהוריהם נרצחו באקציות והיה צורך לעזור להם. אבא חילק למשפחות רבות מהאוכל שהבאנו מהכפר.

גם אנחנו היינו שרויים בדיכאון. פחדנו שגם תורנו יגיע ויהרגו את כולנו.

אבי הכין מקלט מתחת לרצפה ומעליו הניח מכסה כך שלא הבחינו במקלט. בכל פעם ששמענו את הגרמנים מגיעים לגטו, ירדנו למקלט. פחדנו שבזמן אקציה יגלו אותנו. הגרמנים היו נעזרים בכלבים שהיו מאומנים למצוא יהודים. כל העת חיינו במתח ובפחד. אבי ועוזרו ניצלו את האישורים שקיבלו ובכל פעם שיצאו בבוקר לעבודה בטחנת הקמח כל אחד מהם הוציא מישהו מהגטו עד שכל אחד מהם הוציא את כל בני משפחתו אל מחוץ לגטו. אבי מסר את האישורים ליהודים נוספים כדי שיוכלו בעזרתם להציל את עצמם ואכן ב"ה בצורה זו ניצלו יהודים נוספים.

העוזה, אשתו ושני ילדיהם הקטנים ואחות אשתו, הסתתרו בתוך בונקר באמצע שדה. ערב אחד גילו אותם אוקראינים שעברו במקום והרגו אותם. יהא זכרם ברוך.

אבא הביא אותנו אל ביתו של אחד האיכרים הצ'כים בכפר. שהינו אצלו חודש ימים, וכל הזמן ישבנו בחדר קטן ופחדנו לצאת. פחדנו שישגירו אותנו ויחזירו אותנו לגטו.

יהודים שהצליחו לברוח מהגטו הסתובבו ביערות וחפרו לעצמם בונקרים.

כשאבי ניסה להגיע אל הגטו, כדי להוציא מתוכו את אמו ואת אחותו, הוא ראה שהגטו מוקף באנשי גסטפו ובכלבים והבין שהם החלו לחסל את יהודי גטו דובנה. הוא שב אלינו בבכי מר.

למחרת הדביקו מודעות שהזהירו שמי שיציל יהודי, יהרגו אותו יחד עם משפחתו. כשהאיכר ראה את המודעות הוא אמר

ללכת. היינו ערים כל הלילה. בבוקר אבא הלך ואנחנו הילדים הקטנים ישבנו והתפללנו כל הזמן. אימא הדליקה נרות והתפללה. אבא חזר הביתה וסיפר מדוע הוזמן למשרדי הגסטפו: הגרמנים לא מצאו אדם מתאים לניהול טחנת הקמח בכפר ודרשו ממנו שימשיך לנהל את הטחנה. אבי ביקש מהם שיאפשרו גם לעזור שלו לעבוד אותו והם הסכימו.

אבי והעוזר שלו חזרו לנהל את טחנת הקמח.

בעבודתו בטחנת הקמח אבי השתדל תמיד לעזור לצ'כים ולאוקראינים. היו כאלה שזכרו לו את מעשיו הטובים.

בגטו

הגיעה פקודה שכל היהודים שגרים בכפרים צריכים להצטרף לגטו אחד.

אבי ביקש שישאירו אותנו בכפר, כדי שיוכל להמשיך בניהול הטחנה, אבל הם לא נענו לבקשתו. הוא ועוזרו היו אמורים לקבל אישור לצאת מהגטו בבוקר לצורך עבודתם בטחנת הקמח ולשוב לגטו בערב. אבא שמח באישור זה. הוא ועוזרו תכננו להשתמש באישור כדי להציל את בני משפחותיהם.

תוך שעות ספורות היה עלינו לארוז ולעבור לגטו. היה לנו רכוש רב, אך השארנו את הכול, לקחנו רק קצת אוכל ובגדים. אבא הכין שקים קטנים ומילא אותם בקמח, תפוחי אדמה וקטניות בשבילנו וגם עבור אנשים שלא היה להם מה לאכול בגטו. הוא גם הספיק להשאיר בידי אחד הצ'כים, שהיה ידיד טוב שלנו, חלק מהרכוש. לימים היה לנו בונקר במתבן שלו.

בגטו חיינו כל המשפחה ביחד בחדר אחד, כולל סבתא מצד אבי, דודים, דודות ואנשים זרים. השירותים היו בחוץ ושימשו מספר רב של אנשים. תמיד היו צריכים לעמוד בתור. האנשים בגטו היו מאוד

שחיכו בגינה, אבי ביקש מיונה שיישאר בבונקר, אבל הוא החליט להצטרף אליו. הם יצאו ועגלה עם חיילים הונגרים עברה במקום. ההונגרים שיתפו פעולה עם הגרמנים. הם קראו להם לעצור אבא, שהיה בצעירותו חייל בצבא הפולני, זכר את הכללים שלמד וקרא ליונה לעשות כמוהו, הוא נשכב על האדמה, התגלגל בירידה וזחל משם במהירות. הכדורים שירו אחריהם לא פגעו בו. יונה עשה כמהו אבל הסתבך בגדר תיל, והחיילים ירו בו והרגו אותו במקום. כששמענו את הירייה הראשונה הרגשנו שמשהו נקרע בתוכנו. היינו בבונקר, במועדון, וההד הגביר את רעש הירייה. אמי נכנסה לדיכאון ולא התאוששה ממנו עד יום מותה.

לאחר שהחיילים בעגלה עברו, אבא קם והלך להביא את בני המשפחה שחיכו בגינה. לא הייתה אפשרות להתאבל על יונה דודנו האהוב, היינו חייבים להגיע אל המחבוא שלנו לפני שיגלו אותנו.

כדי להיכנס דרך פתח החלון הצר, כל אחד הוריד את המעיל שלו ונדחק בקושי פנימה. אבי ויהושע אחיו השלימו את הכנת הבונקר בעזרת שתי סכינים ושני סירים. הם חפרו בור בעומק שילד יוכל לשבת או לשכב בו. לא היה מקום לעמוד שם. בתוך הבונקר שמנו קצת סמרטוטים שהיו לנו וכולנו נשכבנו בבור הזה והתכסינו במעילים שלנו.

לאחר מותו של יונה נשארנו תשעה בבונקר. ארבעה מבוגרים וחמישה ילדים.

היה לנו סיר גדול שבו כל אחד היה עושה את צרכיו. פעמיים ביום אבי או דודי היו לוקחים את הסיר ומרוקנים אותו לתוך בור שחפרו למטרה זו במרתף הצמוד.

מים להתרחץ לא היו לנו בכלל.

היינו בתוך הבונקר הזה ארבעה עשר חודשים ואף פעם לא התרחצנו. היינו מלאים כינים ופשפשים. תמיד היה חשך

לאבי: "אני רוצה להציל אתכם, אבל אני פוחד שיגלו אתכם אצלי ויהרגו אותי ואת משפחתי. תחפשו לכם מחבוא אחר".

בבונקר

היה כבר חודש ספטמבר והתחיל להיות קה ידענו שלא נחזיק מעמד אם נלך ליעה. הגרמנים והאוקראינים הסתובבו ביערות וחיפשו יהודים כדי להרגם.

היינו חמישה ילדים קטנים, הורק, יהושע ואסתר אחיו ואחותו של אבא, ויונה אחיה של אימא, יחד עשרה אנשים. אחי היה בן ארבע ואחותי הקטנה הייתה בת שנתיים וחצי.

היינו אבדי עצות. לא היה לנו לאן ללכת. יונה דודי, אחיה של אמי, שהיה בן 25, העלה רעיון: בכפר יש מועדון ובו אולם תיאטרון גדול. הוא הציע שהוא ואבי ילכו לבדוק, אולי נוכל למצוא מסתור מתחת לבמה.

הם הגיעו אל האולם, שברו חלון ונכנסו פנימה. מתחת לבמה, שגבלה עם מרתף ארוך, היה פתח קטן לתוכו היו זורקים בקבוקים ריקים וקופסאות. גודל הפתח היה 50 ס"מ על 50 ס"מ בערך. הם בקושי נכנסו פנימה, בדקו את המקום והחליטו שהוא מתאים לשמש בונקר עבור כולנו.

רצפת הבמה (שהייתה התקרה של הבונקר) הייתה עשויה מקרשים וביניהם היו סדקים דקים. הם פחדו שבעת הופעה על הבמה עלולים לראות אותנו, ושמו סמרטוטים שיכסו את הסדקים.

קרוב לשעה שתיים בלילה הם יצאו מהאולם, כדי להביא אותנו למקום. בכפר היה עוצר, מי שיצא החוצה נורה למוות.

שניהם הצליחו להגיע אל בית האיכר ולהביא מחצית מהמשפחה אל הבונקר מתחת לבמה. האחרים חיכו בגינת הבית. כשעמדו לצאת מהאולם להביא את אלה

שהוא היה מכין את האוכל עבורנו. אבא או יהושע דודי היו חוזרים לבונקר באמצע הלילה. זה היה כמובן מאוד מסוכן, כי כל הזמן היה עוצר והגרמנים והאוקראינים הסתובבו בחוץ. אבל לא הייתה שום ברירה היינו חייבים לאכול ולשתות משהו.

בתיאטרון היו חלונות גבוהים. כשאבא היה מטפס וקופץ פנימה, היה נשמע רעש חזק מאוד. פחדנו שהשכנים ישמעו. אבא היה מחכה עד שהרכבת, שהייתה קרובה מאוד לתיאטרון, תעבור ורק אז היה קופץ פנימה. הקול שנשמע עם קפיצתו, היה נבלע ברעש שקשוק הגלגלים.

בתקופת השלגים התעוררה בעיה גדולה, פחדנו שיגלו אותנו לפי העקבות בשלג.

אבא הניח קרש גדול והשעין אותו על הקיר עד גובה החלון, ואז היה מתהלך בחצר ומשאיר עקבות מסביב, כדי שלא יגלו את הכניסה דרך החלון.

כשאבי ודודי היו יוצאים, אנחנו הילדים התפללנו כמעט כל הזמן ואמרנו תהילים. ביקשנו שאבי ודודי יחזרו אלינו בשלום. כשהיינו שומעים אותם חוזרים, שמחנו מאוד, שמחה שאי אפשר לתאר במלים.

כל בוקר היינו מקבלים פרוסת לחם דקה עם תפוח אדמה מבושל וקצת מים. לא תמיד היה לנו מלח ותפוח האדמה לא היה טעים, אבל שמחנו על מה שיש. בערב שוב קיבלנו פרוסת לחם אותה היינו מלקקים כאילו זו גלידה טובה. הלחם היה טעים מאוד אבל מעט. תמיד היינו רעבים. אף אחד מאתנו לא ביקש עוד, כי הבנו שהלחם ותפוחי האדמה צריכים להספיק לשבועיים. תפוחי האדמה היו מבושלים ובקיץ הם היו מתקלקלים ומקבלים ריח רע, אבל אנחנו אכלנו אותם, כי לא הייתה ברירה אחרת. ב"ה לא הזיק לנו.

פעמיים בשבוע אבא היה מדליק "נר" שיצר מתפוח אדמה לא מבושל אותו חתך

בתוך הבונקר והיה מאוד צפוף. כל פעם שמישהו מאתנו רצה להסתובב לצד השני, היה צריך להעיר את כולם. בקיר שפנה לחזית היו ששה חורים קטנים בגודל של כוס רגילה. היינו מסתכלים דרך החורים החוצה, נושמים קצת אויר צח, רואים קצת אור. ראינו ילדים עם ילקוטים שהלכו לבית הספר, חתולים, כלבים וקינאנו בהם. אנחנו שנולדנו יהודים, מאתנו נמנע ליהנות מאור השמש ומאויר צח.

היה קר ורטוב בבונקר, ותמיד היינו במתח ובפחד פן יגלו אותנו הגרמנים או השוטרים האוקראינים ומיד יהרגו אותנו.

פעם בשבועיים אבי, ולפעמים דודי יהושע, היו יוצאים בלילות חשוכים, כשהירח לא היה מלא.

אבי היה לוקח שני שקים והולך לאיכר צ'כי להביא קצת אוכל. אותו איכר אצלו שהינו לפני שהגרמנים חיסלו את היהודים, היה מכין לאבי שק עם לחמים ושק עם תפוחי אדמה מבושלים. לפעמים הוסיף קצת שמן. מים אבא היה מביא מהבאר של השכנים הסמוכים לתיאטרון. אבא היה משלם לצ'כים במטבעות זהב, אותם הוא הספיק למזלנו להוציא מהגטו. אבא היה נשאר אצל האיכר עד למחרת עד

זר קהילת רובנה, תשע"ד

להביא אוכל, האיכר הצ'כי פחד למכור להם וטען שעוקבים אחריו והוא מאוד פוחד.

אבי ודודי הלכו לאיכר שגר רחוק יותר בתוך המתבן שלו הם פגשו זוג צעיר, יהודים, שלא מכבר התחתנו, שמחה וגניה שטיבל. הם גרו בדובנה והכירו את אבי ואת דודי. הם היו מאוד מבוהלים, החלו לבכות ולהתחנן שייקחו אותם למחבוא שלהם, כי אין להם לאן ללכת.

אבא ודוד יהושע ריחמו עליהם ואמרו להם: "מאוד צפוף לנו בבונקר, אך כדי להציל עוד שתי נפשות - נצטופף, ומה שנאכל תאכלו גם אתם, עד אשר ה' יעזור לנו וישחרר אותנו ממצוקתנו."

האיכר שמח שאבי לוקח את הצעירים אתו, ותמורת סכום נכבד נתן לו שני שקים עם קמח, שני שקים עם תפוחי אדמה מבושלים וקצת שמן.

שני אנשים נוספו לבונקר הצפוף שלנו. היינו כבר 11 איש בבונקר.

עשינו מאמץ גדול, הצטופפנו עוד יותר, וגם להם יהיה מקום. היינו שוכבים או יושבים, כי לעמוד אי אפשר היה.

כל אחד היה מספר בלחש, כמובן, איזה סיפור או חלום.

כל החלומות שהיינו חולמים היו רק על אוכל טוב, אותו אכלנו בחלום. היינו שואלים את אבא אם בחיינו עוד נזכה לאכול לחם לשובע ולשתות מים לרוויה. אבא היה בוכה ואומר לנו: "נבקש מאלוהים והוא יעזור לנו שנשאר בחיים ונזכה להגיע לזמנים טובים יותר."

כשהמלחמה פרצה היינו עוד קטנים ולא הספקנו ללמוד.

מתחת לבמה בבית העם במירוגושץ', בחושך, בלחש, שחם וחלילה לא ישמעו אותנו למעלה באולם התיאטרון, אבא היה מספר לנו על ספר התורה, על האבות אברהם, יצחק ויעקב, על משה

לשניים, הוציא את תוכו ויצר גומה עם סכין. הוא שפך פנימה קצת שמן, יצר פתיל מפיסת חוט או סמרטוט, וה"נר" היה דולק כמה שעות. מובן שהדלקנו אותו רק ביום כדי שאורו לא יראה מחוץ לבונקר. ליד הנר היינו מתיישבים להתנקות מהכינים ומהפשפשים שהציקו לנו מאוד, למרות שאבא גילח את שער ראשינו.

היה לנו בקבוק מים שהיו מיועדים לרחצת הידיים לאחר שהתנקינו. כל אחד קיבל חצי כוס מים כדי לרחוץ ידיים לפני שאכלנו. דיברנו בלחש, בלי קול כמעט, שלא ישמעו אותנו חלילה.

בתוך הבונקר היו עכברים גדולים שלא יכולנו להתגבר עליהם. פעם אבא הביא, בנוסף ללחם, כמה לחמניות. אימא אמרה לנו שהיא תשאיר אותן לליל שבת, אחרי שהיא תדליק נרות. נרות השבת היו שני קסמי עץ. כולנו שמחנו שאחרי שאבא יסיים להתפלל, אנו הילדים נקבל, לכבוד שבת, חתיכת לחמנייה טעימה.

כולנו התיישבנו, אימא הושיטה את ידה להוציא מהפינה את הלחמניות, והנה נשארו שם רק כמה פירורים, כי העכברים אכלו אותם. אנו הילדים פרצנו בבכי מרוב אכזבה ואימא כאבה יחד אתנו על שלא יכלה לשמח אותנו. שוב קיבל כל אחד פרוסת לחם יבש וקצת מים, כרגיל, ושכבנו לישון.

אני זוכרת את הפעם בה אבא הביא את דלי המים, שהיה צריך להספיק לנו לשבועיים, ופתאום נפל לתוכו עכבר גדול. כשראינו את העכבר המת בתוך המים מובן שאף אחד לא רצה לשתות את המים, גם אחרי שאבא הוציא את העכבר וזרק אותו. עברו יום יומיים, אולי יותר, היה חם מאוד ולא היו לנו מים אחרים. היינו צמאים ומיובשים. בלית ברירה שתינו מהמים בדלי, וב"ה לא הזיק לנו.

באחת הפעמים כאשר אבי ודודי הלכו

"אבינו מלכנו" היינו אומרים כל יום בבכי ובכוונה רבה. כשהגענו לפסוק "קרע רוע גזר דיננו" היה אבי בוכה בכי מר ואנחנו הילדים אחריו.

כשאבא היה הולך להביא אוכל היה אתו אקדח שהביא מהגטו. הוא אמר: "אם יתפסו אותי וירצו להרוג אותי, אקדים ואהרוג אותם, ואם לא אספיק, אתאבד, רק לא ליפול לידי הגרמנים או האוקראינים". כשאבא היה יוצא להביא לנו אוכל הוא היה בסכנה גדולה. עד אשר חזר אלינו היינו שרויים במתח רב ולא ישנו כמעט. אמרנו תהילים וביקשנו מה' שאבא יחזור אלינו בשלום. אם, חס וחלילה, היה קורה לאבא משהו, לא הייתי זוכה להעלות על הכתב את מה שעבר עלינו. הוא הכיר כל רחוב בכפר, ידע איך ללכת ולמי לפנות כדי לבקש אוכל. אף אחד מאתנו לא יכול היה לבצע זאת.

פעם אחת הלך אבא, באמצע הלילה כמובן, אל האיכר הצ'כי שהכין לו לחם ותפוחי אדמה. הוא שמע רעש והבחין בחיילים רצים בעקבותיו ומתחילים לירות עליו. הוא ידע שהוא בסכנה גדולה. הוא רץ מהה, הגיע קרוב אל ביתו של האיכר, אך לא רצה להיכנס כדי לא לסבך גם אותו. עייף ורצוף הוא הבחין בשקע באדמה בערך מטר רוחב וכחצי מטר עומק. הוא נכנס לשקע הזה, התעטף בטלית ועמד זקוף, ללא תזוזה, כשהוא מתפלל בלחש ובכוונה גדולה. הוא ידע שאם ייתפס יהרגו אותו, וגם אנחנו לא נשאר בחיים. החיילים הגיעו בריצה, התרוצצו סביב וחיפשו אחריו. הם ראו את דמותו העטופה בטלית וחשבו כנראה שלפניהם חלק מהכביסה של האיכרים. החיילים הסתלקו והמשיכו בחיפושים במקום אחר. השעה הייתה כבר שלוש לפנות בוקר.

באותו מקום נדר אבא נדר שאם יישאר בחיים, הוא יקום כל יום באותה שעה,

רבנו, על יהושע, על יציאת מצרים. הכי ריגש אותנו כשסיפר על מכירת יוסף, על החיים הקשים שהיו לו במצרים וכמובן הסוף הטוב כשיוסף התוודע לאחיו. הוא גם לימד אותנו להתפלל ולהגיד תהילים וידענו פרקים רבים בעל פה.

אבא גם סיפר לנו על ארץ ישראל בה גרים יהודים. הארץ הרחוקה אליה נסעו שתי אחיותיו החלוצות בשנת 1936. זאת הארץ שה' הבטיח לאבותינו. אבי סיפר לנו עוד שהוא תכנן, כשנגדל, לשלוח גם אותנו לארץ ישראל והוא ואמי יצטרפו אלינו. בינתיים פרצה המלחמה והתכניות לא התגשמו.

היינו מתפללים שנישאר בחיים ושנוכה לבוא לארץ ישראל, ארץ היהודים.

אבא נשא עמו תמיד טלית, תפילין וסידור. כל בוקר היה יוצא מהבונקר אל המרתף שנמצא בהמשכו, מתקרב לפתח דרכו היה נכנס למחבוא, שם היה קצת אור, והיה מתפלל. אנחנו בתוך הבונקר היינו אומרים תהילים כפי שאבא לימד אותנו. גם את

פר קהילת לובאווא, תשס"ד

ומאוד העריכו את מה שאבי עשה למענם בימים קשים ומרים, כשלא היה להם היכן להסתתר.

לילה אחד כשאבא הלך להביא אוכל, הוא נזכר שהשאיר אצל אחד הצ'כים, שהיה שכן שלנו בכפר, סמובאר (מיחס-דוד) מנחושת בו היינו מרתיחים מים והיה משמש אותנו בשבתות להכנת תה וקפה. האיכר נתן לו את הסמובאר וגם גחלים וקצת קמח, ואבא הביא אותו לבונקר כדי להפתיע אותנו באוכל חם. אבא הדליק את הגחלים והרתיח מים במיחס. אימא ערבבה קצת קמח עם המים הרותחים ויצרה כופתאות בצק. אכלנו את כופתאות הקמח-מים בלי מלח ובלי תבלינים. הן היו חסרות כל טעם כמובן. אבל בשבילנו הן היו מעדן. אחרי שחודשים לא טעמנו מזון חם נהנינו מהמרק המוזר הזה ושכבנו לישון. אחרי כמה שעות אבא התעורר כשהוא חש ברע וסובל מכאב ראש והקאות. כולנו ישנו שינה עמוקה, אך הוא מיהר להעיר אותנו. התברר שכולנו סובלים מאותה הרגשה רעה, מכאבי ראש ומהקאות. אבא הוציא אותנו אל המרתף, שגבל עם הבונקר, כדי שנשאף אוויר צח. הסתבר שאבא שכח לכבות את הגחלים שחיממו את המים במיחס. בבונקר לא היה אוויר וכמעט הורעלנו מהגזים שנפלטו מהגחלים.

היה זה נס גדול שאבא התעורר והעיר אותנו. ניצלנו ממוות בטוח.

לא הפעלנו יותר את המיחס ושוב אכלנו רק לחם, תפוח אדמה וקצת מים.

באולם מעל למחבוא שלנו היו לפעמים, בערבים, מציגים סרטים, מעלים הצגות או מבלים במסיבות. למחרת אבא היה עולה לאולם ומביא לנו מעדנים, שאריות מהאוכל שהגישו באולם, לחם, עוגות, לחמניות.

לא ידענו מה התאריך, לא ידענו מה קורה

כלומר, בשעה שלוש לפנות בוקר, להתפלל ולהודות לאלוקים על הנס הגדול שעשה לו. אבא קיים את הנדר עד יומו האחרון.

אבא נכנס אל ביתו של האיכר הצ'כי וביקש שיכין לנו את האוכל. האיכר ביקש ממנו שיעזוב את ביתו ולא יסכן אותו ואת משפחתו. אבא התחנן לפניו שירשה לו להישאר עד הלילה, כי אם יצא עם שקי האוכל לאור היום, מיד יהרגו אותו. הצ'כי הסכים שיישאר ואבא יכול היה לנוח ולהירגע במתבן. מבין הסדקים הדקים של המתבן הוא הבחין בחיילים המחפשים אחריו, והתחפר עמוק בתוך הקש. קשה להבין את הכוחות שנדרשו לו כדי לעבור את היום הזה. בלילה הוא שילם לאיכר, לקח את שק הלחם ושק תפוחי האדמה המבושלים, יצא משם וחזר אלינו ב"ה. כשסיפר לנו מה עבר עליו, ידענו שאבינו נולד מחדש.

כל בוקר אכלנו פרוסת לחם, חצי תפוח אדמה ומעט מים. כולנו נחלשנו מאוד. אבא סיפר שאחד האיכרים רצה לתת לו נקניק בשבילנו, כדי לחזק אותנו קצת, והוא לא רצה לקחת ולתת לנו אוכל לא כשה אימא הבינה שאם אנחנו ובמיוחד אבא, שנחלש מאוד, לא נאכל מזון שיחזק אותנו, נמות מחוסר תזונה. היא ביקשה מאבא שיבקש מהאיכר גם נקניק, בשר או קצת שומן. אבא היה אדם דתי מאוד ובשום אופן לא הסכים שנאכל טרף, אבל הוא הרגיש ממש רע והחליט שזה פיקוח נפש. כעבור שבועיים, כשעמד לצאת כדי להביא לנו אוכל הוא לא היה מסוגל כמעט לעמוד על רגליו וביקש מאחיו יהושע שילך איתו. האיכר נתן להם גם מעט בשר ושומן, תמורת תשלום כמובן. בלית ברירה כולנו אכלנו והתחזקנו מעט.

הזוג הצעיר שהיה אתנו זמן מה, מצא מחבוא אצל איכר צ'כי, והם עזבו את הבונקר הצפוף שלנו. הם נשארו בחיים

כעבור חודשיים, בי"א בסיוון תש"ג, נפטרה אחותי הגדולה מניה. אחותי הקטנה, שרה (סוניה), נפטרה בכ' בתמוז תש"ג.

אבא המשיך לצאת מהבונקר פעם בשבועיים כדי להביא לנו אוכל. באחד הלילות, כשרצה לחזור לבונקר, לא יכול היה להיכנס. כל המועדון היה מואר בפרוז'קטורים. התברר לנו שהגרמנים החלו לסגת והם עשו תחנה במועדון. שמענו אותם מדברים גרמנית, ומאחר שהיא דומה לאידיש, הבנו מה הם אומרים. שניים מהם עמדו על הבמה בדיוק מעלינו ושמענו אחד מהם אומר לחברו שאסור לאבד את המורל, צריך להמשיך להילחם נגד הרוסים ולנצח אותם. כנראה שהרגישו משהו, אולי איזה ריח, כי שמענו גרמני אחד אומר "אולי יש שם אסירים" ואחר אמר "אולי יש שם מתים?" והשלישי אמר "אולי יהודים?" והם לקחו פנס והתחילו להאיר מסביב לבמה. פתאום שמענו פיצוץ. אחד החיילים מצא רימון יד חלוד, אולי רצה לזרוק אותו לכיוון שלנו, אבל הרימון התפוצץ בפנים, ונהרגו שם ששה חיילים גרמנים, כמספר האנשים במחבוא שלנו מתחת לקרשי הבמה.

הם נשארו מעלינו שלושה ימים. בימים אלה לא אכלנו, לא שתינו ולא ישנו. דודי יהושע שמר עלינו שלא נוציא חלילה הגה מהפה. כשהגרמנים עזבו, מרוב עייפות, נרדמנו כולנו וישנו שינה עמוקה.

כל אותו זמן היה אבא מחוץ למועדון. כשמע את הפיצוץ היה בטוח שזרקו עלינו רימון והרגו את כולנו. כשראה שהגרמנים הסתלקו, הוא נכנס לבונקר וקרא לנו.

כולנו ישנו והוא היה בטוח שאנחנו לא בחיים.

פתאום אחי הקטן, מאיר, שהיה בן חמש, התעורר וקרא "אבא, אנחנו בסדר, אנחנו חיים".

בעולם, איך מתנהלת המלחמה. לא ידענו שבמחנות ריכוז שורפים יהודים. לא ידענו אם יהיה סוף לסבלנו, אבא שמע מהצ'כים שהגרמנים מתקדמים, ופחדנו שהגרמנים יהיו כל כך חזקים שהם יכבשו חצי עולם ולנו לא יהיה שום סיכוי להישאר בחיים. היינו מדוכאים ומיואשים.

לילה אחד אבא חלם על חבר טוב שלו שנהרג בתחילת המלחמה. בחלומו אמר לו החבר: "אל תדאג, בקרוב תשתחררו. ב 9 בפברואר 1944 הרוסים יגיעו ותצאו לחופשי. בבוקר אבא נזכר בחלום ורשם את התאריך.

יום אחד אמי חלתה מאוד. היא לא אכלה, לא שתתה, רק השתעלה ללא הפסק. היא אמרה לאבא "אילו היה לי קצת דבש אולי היה לי יותר טוב, כי אני מרגישה רע". אבא לא היסס אפילו רגע. למרות שזה היה כבר לפנות בוקר וכמעט האיר בחוץ, ולמרות שהתחננו לפניו שלא ילך באור יום, הוא יצא מהבונקר. אבא אהב אותה מאוד והיה מוכן לעשות הכול למענה. כל השנים הם חיו מאוד יפה, והיא מאוד העריכה את מה שאבי, בעלה, עשה כדי למלא את מבוקשה. הוא הגיע אל האיכר הצ'כי שהיו לו כוורות דבורים וזה אמר לו "מה אתה עושה פה בשעה כזאת, כבר כמעט בוקר, לך מפה לפני שיהרגו את כולנו". אבא הבטיח לו שילך אחרי שייתן לו קצת דבש. האיכר נתן לאבא צנצנת דבש ושלוש כיכרות לחם גדולות ובאור הבוקר הוא חזר אלינו. אימא אכלה מעט מאוד מהדבש, היא כבר לא יכלה לאכול בכלל. אימא נפטרה בבונקר, בט"ז בניסן תש"ג שנת 1943.

במשך כל חייו אבא היה נזכר איך סיכן את חייו ואת חיינו כדי למלא את בקשתה האחרונה של אימא והביא לה דבש. לו לא היה יוצא להביא לה דבש, היה מצטער על כך כל ימיו.

אצל האיכר הצ'כי

כעבור כמה ימים אבא חלם שאמי אומרת לו: "שלוימה, קח את הילדים ותברחו משם" הוא שאל אותה: "לאן לברוח? הרי אף אחד אינו רוצה להסתיר אותנו?" והיא אמרה לו: "לכו אל האיכר הצ'כי זיגמונד והוא יסתיר אתכם". אבא התעורר ואמר לאחיו ולאחותו: "תלבישו את הילדים, אנחנו צריכים לברוח". הם חשבו שהוא יצא מדעתו, אבל אבי חזר שוב על המילים "מה, צריכים להסתלק מפה". אבא נזכר מיהו האיכר הצ'כי זיגמונד, אצלו השאיר חלק מהרכוש וגם את הכלב שלנו. בזמן שדודי ודודתי הכינו אותנו, הוא הלך אל האיכר. כשאבא דפק על דלת ביתו, הכלב, שהיה נובח על כל מי שהתקרב לבית, לא נבח וזיגמונד אמר לאשתו "זה כנראה אדון וובק". האיכר היה חולה מאוד, על ערש דווי ממש. אבי ביקש ממנו שיסתיר אותנו אצלו. זיגמונד אמר לאשתו ולבנו שכל מה שאבי ביקש יעשו למענו. אבא חזר לבונקר ובאותו לילה עברנו אל האיכר הצ'כי. לולא היינו עוזבים את המחבוא מתחת לבמה במועדון, היינו ללא ספק מתים מרעב ומפחד. ימים אחדים לאחר שעזבנו, הגרמנים שוב הגיעו אל המועדון ושהו שם כמה חודשים. היינו מאוד חלשים ולא יכולנו ללכת. אבי, אחיו ואחותו, שגם הם הלכו בקושק, לקחו כל אחד ילד על הגב וכך הגענו אל המחבוא בתוך המתבן של זיגמונד. ימים אחדים לאחר שהגענו נפטר האיכר. אשתו הייתה מביאה לנו אוכל למתבן. סוף סוף זכינו לאכול קצת מרק חם. הסתתרנו במתבן ארבעה חודשים עד השחרור, ב-9 בפברואר 1944, בדיוק כפי שאבא חלם.

השחרור

יצאנו לחופשי חלשים וחסרי כול. פחדנו להישאר בכפר אבא לקח את העגלה והסוס שלנו, שהיו אצל איכר צ'כי, ונסענו לעיירה הקרובה, וורקוביץ, בה התאספו קומץ ניצולים, ביניהם דודה לאה ובנה ישראל. ליפא, בעלה של דודה לאה, היה אחיה של אמי. לאחר שלפא נהרג, דודה לאה נותרה לבדה עם ישראל, שהיה עדיין ילד קטן.

משם המשכנו לרובנה, שהייתה כבר משוחררת מהגרמנים. גרנו שם בקומה שלישית וכמעט כל לילה כשהעיר הופצה מהאוויר, היינו רצים למקלט. אחרי שבועות אחדים נודע לנו שגם העיר דובנה שוחררה מהגרמנים, ואבי החליט לנסוע לבית שלנו במירוגושץ'. לאחר שעזבנו, נפלה פצצה על הבניין בו גרנו והוא נהרס.

שוב קרה לנו נס. ביתנו בכפר היה ריק מכל הרהיטים, והתגוררה בו אישה צ'כית עם שני ילדים. למחרת נסענו לדובנה ומצאנו עיר הרוסה שאין בה יהודים.

ניסינו להתאקלם. אבא דאג להביא קמח, דודה לאה אפתה לחמניות ודודה אסתר, אחותו, מכרה אותן בשוק בדובנה. התחלנו לחזור קצת לחיים נורמאליים. ניצולים שהגיעו לדובנה היו באים לאכול אצלנו. זכורים לי במיוחד שני האחים ציגלמן, שנהגו לבוא מדי שבת לאכול צ'ולנט.

בדובנה היה בית ספר רוסי. אני ועוד כמה בנות יהודיות נרשמו ולמדנו בו כשנה. בדובנה היה ארגון של ניצולי שואה, שדאג להעביר את היהודים המעטים שנשארו בחיים למקום ממנו יוכלו לעלות לארץ ישראל. הצטרפנו אליהם. לא היו בידינו שום תעודות או מסמכים. נסענו ברכבת עד מקום מסוים ושם חיכו לנו שליחים מהארץ שהעבירו אותנו בדרכים לא דרכים, עד שהגענו למקום שנקבע.

אדמה ומכל הבא ליד. בקרב שהתנהל נפצעו רבים. רב החובל הורה להגביר את המהירות ולהגיע לחוף במהירות. הבריטים ירו על הבחורים ועל הנערים שעמדו מולם, השליכו לעברם גז מדמיע והיכו אותם באלות.

"יציאת אירופה" נכנסה לנמל חיפה פגועה וחבולה.

ראינו את כל העיר חיפה מוארת והתרגשנו מאוד. עלינו על הסיפון ושרנו "התקווה". התאכזבנו מאוד כשהבריטים לא נתנו לנו לרדת והחזירו את האנייה שוב לגרמניה. הם העבירו אותנו לשלוש ספינות גירוש שלא היו אלא מכלאות. בספינות מלחמה אלו היו גדרות תיל שיצרו כלובים לתוכם הכניסו אותנו. על כל אחת מהספינות הועלו יותר מ 1500 מעפילים. חשבנו שיביאו אותנו לקפריסין, אבל שר החוץ הבריטי ציווה להחזיר אותנו לצרפת. "יציאת אירופה" נותרה על הרציף בנמל חיפה. שלוש ספינות הגירוש הגיעו לנמל פורט דה-בוק בדרום צרפת. אנשי ההגנה חיזקו את רוחנו ואף העלו בחורים נוספים לחיזוק הצוות הישראלי שהיה על הספינות. אנחנו, אבי, אחי, אחותי ואני היינו על אנייה בשם "אמפייר ריוול". הגענו לצרפת ושלושה חודשים היינו בספינה על המים. אנשי ההגנה דאגו לנו, קיבלנו טיפול רפואי, אוכל, ומורים שלימדו אותנו. כעבור שלושה חודשים הביאו אותנו לגרמניה למחנה סנגוורדן, ליד המבורג, באזור הבריטי. זכור לי שאנשי ההגנה הרכיבו פצצה תוצרת עצמית, שהייתה אמורה להתפוצץ לאחר רדת המעפילים, אבל התכנית התגלתה והבחורים העבירו אותה למפקדת הצי בהמבורג ושם היא התפוצצה וגרמה נזקים. במחנה סנגוורדן דאגו לנו והיו לנו מורים שלימדו אותנו. שהינו שם כמה חודשים עד העלייה ארצה, לאחר ההכרזה על מדינת ישראל.

המשכנו הלאה לגבול פולין - גרמניה לעיר זבזה (הינדנבורג) בה נשארנו מספר שבועות. נסענו לעיר ולדנבורג (ולבזיד) ואחרי שבועות אחדים הובילו אותנו לאזור אמריקני בגרמניה, למחנה עקורים פרנולד ליד מינכן. אותנו הילדים הכניסו לבית יתומים. בבית היתומים היה בית ספר, ושליחים מהארץ לימדו אותנו עברית ומקצועות נוספים. בבית היתומים התחזקנו קצת ובקיץ שלחו אותנו לבית הבראה.

העלייה לארץ

במחנה היו נציגי סוכנות שארגנו עליה לארץ ישראל. אנשי המוסד לעלייה ב' רכשו בארצות הברית אנייה שהייתה מיועדת למכירה לגרוטאות, תיקנו אותה ושיפצו אותה והביאו אותה לנמל סט בצרפת. הם בחרו בעלי משפחות, נשים בהיריון, ילדים ובני נוער שיעלו לאנייה ששמה "יציאת אירופה - אקסודוס" ויפליגו לארץ. אנחנו הצטרפנו לנוסעים, שהגיעו ממחנות העקורים שהיו פזורים על פני האזור האמריקני, הבריטי והצרפתי. אותנו הביאו במשאית למרסיי בצרפת ומשם לנמל סט. על האנייה היו 4530 אנשים, נשים, ילדים, בני נוער ונשים הרות. כשעלינו לאנייה, הבריטים כבר החלו לעקוב אחרינו והצרפתים לא הרשו לאנייה להפליג.

האנייה הצליחה לחמוק מהם ועלתה על שרטון. אנשי המוסד דאגו שלא נחוש כי אנו נתונים בסכנת נפשות. הדברים נודעו לנו רק אחר כך.

כשהתקרבונו לחופי הארץ, הבריטים לא אפשרו לאנייה להתקרב למים הטריטוריאליים. הם באו לקראתנו עם משחתות, שניסו לנגח את האנייה ולהנחית חיילים על הסיפון, ירו עלינו ברובים ובמקלעים ורצו שנכנע. אנשי ההגנה זרקו עליהם קופסאות שימורים, תפוחי

אני מתנחמת בכך שגם בעלי הספיק ליהנות מהילדים ומהנכדים החמודים ב"ה.

בעלי היה ניצול שואה גם הוא, ולאחר השחרור גויס לצבא האדום ונלחם נגד הגרמנים. הוא נפצע פעמיים וב"ה התגבר על הכול. הוא התחיל לכתוב את סיפור הישרדותו, אך לא זכה להשלים את סיפורו. יהי זכרו ברוך.

אבי נפטר בשיבה טובה בכ' בטבת תשמ"ח (1988). הוא זכה לנכדים ולנינים ב"ה.

דודי יהושע, אחיו של אבא, נפטר בתשנ"ח (1988). גם הוא זכה לנכדים ולנינים ב"ה.

דודה אסתר, אחותו של אבי, נפטרה בתשנ"ז (1977). גם היא הקימה משפחה לתפארת וזכתה לנכדים נחמדים.

נשארתי לגור בביתנו ברמת הטייסים בתל אביב. לשבתות ולחגים אני מוזמנת אל ילדי. הם דואגים לי שלא אשאר לבד.

יש לי ב"ה ילדים טובים וגם נכדים שדואגים לי. שיהיו בריאים ושאוזכה לעוד הרבה נחת מהם, אמן.

עוד כשהיינו במחנה אני זוכרת שהגענו יום אחד לבית הספר. אחרי שנכנסנו לכיתות, המנהל ביקש מכל התלמידים לצאת לחצר בית הספר. הוא אמר "יש לי דבר חשוב להודיע לכם" ובישר לנו על הכרזת מדינת ישראל. זה היה ה' באייר תש"ח. רקדנו, שרנו ושמחנו מאוד. אין מילים לתאר את השמחה שפרצה מתוכנו.

עלינו ארצה בספטמבר 1948 באנייה "מלי". הביאו אותנו למחנה עולים בפרדס חנה, ואחר כך עברנו ליפו. לימים, נשא אבא לאישה את דודה לאה, ויחד עם בנה ישראל היינו למשפחה אחת.

סיום

בשנת 1954 נישאתי לאדם אציל נפש, יעקב קורד ז"ל.

הקמנו משפחה לתפארת, זכינו לילדים ולנכדים ולהרבה נחת.

לצער, בעלי נפטר לאחר מחלה קשה ב ד' באב תשנ"ו 20.7.76. חיינו יחד 42 שנים טובות ומאושרות. נשארתי לבד, עם הזיכרונות הטובים.

חבל שחיינו יחד נקטעו.

זר קהילות וורקוביץ' ואוֹפִיראן, תשע"ד

זר קהילת דובנה, תשע"ד

המחבוא מתחת לרפת עדותו של יוסף זילברברג

מתוך: יהודי טוצ'ין וקריפה מול רוצחיהם - 24 עדויות
בעריכת אברהם שדה

יצא לאור על ידי ועד טוצ'ין, 1990

אווירה משפחתית. לפעמים הייתה נכנסת שכנה לשאול מאימא כל, או כיכר לחם מעשה ידיה של אמ, והייתה משתתפת לשיחה זמן רב.

עם כניסת הסובייטים ב 1939 צמצמו ההורים את עסקי החנות. אי אלו מצרכים שהיה קשה להשיג הועברו הביתה והיו נמכרים רק למכרים.

אימא הוסיפה לטפל בגינה בהצלחה רבה. הייתה זו גינה מטופחת וכל הקיץ והסתיו היו לנו ירקות טריים. אבא קנה שתי פרות והיינו מוכרים חלב ותוצרת חלב לשכנים. מכאן שגם בעת השלטון הסובייטי היינו מבוססים מבחינה כלכלית לעומת אחרים. בחורף 1939/40 הועברו הגרמנים תושבי אוקראינה לגרמניה על פי הסכם סובייטי-גרמני, ונודע כי תושבים המעוניינים בחלקת אדמה לעיבוד, יוכלו לקבלה מאדמות הגרמנים. אבא ודודי ירחמיאל אלברט קיבלו חלקת אדמה לא רחוקה מבית דודי וגידלו שם ירקות ותבואות.

משפחתנו אמנם עברה את תקופת הסובייטים בחסד, אבל יהודים רבים נפגעו קשות בעת ההיא. הנפגעים העיקריים היו הסוחרים שמטה לחמם נשבר וגם אלו הידועים כפעילים בתנועה הציונית. סוחרים לשעבר חיפשו עבודה כי לא נמכר לחם לאנשים שלא עבדו. בדרך כלל, מקומות התעסוקה לא היו מרובים, ואנשים היו מוכנים לעבוד בכל עבודה ובלבד שיוסר מהם "הכתם" של סוחר.

יוסף בן אסיה ויעקב זילברברג נולדו בטוצ'ין

ב 1933 וכאשר פרצה המלחמה בין ברית המועצות לגרמניה היה ילד בן שמונה. י. זילברברג מסר את עדותו בעל פה ב 1988.

נולדתי בטוצ'ין. הרחוב שלנו שימש דרך ראשית מהעיירה לערים רובנה וקוסטופול ולכפרים רבים בסביבה. הבתים היו מוקפים גינות ועצי פרי. האוכלוסייה ברחובנו הייתה מעורבת, והיהודים היו בה הרוב. בין היהודים והנוצרים היו קשרי מסחר ויחסי שכנות תקינים בדרך כלל. היינו שלושה בנים במשפחה. יצחק יליד 1927, אהרון יליד 1931 ואני שנולדתי ב 1933. אחי למדו תורה מגיל צעיר מפי מלמד. בגיל שבע התחילו ללמוד בבית הספר העממי. אני כבר לא הספקתי ללמוד בבית הספר של הפולנים, ושלושתנו ביקרנו בבית הספר שהקימו הסובייטים בחורף 1939.

הייתה לנו חנות מכולת שנוהלה רוב הזמן על ידי אמ, שגידלה גם ירקות בגינה ליד הבית. אבא עסק בסחר בק, במיוחד בקיץ. היו לנו קרובי משפחה רבים בעיירה. כמעט כל ערב היו מתאספים דודים או שכנים. המיחם עמד על השולחן וכל הנאספים שתו תה וסיפרו סיפורים.

אני זוכר שבשבתות היו באים אלינו דודים ודודות עם ילדיהם, או שאנחנו היינו מבקרים אצל קרובינו. הייתה בעיירה

נחוצים ביותר ועזבנו את הבית למספר ימים. שהינו בחורשה לא רחוק מהעיירה. היו שם עוד משפחות רבות מטוצ'ין. כשחזרנו כבר היו הגרמנים בעיירה. הם חקרו אותנו. אבא אמר שברחנו מהבית כשהיריות חלפו לא רחוק מביתנו, ועכשיו חוזרים.

הגרמנים הרשו לנו לחזור הביתה. כעבור יומיים הופיע קצין גרמני. מפי שכנים אוקראינים שמע שיש לנו סוס ועגלה ועלינו למסור לו אותם למספר שבועות, עד אחרי גמר המלחמה נגד הרוסים.

הוא היה בטוח שכל המלחמה היא עניין של מספר שבועות. הקצין התנהג בנימוס ונתן לאבא אישור חתום בחתימת ידו. לא עבר זמן רב וגרמנים אחרים הגיעו וביקשו את הסוס והעגלה שלנו, ורק האישור של אותו קצין חילץ את אבא מצרות רבות. היהודים האחרים שסוסייהם לא נמצאו במקום, קיבלו מכות רצח.

היה מחסור חמור של מצרכי מזון. ליד חנות הלחם הזדנבו תורים ארוכים. בריונים אוקראינים היו מוציאים יהודים מהתור ולשם שעשוע מרביצים להם מכות. יהודים נאלצו לוותר על הלחם ובלבד שלא להסתכן בעמידה בתור.

חלפו ימים אחדים וכנופיה של אוקראינים התארגנה לשם עריכת פוגרום ביהודים. הם באו בלילה לבתי האמידים ונראה שהלכו לפי רשימה מוכנה מראש. הם היו מתפרצים פנימה ומכים במקלות ממוסמרים. הם שדדו רכוש והותירו אחריהם הרוגים ופצועים. פחד ואבל ירדו על כל יהודי טוצ'ין.

למחרת טיפלו היהודים בקבורת המתים ובהגשת עזרה רפואית לפצועים הרבים. החובש האוקראיני הומאניוק לא רצה להגיש עזרה ליהודים. היהודים שחשבו לברוח מהגרמנים

נמצאו מבוגרים שהלכו לעבוד אפילו בהפקת כבול בשיטה פרימיטיבית.

דודי שמואל זילברברג, בעל מחסן עצים ועשיר לפי המושגים של אז וגם בעל ניסיון בחיים, ציפה לשינוי שיבוא. "ברור שחייב לבוא שינוי לטובה" - היה אומר לאבי ומוסיף כי ברגע שיראה מפציצים גרמנים בשמים ירים את ידיו, שהרי אז ייווכחו הכול שיש אלוהים...

כמובן שהייתה זאת דעת מעטים בלבד. השינוי אמנם בא, אבל לצערנו לא לטובה. באביב 1941 נפוצו שמועות על מתיחות בין הסובייטים לגרמנים. אנשים ידעו לספר שהסובייטים הפילו מטוס גרמני. הייתה תחושה שהמצב לא יישמר זמן רב כפי שהיה. כאשר הגרמנים התקיפו את הסובייטים תקפה את מרבית יהודי טוצ'ין בהלה איומה. ראו כיצד הסובייטים נסוגים מפני הגרמנים המתקרבים.

היו שחשבו לברוח לרוסיה, אבל הפליטים היהודים ממערב פולין שהגיעו לטוצ'ין ב 1939 הרגיעו אותם באומרם שהם מקבלים כל הזמן מכתבים ממשפחותיהם באזורי הכיבוש הגרמניים ומסתבר שהמצב שם לא כל כך רע.

אמנם הרגו אי אלו יהודים קומוניסטים, או עשירים, אבל היהודי הפשוט יכול להסתדר עם הגרמנים. חוץ מזה, אמרו הפליטים - מניסיונם הם למדו, שאם נגזר למות, אז מוטב בבית ולא להיטלטל כפליט. דבריהם נקלטו ולכן מעטים ברחו מטוצ'ין לרוסיה. אולי עשרות אחדות של צעירים וכמה משפחות.

שכן שלנו, שלמה מקל הנפח, ברח עם אשתו וחמשת בניו. הם חזרו לפולין אחרי המלחמה. אלה שהיססו ולא ברחו, הצטערו אחר כך, אבל כבר היה מאוחר מדי. כשהתקרבה החזית ובקרבת טוצ'ין היו קרבות, העמיס אבא על העגלה מצרכים

היה לספק את דרישות הגרמנים, והדבר התבטא במצרכים ובכסף ובעיקר באנשים לעבודה.

היו שנסעו לעבודה ולא חזרו. טבעי היה שהיודנראט יקבע מי ילך ומי יישאר במקום.

באותו זמן אספו הגרמנים עשרים יהודים ואולי יותר, רובם מהאינטליגנציה. היה ביניהם רופא השיניים גמר. בנו שאל אם הוא יכול להתלוות לאביו והרשו לו. הם הלכו ולא חזרו.

היהודים חויבו למסור את הבקר שברשותם. יצאה פקודה של ענידת טלאי צהוב על החזה ועל הגב.

אני נזכר שלא הערכתי את הסכנה בפגישה עם הגרמנים. היינו ילדים ושיחקנו ליד מגורי הגרמנים. הם היו זורקים בדלי סיגריות ואנחנו אספנו והבאנו לאבא.

יום אחד הלכתי לאסוף תות שהיה נושר מעץ שליז' ביתו של אוקראיני. יצאה הבת של האוקראיני לגרש אותי. ברחתי והיא רצה אחרי, נפלה ונשרטה. היא צעקה שהרבעתי לה. התאספו חברה וכולם הרביצו בי מכות. הם יכלו לגמור אותי אך למזלי יצאה אם הילדה. היא גערה בי למראית עין, גררה אותי בידה וצעקה שהיא תעניש אותי ולמעשה הביאה אותי אלינו הביתה. עד היום אני משוכנע שהיא הצילה אותי.

באותו סתיו אספנו את היבול מהחלקה שקיבלנו מהסובייטים. אמרו לאבא שנציג השלטון המקומי יבוא להקציב לנו את חלקנו ביבול. אבא אחסן את תפוחי האדמה וקצת חיטה וזה שימש לנו זמן ממושך.

היה מחסור במצרכי מזון. יהודים רבים היו רעבים ללחם. התפתח סחר חליפין. מי שהיה לו חפץ בעל ערך החליף אותו אצל הכפריים במזון. מי שלא היה מסוגל

ונשאר במקום, כבר נוכחו לדעת ששגו שגיאה גסה, אבל איחרו את המועד. כבר לא הייתה אפשרות לנוע בדרכים. האוקראינים ידעו שניתן להתעלל ביהודים באין מפריע. היו אוקראינים שבעבר הלא רחוק היו פעילים בשלטון הסובייטי ובעת כניסת הגרמנים היו מראשי הפורעים. הם גם ראו בגרמנים בעל ברית נאמן שיעניק להם מדינה עצמאית.

בביתנו חיינו בפחד כמו כל האחרים, אבל מבחינה כלכלית לא חשנו מחסור בזמן הראשון, בייחוד הודות לגן הירקות של אימא. אני זוכר שקצין גרמני היה בא לבקש ירקות טריים מהגינה. הוא גילה יחס אנושי. אפילו נדמה היה לנו שיש לו רגשות של אשמה.

הוא אמר לאימא: "אתם יהודים וקשה להיות יהודי בזמנים אלו ובכל זאת גם בגרמניה חיים יהודים".

הקצין ההוא היה מיחידה קרבית.

כוחות צבא אדירים זרמו מזרחה. בהתחלה הסתגרו היהודים בבתיהם. למראה הטנקים, הזחל"מים, המשאיות מלאות החיילים והציוד, ואחריהם עגלות רתומות לסוסים, נפלה רוחם.

מסע השיירות נמשך יום ולילה במשך ימים אחדים. נדמה היה שאין כוח בעולם שיוכל לעצור עוצמה כזו.

בטוצ'ין התארגן שלטון מקומי של אוקראינים ובראשם קומנדנט גרמני. קמה משטרה אוקראינית. הגסטאפו היה ברובנה וכשהגיעו נציגיו לטוצ'ין נפל פחד על היהודים. כל ביקור שלהם היה מסתיים בגזירה.

הוקם יודנראט ובראשו גצל שוורצמן ומאיר הימלפרב כעוזרו.

אינני יודע איך מונו חברי היודנראט. היו גם שוטרים יהודים. איני זוכר כמעט דבר עליהם. התפקיד העיקרי של היודנראט

מוציאים לוח מקירות הרפת שעמדה מיותמת ומחממים בו את החדרון. על הכיריים האלו הייתה אימא מבשלת את ארוחותינו הדלות.

בעיירות הסביבה היו אקציות. חטפו יהודים ועשו בהם הרג המוני. רבנים קראו פרקי תהילים וגזרו צומות. בלאו הכי לא היה מה לאכול. לבסוף התחילו להתקין מקלטים מוסתרים, כל אחד לפי דמיונו. גם אבא בנה בונקר בין ביתנו לבין ביתו של השכן. עשינו פתח ברצפה ודרכו היינו יורדים לכוך שמתחתיה. אחר כך בנינו מקלט מרווח יותר ברפת שאליה היינו מגיעים במנהרה מהמקלט הראשון. כשהיו שמועות על אקציה היינו מבליס לילות שלמים במקלט.

ההורים ואחי הבכור היו הולכים לעבודה, ואני הייתי מסתגר עם אחי אהרון בחדר, שנינו אחוזי פחד נורא. שמחנו כאשר ההורים היו חוזרים בשלום. בשבתות הייתה אימא מגישה לנו אוכל קר ומשמיעה דברי עידוד, שעוד יבואו ימים טובים ונחגוג את השבת כדין-וכדת. כך עבר עלינו חורף 1941/42.

כאשר יהודי הרחוב שלנו נצטוו לפנות את בתיהם, אסף אבא את החפצים הכי נחוצים ואנחנו עקרנו למרכז העיירה כנדרש. גרנו בבית של קרוב משפחה, אינני זוכר את שמו. ההורים ואחי הבכור המשיכו לעבוד בעבודתם הקודמת. נשארנו במקום החדש מספר שבועות. כעבור זמן מה נודע לאבא שברחובות הסמוכים לרחובנו נשאר היהודים בבתיים, עברנו אפוא לביתו של הדוד אלברט.

אבא התחיל לצאת אל מחוץ לעיירה למרות האיסור. הוא עסק בזגוגות ובכל עבודה מזדמנת. היה יוצא בבוקר וחוזר בערב ומביא מצרכי מזון. לא רחוק מביתו של אלברט גר גיס של אמי

לנהל משא ומתן עם הכפריים, או שלא היו לו חפצי ערך, נידון לחרפת רעב. למעשה גם סחר החליפין היה אסור על פי החוק. אסור היה ליהודי לבוא במגע עם נוצרים. פשטו שמועות שברובנה אספו את היהודים שלא הייתה להם תעסוקה קבועה. אמרו שישלחו אותם ואת משפחותיהם לעבוד מחוץ לעיה.

התירו להם לקחת כמות מוגבלת של מיטלטלין. כשיצאו מהעיר ציוו עליהם להתפשט ולהיכנס לבורות שהיו מוכנים מראש. ירו בהם כשהם בתוך הבורות.

הידיעה מרובנה גרמה שיהודי טוצ'ין התחילו לחפש עבודה. התארגנה קבוצת כורתי עצים ביער. הופעלו הבורסקאות ומפעלי הצמר, הוקם בית מלאכה לסריגת סוודרים ועוד. התוצרת הועברה כולה לגרמנים. אותם יהודים שעבדו קיבלו כרטיסי עבודה שלמעשה היו כרטיסי חיים ("לבנס שיין"). הסתננו לעיירה יהודים רבים מהעיירות הסמוכות. במתן שוחד ניתן היה לסדר גם אותם בעבודה. רווחה האשליה שאפשר יהיה "למשוך" בצורה זו עד בוא הגאולה.

אבי ואחי הבכור התחילו לעבוד בנגריה. הם לא קיבלו שכר עבודה. אם איני טועה, הם שילמו מכספם כדי שיקבלו אותם לעבודה. אמי רצתה לעבוד במפעל לייצור בדים.

כדי להתקבל היה עליה לעבור מבחן. היא קנתה מאוקראיני כישור והתאמנה שבועיים בבית בייצור חוטי פשתן. ואכן, היא עברה את המבחן בהצלחה והתקבלה. אימא מסרה את הכישור שלה למקום העבודה והייתה מאושרת בתעודת העבודה שקיבלה.

לא היו עצים לחימום הבית, והצטופפנו כולנו בחדר קטן אחד. אבא השיג כיריים שאפשרו חסכון בעצים. כל יום היינו

היום המה. פעם הגענו לביתו והסתתרנו בעלית הגג. באותו יום הגיעו מספר חיילים גרמנים לכפר. בנותיו של האיכר החלו לצעוק שיהודים פלשו לביתם נגד רצונם. לקול צעקתם התאספו השכנים. בלית ברירה נמלטנו על נפשנו לאור היום.

אבא התקשר לאוקראיני מאותו הכפר, שהיה עובד אצלו מפעם-לפעם, וזה הסכים להסתירנו בביתו. עברנו אליו וקיווינו לטוב. ילדי האוקראיני התפארו באוזני חבריהם שסוחר יהודי מסתתר עם משפחתו בביתם. ילדים רבים הגיעו כמו לגן-חיות לראות אותנו. השמועה פשטה בכפר ושוב נאלצנו להסתלק. לבסוף התקשר אבא עם אנטון אוזרצ'וק, שהיו לו קשרי מסחר איתנו. אנטון היה איכר מסודר, השתייך לכת הבפטיסטים וידע לשמור סוד. אבא נדבר עם אנטון שיבוא לקחת חפצים שונים כתשלום בעד השהייה שלנו אצלו. דודי שמואל הזהיר את אבא שלא להאמין לגוי. הוא עצמו נתן לכפרי עצים לבניית בית חדש עם מרתף בשבילו במקום מבודד יחסית ושילם לו ברכוש רב, ולבסוף לא נתן לו האיש דריסת-רגל בביתו. אבא הושפע מהסיפור וכאשר בא לקחת חפצים כמוסכם, נתן לו אבא דברים פחותי ערך, כדי לא לנתק יחסים.

באוגוסט 1942 התחילו בטוצ'ין לגדר רובע מיועד לגטו. ידענו על רצח יהודי רובנה והעיירות בסביבה. שרידים שנמלטו מהשחיטות היו מגיעים לטוצ'ין, שבה היהודים עדיין התגוררו בבתיהם, המשיכו בעבודתם וקיוו להאריך ימים יותר מהצוררים - "מיזאל זיי איבערלעבן", כפי שהתבטאו. יהודי טוצ'ין קלטו את פליטי-החרב מהסביבה.

היו אלה האוקראינים בעיירה שהאיצו בגרמנים לחסל את היהודים. הקומנדנט הגרמני הצטדק שהיהודים מייצרים

יחזק גלטשין מריסבינקה. אימא הייתה הולכת לשם לכבס את בגדינו. היינו עושים מדורה בחצר ומרתיחים את הבגדים כדי להיפטר מהכינים ששרצו בהם.

פעם כשנגמרו העצים להסקה, שבר הדוד את אחד הארונות. כאשר העירה אימא שחבל לשרוף ארון, הוא השיב כי ממילא הכל אבוד ואין עוד צורך ברהיטים. "אם יקרה נס ונישרד, נקנה חדשים. לפי שעה עצוב וניראה שהמצב יורע".

לדודה צירל גלטשין היה מכתש עשוי עץ שבעבר היו כותשים בו מצות לקמח מצה. עכשיו היינו כותשים בו גרעיני חיטה שאבא היה מביא מהכפר, מבשלים אותם ומתברכים במאכל מלכים זה.

השמועות על אקציות בעיירות הסמוכות לא פסקו. לפי הסיפורים היו הגרמנים והאוקראינים מקיפים את העיירה, חוטפים גברים, נשים וטף ומובילים למוות. הגרמנים היו קובעים מראש את שעת סיום הפעולה. יהודים שהובאו אחרי השעה הנקובה שוחררו. המבצעים בשטח היו מתרגזים על שחרורם של הניצודים, אבל הגרמנים היו נאמנים לכלל: "סדר צריך להיות".

אחרי מספר אקציות כאלה, כאשר היו נשארים יהודים מעטים בעיירה, היו רוצחים אותם ותולים שלט: "טהור מיהודים" (JUDENREIN).

באווירה הזאת ראו היהודים אותות מבשרי רע בכל תופעת טבע. אחד נדמה היה לו שהירח אדום כמו דם, ואחר ניבא רעות בגלל הרוחות החזקות. היו שהתענו בצומות וזעקו לשמים.

בטוצ'ין היו רציחות, אבל אקציות בקנה מידה רחב לא היו. כשנפוצו שמועות על חשש לאקציה ברחנו לחורשות שליד העיירה. אבי מסר לאוקראיני מפוסטומיט רכוש רב בעד מסתור שייתן לנו בבוא

היה ברור לנו. אחינו וחברינו עולים חיים באש. הייתה הרגשה שזה הסוף.

כעבור מספר ימים סיפר לנו אנטון כי יחד אתנו נמצאת במתבן משפחה נוספת מטוצ'ין שהגיעה בעת שריפת הגטו. הייתה זאת משפחתו של אליהו שטיינגולד. הרסנו את מחיצת הקש שבינינו לבינם והיינו יחד תשע נפשות. מאליהו נודעו לנו פרטים על ליל השריפה בגטו.

כשגבר הקור לא יכולנו להחזיק מעמד במתבן. אנטון הציע לחפור מקלט מתחת לרפת. אבא, אליהו ואחי הבכור עבדו יחד עם אנטון בלילות. היה זה בור של 3X2 מטר בערך וגובהו 150 ס"מ. מעל לבור הותקנה תקרת עץ שכוסתה בקש ובזבל, ולא היה ניכר שמתחת לרצפת הרפת חיו אנשים. את דפנות הבור ציפו בקש כדי להפחית את הלחות. את הרצפה ריפדנו בקש. גם הכניסו דרגש שעליו ישנו הנשים והילדים הקטנים. אבי, אליהו ואחי הבכור הסתדרו מתחת לדרגש. לאחי אהרון סידרו לוח תלוי מעל לדרגש הגדול. ביום היו מורידים את הלוח שהיה הופך לספסל, וכך יכולנו לשבת על הספסל ועל הדרגש הגדול. התקנו מעין ארובה אלכסונית שהייתה אמורה לספק לנו אור ואוויר. הרעיון אמנם היה נחמד, אבל למחרת הגיע אנטון מבוהל ואמר שמהארובה יוצאים אדים הנראים כעשן. סתמנו את הארובה מבפנים בשמשת זכוכית ולפחות היה לנו רק קצת אור בשעות הצהריים. ובאשר לאוויר, עשינו פתח אל תוך הרפת אבל לא החוצה. היציאה מהבור הייתה דרך הרפת. על הפתח היה מכסה-עץ מוסתר בערימת קש. בפינה היה דלי ששימש לעשיית צרכינו.

בקיץ שרר בבור מחנק. רוב הזמן ישבנו או שכבנו באפס מעשה. כשגבר החום היינו מורידים את הבגדים העליונים. בלחץ הצפיפות נעלמה הבושה. כשהבליח קצת

מצרכים חשובים לרייך, ובתשובה התחייבו האוקראינים לעבוד במקומם ובלבד שיחסלו אותם. באותם הימים נמצאו אוקראינים רבים שבאו לעבוד לצדם של היהודים וללמוד את המקצועות כדי להחליפם בבוא היום.

בערב יום הכיפורים ניתן הצו להיכנס לגטו. היה זה יום א' בשבוע והחלטנו לצאת מהעיירה, בזמן שהפולנים יחזרו מהכנסייה, ולהתערב בתוכם. היה אז מסוכן ליהודים להסתובב בדרכים, ובאמת יצאנו ולא השגינו בנו. אבא התעכב מספר פעמים בדרך ושקל האם לחזור לתפילת כל-נדרי. הוא השתוקק להתפלל בביתו של יעקב השוחט. בבית הכנסת אסור היה להתאסף, והיו עורכים את התפילות בבתים פרטיים. בביתו של יעקב השוחט היו נהנים מקולו הערב ומתפילתו הנרגשת. אמרו: אם תפילה זו אינה מבטלת את רוע-הגזירות הרי המצב הוא בכי-רע.

אחרי היסוסים רבים החלטנו שאסור להסתכן. אם יצאנו, אין דרך חזרה. בערב הגענו לחורשה לא הרחק מביתו של אנטון. אבא התעטף בטלית. התפללנו בחורשה ובכינו בקול. הייתה הרגשת דיכאון. אבא הלך עם אהרון לביתו של אנטון. הם נשארו שם ואנטון בא לקרוא לנו. הוא שיכן אותנו במתבן בערימת קש. למחרת נסע אחי עם אנטון לטוצ'ין לקחת חפצים שלנו שנשארו אצל הדודה צירל. לפי בקשת אבא ביקר אהרון אצל הדוד שמואל וסיפר לו שהסתדרנו בביתו של אנטון. אבא נהג להתחשב בדעתו של שמואל שהיה בעל ניסיון-חיים. ואמנם הדוד ראה ביציאתנו מהעיירה צעד נכון. אין מוצא אחר.

הדוד שמואל עצמו נשאר בטוצ'ין וסופו היה כסוף כל יהודי העיירה. יומיים אחרי יום הכיפורים הודיע לנו אנטון ששורפים את הגטו. ראינו שמיים אדומים. צמרמורת אחזה בנו. לא ידענו מי הצית. דבר אחד

על הימים הטובים, על שיפעת המטעמים שהיו מכינים לחג ושאפילו את חציים לא הצליחו לכלות.

לא הייתי מסוגל להבין איך היה האוכל בהישג יד ולא אכלנו אותו. היו שעות וימים שהייאוש השתלט עלינו.

הורי והזוג שטיינגולד היו משוחחים על המצב-ללא-מוצא שלנו. להם היה ברור שאין לנו סיכוי להישרד. אז לשם-מה כל הסבל? ומה אם הגרמנים ינצחו במלחמה? הורי קינאו באלה שמתו בתחילת המלחמה והיו פטורים מהתלאות שפקדו אותנו. הפחידה אותם במיוחד מיתה אכזרית בעינויים, "מיתה משונה". דעתם של הורי הייתה שבמוות טבעי ובקבר-ישראל זכו רק צדיקים גמורים.

כל השיחות האלה גרמו לי נדודי שינה. חייתי בפחד-מתמיד שירצחו את הורי לעיני. עברו עלי אז לילות מסויטים. אמי הייתה מתאמצת להרגיע אותי. היא לחשה

אור בצהרים היינו מצטופפים כולנו ליד מקור-האור ופולים כינים. את צרכינו עשינו לעיני כולם. וכי הייתה לנו ברירה?

אנטון היה בא אלינו מוקדם בבוקר, בטרם אור ומביא לנו מרק, לחם ומים לכל היום. באותה הזדמנות היה גם לוקח את הדלי, מרוקנו ומחזירו נקי.

את הלחם היה אליהו מחלק לתשע מנות שוות. כל אחד קיבל פרוסה דקה לכל היום. בערב היה אנטון מופיע שוב עם מרק או עם תפוחי אדמה. הייתי שומר את מנת הלחם שלי יומיים ואפילו שלושה ימים. את הלחם היבש הייתי מוצץ כממתק. פרוסת הלחם העסיקה אותי בלי הפסק. כשהלחם התפורר לגמרי אכלתי אותו בעדינות, פירור, פירור בנפרד.

הישיבה באפס מעשה הכבידה עלינו, אך במשך הזמן התרגלנו. היינו יושבים שעות ומספרים שוב-ושוב את אותם הסיפורים בפעם המי יודע כמה. במיוחד הרבו לספר

הפּוֹפּ' האַחבאָא אַתַּחַת לַרְפַּת" תרומת הפסל יוסף זילברברג
מוצב כחלק מהפּה הדיזיטליט בהיכל יהדות ווהלין

הוא סיפר על המקרה, דיבר ובכה. כנראה שחש באחריות הנוראה שנטל כשהכניס אותנו לביתו. הוא ציווה עלינו לכרוע ברך ויחד אתו להתפלל לשלום ההרואים ולבקש את אלוהים שיביא קץ לצרות.

אמי הסבירה לאנטון שליהודים אסור לכרוע. אנטון לא הבין ונעלב קשות. הוא מסכן את חיי משפחתו, ושכניו שעזרו ליהודים נרצחו, ואנחנו מתעקשים על דבר פעוט!... ולא נחה דעתו עד שציווה עלינו לרדת למקלט ולהסתלק בלילה. הוא הלך ועכשיו פרץ ויכוח בין המבוגרים. היו שאמרו שבעת סכנה מותר אפילו לכרוע-ברך לשעה קלה ובלבד שלא להחריף את היחסים עם מיטיבנו המבוהל. היה ברור שאם אנטון יגרש אותנו, יהיה זה מוות בטוח. אמי הייתה נחושה בדעתה שממילא אין בטחון שנצא חיים מהמלחמה ועל-כן אין טעם גם לכרוע ברך וגם למות אחר-כך. היא ראתה את הכריעה כהמרת-דת ממש ומוכנה הייתה למות על קידוש השם. בלילה הגיע אנטון. שוב הייתה שיחה בינו לבין אימא. אימא טענה שיש אל-אחד בשמים וכולנו מתפללים רק לו, וכל אחד כמנהג אבותיו, ואין צורך לשנות מנהגים מקודשים של כל עדה. אפילו בשר לא טעמנו מטעמים של כשרות. אנטון חשב כנראה הרבה באותו יום. לבסוף התרצה והניח לנו להישאר.

אני חושב שהשבוי הרוסי שעבד אצל אנטון עזר לנו הרבה בריכוכו של אנטון. אנטון היה בעל תבונת-כפיים וידע לבצע כל מלאכה. הוא היה חייט וסנדלר. לפעמים גם עסק בהוראה ובוטרינריה. אחרי רציחתם של היהודים היה ביקוש לבעלי מקצוע שונים ואנטון לא פסח על ההזדמנויות. הוא היה תמיד עסוק וממש התעשה. הוא היה משוכנע שבזכותנו שלח אלוהים את הברכה במעשה ידיו. באותו זמן גברה פעילות הבאנדרובצים.

באוזני סיפורים שונים כדי לעודד אותי בדיכאוני. המבוגרים חששו מהתלחשויות ביני לבין אמי והיו מבקשים להפסיקן כדי לא להפריע את מנוחתם ולא להשמיע רעש בחוץ. התאמצתי לא לנמנם ביום. שכנינו עזרו לי בכך. זה היה הסיכוי שאולי אישן בלילה.

אנטון היה אדם שקט ואחראי. הוא לא סיפר עלינו, ורק לבנותיו המבוגרות גילה את הסוד אחרי זמן-מה. אפילו מגיסן, שגר בשכנות, נזהר ולא סיפר לו. לא שיערנו שנבלה שנה וחצי בכלא שמתחת לרפת. תחילה חשבנו שזה עניין של שבועות מספר. אבל השבועות נקפו בזה-אחר-זה וכוח הסבל דומה היה שהוא אוזל. למזלנו בא העידוד המתמיד של אנטון. הוא היה מופיע כל ערב ומספר על תבוסות הגרמנים. עד היום אני זוכר לטובה את אשת אנטון. גם היא עודדה וניחמה. היא בטחה בהשגחה העליונה ואפילו לא התנגדה שנעבור לגור בביתה. אנטון לעומתה, שדבק במשימה, הקפיד מאד על הזהירות. הוא אסר להשמיע קולות ודרש לדבר בלחש. התרגלנו ללחוש. כשיצאנו מהבור התפלאתי שאנשים מדברים בקול.

בחורף 1942/43 עבר על אנטון משבר. הוא היה בא אלינו מפוחד. היו שמועות שכפריים הוצאו להורג עם בני-ביתם משום שהסתירו יהודים במשקיהם. הוא היה דתי קיצוני ולא הבין איך מתרחשים דברים איומים כאלו והעולם כמנהגו נוהג. פעם הוא אמר לאימא שאין פחד המוות שלו ושל אשתו מפחיד אותן, אבל הילדים הקטנים שאינם יודעים אפילו שהוא מסתיר יהודים, מה הם אשמים?

אני נזכר בתקרית חמורה שפרצה בין הורי לבין אנטון. היה זה באביב 1943. אנטון נצטווה לקבור משפחה של אוקראינים שהוצאו להורג בעוון הסתרת יהודים. הוא בא אלינו נרגש וציווה לעלות מהבור לרפת.

בבתי הפולנים. הם אכן הסתובבו חופשיים וניהלו חיים-נורמאליים לכאורה ואפילו קשרו קשרי מסחר עם האוקראינים וגם עבדו אצלם.

היו מהם שהגיעו גם לביתו של אנטון וביניהם קרובי משפחתנו. היו שם ישעיה שף ז"ל ויבדל לחיים אורי. אבא שראה אותם מבעד לסדק שבקיר הרפת ביקש מאנטון רשות לצאת לילה אחד לפגוש מספר יהודים. אולי ישמע מפהם דברים חשובים. אנטון התנגד בתוקף. הוא אמר שאין להאמין לנחשים והתכוון בכלל לאוקראינים. יום אחד הם יחסלו את כל היהודים. כאשר עמד אבא על בקשתו אמר לו אנטון שאם הוא מתעקש, שנצא ולא נשוב עוד.

נשארנו בחיים הודות להתראות שלו, שאם נקל ראש באמצעי הזהירות, ייוודע שנמצאים יהודים בסביבה. חבל למות אחרי כל-כך הרבה סבל.

בסוף שנת 1943 היה כבר ידוע שהגרמנים מובסים. סיפרו שהסובייטים מנחיתים מכות קשות על הגרמנים, והמלחמה קרבה לקיצה. בלילות שמענו הדי יריות. כששמענו התפוצצויות בקרבת מקום, היינו מאושרים. כעבור מספר ימים נדמה היה שרעם התותחים מתרחק. אנטון הרגיע אותנו ואמר שהחזית רחבה והקרבות מתנהלים לכל אורכה. כשהתקרבה החזית לכפר שלנו, ברחו הכפריים מבתיהם לחורשות הסמוכות. גם אנטון ומשפחתו ברחו. השבוי הרוסי נשאר בבית. הוא הזמין את אבא לבית. זו הייתה הפעם הראשונה מאז כניסתנו למקלט שאבא בילה בדירתו של אנטון. אבא חזר לבור וסיפר על המצרכים שראה בביתו של אנטון. היה לו קשה לתפוס שאנשים אוכלים ביצים, בשר, חלב ועוד. מזה שנה וחצי שהתפריט שלנו היה מורכב מפרוסת לחם דקה, מרק או תפוחי אדמה. שכחנו את קיומם של

פעם אחר בפעם פקדו הכנופיות את הכפר פוסטומיט. קרה שהכנופיות שיכנו את המטה שלהם במשקו של אנטון, ואז דרש מאתנו משנה זהירות.

הוא היה מביא לנו כמות גדולה של לחם ומים ואומר שאין לדעת מתי יוכל לבקר אצלנו. היינו אז נאלצים לצמצם את מנות האוכל שלנו. אנטון הקפיד אתנו ולא סיכן את משפחתו וזה היה לטובה. היו לו אותות מבשרי-סכנה. נביחת כלבים חזקה מרחוק הייתה מבשרת את בואם של חיילים גרמנים או כנופיות, ואז היה ממחר לציד אותנו בלחם ומים בכמות גדולה ומזהיר שלא נשמיע אפילו אוושה.

יום אחר הביא אנטון ריחיים לבור והתחלנו לטחון בשבילו גרעיני חיטה לקמח. לנו היה זה עיסוק, ולאנטון חסכנו הרבה עבודה. פעם הלשינו על אוקראיני כי הוא טוחן את התבואה בביתו ואינו משלם את מכסת-המס שהטילו השלטונות. האוקראיני ברח ולמחרת הגיעה לכפר פלוגת-עונשין. הם הקיפו את הכפר ותפסו את כל התושבים שלא הספיקו להימלט. הכניסו אותם למספר בתים, שפכו דלק על הבתים ושרפו את כולם בעודם חיים. ביניהם הייתה בתו הנשואה של אנטון ומשפחתה. אנטון היה במתח רב: הוא מסתיר אותנו, ובה בעת בתו וילדיה נרצחו בהענשה קולקטיבית.

האוקראינים קיוו אז שעוד מעט תהיה להם מדינה עצמאית ועל-כן הציקו לפולנים. פולנים רבים ברחו מבתיהם והאוקראינים שדדו את רכושם. הם הפיצו שמועה שמעתה יוכלו היהודים להלך חופשיים ולא יציקו להם. הם הצהירו על מלחמתם בגרמנים ובפולנים, כדי לשחרר את אדמתם, והיהודים, כך אמרו, אינם מכשול בדרך לעצמאותם.

מהכפר הסמוך קודרינקה ברחו הפולנים מאימת האוקראינים. ואז יצאו יהודים רבים ממחבואיהם ביערות והתיישבו

שנה וחצי בבוקר, הפינה בחדר, יחד עם עוד שלוש משפחות, הייתה בעינינו דירה מרווחת. כולנו ישנו על דרגשים בעלי שתי קומות. איש לא התלונן.

מעניין שדווקא אחרי צאתנו מהבור חלינו בטיפוס. אבא חלה ראשון. אימא טיפלה בו במסירות עד שהעבירו אותו בעגלה לבית-חולים. גם אני וגם אחי אהרון חלינו ונשארנו בבית. גם אליהו שטיינגולד שכנו למקלט חלה קשה. לא היו תרופות.

הוא מת ונשארה האלמנה עם הילדים. לא היה מזון, ולנו לא היה כסף לקנות בשוק השחור. אמא פנתה לשלטון המקומי ושם קיבלה תשובה שאין אפשרות להגיש עזרה ליהודים. בלב כבד התחילה לחזר על הפתחים ולבקש אוכל למשפחה. היא הייתה חוזרת הביתה ובסלה פרוסות לחם, תפוחי אדמה, קצת קמח או גריסים. למרבה הצער שברה אימא יד. מתוך הרגשת אחריות למשפחה המשיכה בידה השבורה במאמצי להשיג אוכל.

ביחד עם אבא שכנו בחדר בבית החולים גם אוקראינים. לאלה היו מביאים אוכל בשפע עד כי לא יכלו לאכול הכול. אבא היה סוחר מהם מזון ומוסר לאימא שתביא לנו. הדבר גרם לנו שמחה רבה.

אנטון בא לבקרנו. כשראה את מצבנו העלוב הוא חש הביתה והביא לנו כמות גדולה של מזון.

לעולם לא אשכח את יחסו היפה של אנטון. אחרי שגרמנו לו מתח וסבל במשך שנה וחצי, הוא חש צורך לראות איך הסתדרנו. ואכן הוא הופיע ברגע הנכון והציל אותנו מחרפת רעב וגם עודד אותנו.

אבא הבריא וחזר הביתה. תחילה לא ידע במה לפרנס את המשפחה. הוא שם לב שהחיילים הרוסים מחפשים וודקה. אבא שידע לייצר וודקה משיפון או מקמח, סידר מיתקן והתחיל לפעול. הסחורה נחטפה

מצרכי-מזון אחרים.

בתחילת ינואר 1944 נכנסו הרוסים לפוסטומיט. השמחה הייתה גדולה. אנטון ובני-ביתו חזרו הביתה. אנו עלינו מהבור אבל לא יצאנו מהרפת. למרות שמחת הגאולה דרש אנטון שנישאר במקלט עד שיתארגן שלטון מקומי יציב. הוא היה תמיד זהיר ושקול במעשיו. בסופו של דבר התברר שצדק. הסובייטים כבר היו במקום אבל האנדרלמוסיה הייתה איומה. הכנופיות לא הניחו את נשקן ויום-יום היו הרוגים. לא היה טעם לאבד את החיים על-ידי צעד פזיז.

עברו שבועיים ואמי והגברת שטיינגולד החליטו לבקר בטוצ'ין. הן עשו את הדרך ברגל. הקור היה עז. בטוצ'ין לא מצאו אפילו יהודי אחד. הכול היה חרב. הן מיהרו לחזור לכפר, מפחדות ממבטי-הזעם של האוקראינים. בדרכן חזרה פגשו חיילים רוסים ששאלו למעשיהן. לשמע הסיפור של אימא הרשו להן להמשיך בדרכן. הן הגיעו הביתה באפיסת כוחות.

כעבור מספר ימים נודע לנו שבמז'יריץ, התרכזו יהודים. החלטנו ללכת לשם. יש לציין שכולנו היינו חלשים והתקשינו בהליכה כתוצאה מהישיבה הממושכת במקלט. במיוחד סבל אחי יצחק. החלטנו לנסוע. מצאנו אישה אוקראינית שהסכימה להסיע אותנו תמורת תשלום הוגן. קילומטרים ספורים לפני מז'יריץ חלתה הגויה. אולי פחדה להמשיך בנסיעה והתחזתה כחולה. הבקשות שלנו לא הועילו. ירדנו מהעגלה והמשכנו ברגל.

במז'יריץ היו עשרות יהודים שהצטופפו במספר בתים. פגשנו שם את יוסי זלצמן עם משפחתו. הוא הזמין אותנו להיכנס לגור בחדרו, אף-כי היו שם עוד שתי משפחות. יכולנו לתפוס חדר נוסף באותו בית, אבל בצפיפות חשנו עצמנו יותר בטוחים. אחרי

אפיית מצות ויצא ברוח נאה. אסיים בכמה מילים על אנטון הטוב והמיטיב. המלחמה נגמרה אבל לאנטון הייתה סיבה מספקת לחשוש לחייו בכפרו על שום שהציל אותנו. הוא עבר עם משפחתו לגור ברובנה והקשרים בינינו היו מצוינים. הוא עבד כסנדלר. עכשיו הייתה לאבא הזדמנות לגמול לאנטון ומפעם-לפעם עזר לו בסכומי כסף שהיו נחוצים לו. היה אז ברובנה קצין בכיר יהודי בצבא האדום שעזר רבות לאחיו היהודים. אבא סיפר לו בין השאר על החובש האוקראיני הומאניוק ששיתף פעולה עם הנאצים והומאניוק נאסר. אנטון והקצין הסבו אתנו בסדר-פסח ואבא סיפר לקצין על מעשיו הטובים של אנטון. לאחר גמר המלחמה במאי 1945 עברנו ללודז'. הציעו לאבי לנסוע לאמריקה אבל הוא דחה את הרעיון. רצונו היה לחיות בין יהודים. על כן יצאנו בדרכי "הברחה" וההעפלה לארץ ישראל.

זר ארז טוטו 310"ן, תשס"ד

והכסף זרם. מצבנו הכלכלי השתפר לאין-ערוך. למושל הצבאי נודע על התעשייה של אבא והוא רצה להיות שותף. אבא, שלא היה מעוניין בשותפות עמו, הבטיח לו שישפך לו משקה בכל כמות שיבקש. אימא התחילה לנהל בית מסודר, ארוחות בזמן ועוד. התחלנו לחזור לחיים נורמאליים.

יום אחד עברו בעיירה פרטיזנים וביניהם יהודים רבים. אבא יצא להתעניין בהם ופגש שני בני אחותו: אורי ושיקה שף. הייתה התרגשות גדולה שהרי הם היו בטוחים שאנחנו כבר בעולם האמת. שיקה ראה את נעליו הקרועות של אבא ונתן לו את שלו. שני האחים נפרדו ומיהרו להשיג את חבריהם.

הדודה לאה, אמם של אורי ושיקה, שהייתה ברובנה, עברה לגור אתנו. התקרב האביב ולקראת פסח החליט אבא לאפות מצות בשביל הציבור היהודי. אני מניח שהיו אז בעיירה כחמישים יהודים. התחילו לארגן מניין בשבתות. נמצאו בין השרידים גם חזן ושוחט. כמה קהילה. לראשונה אכלנו בשר אחרי שנים של צמחונות. נוצרו קשרי מסחר עם יהודי רובנה. אבא היה מביא שמרים שהיה להם ביקוש רב. קנינו פרה ואני השגתי אפרוחים וכבר התפתח משק-עזה.

אנחנו הבנים התחלנו ללמוד בבית הספר, לפי גילי רשמו אותי לכיתה ג'. המורה לא הייתה מרוצה ממני משום שלא למדתי מימיי. אבל לא היה גבול לאמביציה שלי, ואת השנה גמרתי כתלמיד מצטיין.

עד הקיץ אימא הכינה את החגים ביד רחבה. השנים הרעות חלפו ועכשיו יש לחיות כבני אדם מהישוב.

לקראת החורף עברנו לרובנה. היו שם מאות יהודים. מצאנו דירה מסודרת. אתנו יחד גרה משפחת בת דודתי, בת אחיו של אבא. לקראת פסח 1945 אבא שוב ארגן

מגיא ההריגה

מתוך מכתב שכתב ברוך שורצבלט מרוקיטנה לאחותו שרה ידלין בחיפה. המכתב נשלח עם שחרור רוקיטנה

פורסם ב"על המשמר" ב- יולי 1944

הכיכר. אני ומנדל פקדנו את הנאספים לפי רשימה, אך לתימהוננו הרב לא שוחררנו לבתינו, אלא ציוו עלינו להסתדר בשתי שורות, שישה איש בשורה, גברים לחוד ונשים לחוד. באותו הרגע ראיתי את מאניה עם תינוקה. היא שאלה אותי, מה הדבר הזה. ומה יכולתי להשיב לה, כשאני עצמי לא ידעתי. כעבור שלוש דקות הופיעו מצדו השני של הרחוב שישים שוטרים והחלו לירות בהמון. ניתך מטר יריות גם ממכונות ירייה. אנשים החלו לרוץ על פני הכיכר, להימלט דרך רחובות צדדיים. השוק הוצף דם יהודים.
אני רצתי.

ביער מצאתי את מנדל ואת בורה הקטן וקבוצת יהודים. התרחקנו מהעיר, אשר ממנה הגיע קול יריות תכופות. בשעת לילה מאוחרת דפקנו על דלת בקתה של גויים, ושם סופר לנו כי ברוקיטנה נהרגו 60 איש, ולמעלה מ-600 הובלו לסארני. שבוע ימים שוטטנו ביערות ופחדנו להתקרב לאיזה כפר. לבסוף הגענו ליער של זאלווייה ושם נפגשנו עם יהושע ז. יצחק ושלום. בהיותנו ביער הגעתנו השמועה שבסארני כונסו תשעת אלפים יהודים מהסביבה ובמשך שלוש שעות נורו כולם, הושלכו לבורות וכוסו.

בסארני ניספו אמנו, הדודה חנה, רייזלה טייבל, מאניה עם התינוק, ברושקה עם המשפחה ועוד מאות יהודים מרוקיטנה. בבית הכנסת נרצחו 50 יהודים. אבא ברח

סבלנו ומצוקתנו החלו עם נסיגת הסובייטים ועם בוא ההיטלריסטים הברברים. מיד לאחר ייצוב השלטון החדש הוגבלו זכויותינו. נאסר על היהודים לצאת את העיר ולעסוק בכל דבר, זולת עבודה שחורה למען הגרמנים. בערב יום הכיפורים ענדו לנו טלאי צהוב על החזה ועל הגב. חילקו לכל אחד 40 גרם לחם ליום ולא יותר. היינו כלואים בבית הסוהר. הם מצצו את דמנו, היכו על כל צעד ושעל, עינו והרגו. זועפים, מדוכאים ומיואשים התהלכו היהודים.
מסרנו את כל אשר היה לנו וייחלנו עדיין לישועה.

אני עבדתי בוועד היהודי. היה זה וועד הרה ייסורים ומכאוב. מידי יום ביומו היה עלינו להמציא לגרמנים דברים אשר נבצר מעמנו להשיגם. הטלנו מיסים כבדים ותשלומי קנסות בזהב ובתכשיטים וקווינו שנפדה בכך את נפשותינו. 18 אלף יהודים הרוגים ברובנו, 71 אלף בלובלין, 16 אלף בקובל, ידיעות אלו הגיעו אלינו והטילו אימה וחרדה, חיכינו למוות.

ב 5 בינואר 1942 נקראנו בפעם הראשונה אל כיכר השוק. בלבבות מאובנים מפחד הלכנו, אולם רק ספרו אותנו ושילחנו לבתינו.

ב 15 במאי גירשו אותנו אל הגטו. פה החלו העינויים והזוועה.

והנה בא יום רביעי העגום, הוא ה 26 באוגוסט 1942. אותו יום נקראנו אל

אבן. לא יכולתי להזיל דמעה. רצוני לחיות התעצם במידה כזאת, שיכולתי לשאת את הצרות ואת הייסורים ולהתגבר על כל הקשיים. שבוע לאחר יום קודר זה הלכתי אל האיכה, נטלתי ממנו את בגדי וחפצי והלכתי לדרכי, אך הנה הופיע גוי שנשלח במיוחד, שדד ממני את חפצי, הפשטני ערום ויחף, ובמאמצים רבים השפעתני עליו לבל יהרגני בקרדומו.

בליל סתיו קר אפל וגשום נשארתי יחידי ביער ועל גופי לבנים בלבד. לבל תאחזני הצינה התחלתי לרוץ. רצתי שישה קילומטרים עד שהגעתי לגוי מר בבילוביז', מקום ששם הייתי מורה בעבה. הוא נדב לי בגדי איכרים וזוג הטונות.

ביער פגשתי אחר כך את משפחת גוטליב והם ארחוני לחברה. ימים ושבועות לא יספיקו כדי לתאר אותו חורף של חיים ביער. כל נביחת כלב הבעיתה אותנו. השתדלנו להיות בלתי נראים. ידעו עלינו רק גויים טובים אחדים, אשר סעדו את נפשותינו. לבוש קרעים במלבושי איכר והטונות לרגלי, כותנת אחת לעור, מזוהם ומלא כינים, התרמיל על שכמי, כך הייתי פושט יד ומבקש כמה תפוחי אדמה ופרוסת לחם.

והנה החלה תנועה של פרטיזנים בכפרינו. קשרתי קשרים עם המפקד, ויחדיו הקימונו פלוגת פרטיזנים. מיום ה-15 באפריל 1943 התחלתי לפעול בקרב הפרטיזנים כפוליטרוק ולאחר מכן כקומיסר. הפרטיזנים נקמו בכל האיכרים שהיו מראשוני המרגלים, המרצחים והפורעים. הם הושמדו אחד אחד.

אך מה לנו מכל אלה? לא נצליח לעולם להשוות את חשבונונינו. האסון שלנו משווע לשמים, ואין מי שיוכל להמציא מרפא לפצעינו.

פלוגות פרטיזנים קטנות תקפו צבאות

ושוטט חולה ביערות במשך שבועיים. המצוקה הביאה אותנו לכפר קיסאריסש, מקום שם תפסוהו האיכרים והביאו אותו לרוקיטנה. שם עונה למען יגלה היכן טמונים חפצים של יהודים, ואחר כך רצחוהו. זהו גורל משפחתנו.

שישה שבועות היינו ביער וחיינו כמו חיות. פחדנו להיראות לעיני אדם. מאכלנו היה גרגרים ותפוחי אדמה גנובים. הקימונו אוהל ביער הסמוך לכפר מושניה, התחלנו לקשור קשרים עם גויים משלנו, ובאחד הלילות הלכנו לרוקיטנה, למכרים פולנים, ליטול חלק מחפציו הטמונים. הצלחנו ועברנו בשלום. השארנו את החפצים בידי איכר וחזרנו לאוהל שלנו. אך לא הונח לנו לשבת יחד זמן רב. בשבת בין השעה עשר לשתיים עשרה, אך קמנו משנתנו והנה הוקף אוהלנו על ידי הגרמנים שנמסר להם מקום מחבואנו, ופתחו עלינו באש.

היאך יצאתי ממטר יריות זה, איני זוכר עד היום. זוכר אני רק שיום ולילה תמימים שכבתי ביער עבות בתוך ביצה, חצי ערום, ופחדתי לצאת. לאחר שהרעב והקור התישו את כוחי כליל החלטתי לצאת. שוטטתי ותעיתי הרבה עד בואי למקום האוהל שלנו. האוהל היה שרוף ולא רחוק ממנו נראו שני קברים. לאחר מכן נודע לי שמבין 11 איש ניצלו רק שניים, אני ובצלאל. שני קברים בודדים נכרו ביער, באחד יקירינו מנדל, יצחק, שלום, בורה ורופא יהודי ובשני כצלסון, ברזובסקי, ליפשיץ, וילד מסארני.

כך נשארתי בודד וגלמוד, ערום, יחף, רעב, מזוהם ומלא כינים, בתוך יער בסביבה עוינת שבה נחטפו יהודים והובלו לרוקיטנה תמורת כד מלח. פורסמה פקודה שכל המחביא יהודי, יומת. מובן שאיש לא ריחם עלינו ולא רצה לעזור לנו אפילו במתן טיפת מים. ודווקא אז הפך לבבי

תעלה נא זעקת מיליוני הקורבנות החפים מפשע ותעיר בלב החיים הרגשת נקם פראית על הדם הנקק, על רציחות ועינויים, על מכות ושוך, על חורבן ושממה, על הפיכת העולם היפה למרחץ דמים, בו טובלים השודדים את גופותיהם הטמאים. אני גלמוד ואין לי כול. מיותר אני. לפני ימים מספר מצאתי את לייבל ע. מרפלובקה. גם הוא גלמוד והיה עם הפרטיזנים. עתה הננו מתגוררים יחד.

זהו הסיפור על עמנו, על עירנו ועל המשפחה שלנו. אין צורך להוסיף עוד. אתם, שזוועה זו וטבח זה לא עברו עליכם, כבדו נא את זכר יקירינו, אשר מתו על קידוש השם, ואשר לא ישובו אלינו לעולם. התעודדי יקירתי. ננסה לשקע עצמנו ביצירה חדשה ובחיים חדשים. אך אל תשכחו את אויבינו ואת רוצחי הנפשות היקרות לנו ביותר. תנחת קללתנו האיומה על ראשיהם של הגרמנים ותרדפם לנצח נצחים.

אחיד ברוך

גדולים. הטרדנו את מנוחת האויב יומם ולילה. מידי לילה היינו מפוצצים גשרים והופכים רכבות צבא. במחוז פעולותינו פחדו הגרמנים להראות את פניהם. בהתקרב הצבא האדום אל המחוז שלנו נמצאו שישים ק"מ מרוקיטנה. החלטנו ללכת ולקבל את פני הצבא האדום בהגיעו סמוך לרוקיטנה, אך עירנו הייתה כבר משוחררת. ב-3 בינואר 1944 ניכנס הצבא המשחרר לעירנו. ב-4 בינואר מאוחר בלילה נכנסתי העירה יחד עם וועדה מטעם הפרטיזנים. המטה קיבל אותנו ואני הוסמכתי כנציג השלטונות הסובייטיים ברוקיטנה. עבודה הייתה עד מעל הראש. מן הצורך היה לייצב מחדש את המשטר הסובייטי ולארגן את השלטון. הדבר לא היה קל. ארגנתי את הוועד הפועל המחוזי ושימשתי בו רכז, עד אשר חזר הרכז הקודם, ואני נתמנית לסגנו. עבדתי שם חודש ימים ואחר כך מוניתי למנהל בית החרושת לזכוכית, בו אני עובד עד היום. רוקיטנה אבלה ושוממה, למעלה ממחיצתה הרוס. מספר רב של בתים יהודיים נמחה מעל פני האדמה יחד עם בעליהם. 83 יהודים נתקבצו ובאו מהיערות. זוהי שארית הפליטה של אוכלוסייה יהודית בת 1630 נפש.

כל חברותיך וכל הנוער היהודי אבדו. נשאר רק קומץ של חולים ואביונים שבורים ורצוצים. עברתי לגור בבית, אך מה רבה העגמה בחדרים אלה. כל פינה מעלה זיכרונות. שנתי נודדת בלילות. כל רגע נדמה לי הנה אבא או אמא מדברים, אלי קוראים. קשה לשאת את האסון.

אחותי היקרה שרה'לה, כתבי על כך לקרובים ולמיוודעים. ידע העולם על מעשי הזוועה של השודדים האכזריים.

זר קהילת רוקיטנה והסביבה, תשס"ד

הנוער (שהיה) ברוקיטנה מאת: שוורץ יעקב - רחובות

הקיצוני (קומוניסטים), לא התכחשו באופן טוטלי לשאיפות הלאומיות ובוודאי לא ניסו להפריע לפעולות הציוניות.

תנועות הנוער הדומיננטיות היו: "השומר הצעיר" ו"בית"ר", שקיימו סניפים פעילים מאד וריכזו את מרבית הילדים והנוער העובד והלומד. לא נעדר מקומה של תנועת "החלוץ", שחבריה היו ברובם נערים בוגרים או אנשים צעירים, שהכשירו את עצמם לעלייה במסגרת קיבוצי הכשרה ברחבי ווהלין ובפולין כולה. "השומר הצעיר" שלח את בוגריו שהיו מיועדים לעלייה, להכשרה בעיר חלם שבפולין. הייתה יריבות קשה בין שתי תנועות הנוער דלעיל. כל אחת השתדלה לגייס חברים רבים ככל האפשר ולקיים פעולות רעיוניות

רבות ומרשימות לרוב, בשפה העברית.

בתנועת בית"ר הרבו בתרגילי סדר ובחינוך לאומי ואילו ב"השומר הצעיר" הטיפו

לסוציאליזם, למדו את תורות מרקס ובורוכוב, שדיבר על הגשמה במסגרת חברת פועלים יצרניים בארץ ישראל.

היה ברוקיטנה קיבוץ הכשרה של בית"ר שלאחר הבחירות של 1935 עבר משבר רעיוני, שלוה בסקנדלים ובקטטות לעתים אלימות, בין תומכי ז'בוטינסקי, מייסד התנועה הציונית

בהעלותי זיכרונות וחוויות מתקופת ילדותי ושנות נעורי, הנני רואה לנגד עיני חברים וחברות שנספו בשואה, ולא זכו להגיע להגשמת שאיפותיהם - לקחת חלק פעיל בבניין הארץ.

בזה הנני ממלא חובה קדושה כלפיהם והיא - לזכרם ולהזכירם בכל עת ובכל הזדמנות.

מיוחדת הייתה רוקיטנה עירנו בתוך קהילות ווהלין, וייחוד זה הטביע את חותמו גם על הדור הצעיר. לא אחטא לאמת אם אומר, שכמעט לא היה ילד יהודי בעיר שלא ידע את השפה העברית, שלא למד בבית"ס העברי "תרבות", שלא התחנך לשלילת הגולה ולעליה לארץ.

לא היה זה דבר פשוט כלל ועיקר - חינוך עברי היה יקר להורינו, תרתי משמע. לא כל יהודי רוקיטנה יכלו להרשות לעצמם לשאת בנטל הכספי, הכרוך במתן חינוך עברי-לאומי, בו בזמן שלרשותו עמד ביה"ס הממלכתי, הפולני, שבו ניתן החינוך חנם אין כסף. ואף על פי כן, רק ילדים יהודים מעטים למדו בו. לא היה בעירנו נוער בלתי מאורגן. כמעט כולם מצאו את מקומם במסגרת תנועות הנוער הציוניות, וגם המעטים שנטו לשמאל

מר משה טרוסמן מדליק נר לזכר משפחתו ולזכר קהילת רוקיטנה שנרצחו

סל וכדור עץ, וכן עסקו הרבה בספורט החורף - החלקה על הקרח וסקי.

לא פעם גברו הקבוצות היהודיות על הפולניות, לשמחתנו הרבה, והניצחון היווה מקור לעידוד ולגאווה לאומית.

קירבה לגויים ולא כל שכן התבוללות, היו מאתנו והלאה. מעטים מאד הפכו את השפה הפולנית לשפת הדיבור. יתר על כן, הייתה תקופה, קצרה אמנם, בה דגלנו בסיסמא של דיבור עברית לא רק בין כותלי ביה"ס ובתנועה אלא גם בבית וברחוב. אגודת "בני יהודה" זכתה להערכה רבה.

אלה מבינינו שהתמזל מזלם ונשארו בחיים לא ישכחו את הנשפים בחנוכה ובפורים, את הטיולים המאורגנים, הפיקניקים ומושבות הקיץ בכפר "אוסניצק" כ-5-6 ק"מ מהעיר, שם בילינו ימים וערבים לא מעטים. עדיין מהדהדים באוזני השירים "ואולי לא היו הדברים מעולם", "היו לי ימים טובים", "העבודה היא חיינו" וכדומה, אותם שרנו ליד המדורות.

אכן, היו דברים מעולם, היו ימים של שאיפות וערגות, אך לא כל אלה שישבו ליד המדורות, אותם אני רואה בבהירות אחד אחד, זכו להגיע עד הלום.

החדשה, ובין תומכי מאיר גרוסמן שנשארו בתנועה הציונית העולמית.

התערבות המשטרה גרמה לסגירת ההכשרה ולפיזור חבריה.

כל אחת מהתנועות התהדרה בתלבושת מדים מיוחדת. השומר בתלבושת אפורה, והיתר בתלבושת חומה שכללה כובע, חולצה ועניבה. הברכות והפקודות היו בעברית: הצדעה וברכת "תל חי" או "חזק ואמץ". השירה והריקודים בסניפים נמשכו לעתים עד שעות הערב המאוחרות, והיו מקור לסכסוכים עם השכנים, ולקנאה מצד הנערים הפולנים.

חבר שהגיע תורו לעלות לארץ, לווה ע"י עם רב לרכבת. המחזות בתחנה היו שמחים ועצובים כאחד. הפעולות המבורכות של תנועות הנוער נשאו פרי הילולים. רוב רובם של בני רוקיטנה שהספיקו לעזוב את עמק הבכא לפני השואה התרכזו בארץ, היו מבוניה וממגניה בקיבוצים, בהגנה ובאצ"ל. אגודות ספורט רשמיות לא היו ברוקיטנה, אך כל תנועות הנוער וכן ביה"ס טיפחו את הספורט והקדישו לו שעות רבות. הסיסמא "נפש בריאה בגוף בריא" קנתה לה שביתה בהכרתם של מדריכי הנוער ומוריו.

היו קבוצות מאורגנות של כדורגל, כדור

בניין בית הספר תרבות ברוקיטנה

מרטנה ל"גבעת ברכה"

מאת: אלחנן-חונה שטינגרטן

משפחה יהודית מסורתית שהתקיימו בה כשרות, שמירת שבת וחגים.

ביתנו היה בית ציוני עם מודעות פוליטית ברורה. אריה, אחינו הגדול והנערץ, בחר בתנועת הנוער בית"ר ואנחנו בעקבותיו. כך סומנה גם דרך חיינו בעתיד.

סבא בן ציון נפטר שנה לפני פרוץ המלחמה. הוא נקבר בבית הקברות היהודי ברטנה בחלקת קבר מיוחדת וגדולה, מכוסה אבן. מדי שנה היה אחי אריה לוקח אותי אתו כדי לצבוע את האותיות שעל המצבה ואומר לי בצחוק: "יש כאן הרבה מקום בחלקה, בבוא השעה, גם אותי תקברו כאן".

הייתי בן שלוש עשרה כאשר פרצה מלחמת העולם השנייה, ב 1 בספטמבר 1939. פולין נכבשה ע"י הגרמנים, והשלטון עליה חולק בינם לבין הרוסים.

רטנה נשארה תחת השלטון הרוסי. כולם האמינו שהמלחמה תסתיים מהר והכל יחזור לקדמותו.

אבא איבד את המנסרה שלו וחיפש עבודה. יום אחד פנה אליו אדם בשם בוכוואלד שגר ביער וקיבל רישיון לעסוק ביערנות. הוא לא היה בעל מקצוע ולכן פנה אל אבי, עליו שמע שהוא מומחה ליערות, והציע לו לעבוד אצלו. שוב הייתה לאבא עבודה.

ביום ראשון 21 ביוני 1941 הצטרפה רוסיה למלחמה נגד הגרמנים.

הייתי כבר בן חמש עשרה. בערב נטשו כל הפקידים ואנשי הממשל הרוסים את רטנה. עשרה ימים נשאר האזור ללא שלטון והפך לשטח הפקר. האוקראינים נכנסו לעיירה, ירו, בזזו

נולדתי בשנת 1926 ברטנה, עיירה קטנה בצפון מערב פולין, בחבל ווהלין.

רטנה מוקפת היערות, שוכנת על גדות נהר הפריפט.

ערב מלחמת העולם השנייה חיו ברטנה 2,500 יהודים - מחצית מכלל תושבי המקום.

כולם היו בעלי מלאכה: סנדלרים, מסגרים, נגרים, שחיו כקהילה יהודית חסידית וציונית.

היו בעיירה בית כנסת גדול, בית ספר יהודי ששפת הלימוד בו הייתה עברית, והתקיימו בה תנועות נוער ציוניות.

סבא שלי, בן ציון שטינגרטן, קיבל מהקיסרות הרוסית רישיון לעסוק ביערנות.

הוא היה איש חכם, בקיא במצוות וידוע בעצותיו הטובות.

שלושה ילדים היו לסבא בן ציון ולסבתא חנה: דוד, יעקב וגיטל.

אבא שלי, יעקב, המשיך את דרכו של סבא, הקים מנסרה והתפרנס מהיער. אבי נישא לבת שבע, בת רבי יצחק לבית מרסיק. נולדו להם שלושה בנים: לייבל-אריה, הבכור, ישראל ואנוכי בן הזקונים, אלחנן-חונה.

שנות ילדותי הראשונות היו שנים מאושרות, והיער היה חלק בלתי נפרד מנוף ילדותי ומזיכרונותיי.

ביתנו היה בית רעפים גדול ברחוב השוק. בחלקו הקדמי גר סבא בן ציון ואנחנו בחלקו האחורי.

בבית עבדה עוזרת קבועה ולא חסר לנו מאומה. היינו משפחה אמידה ומכובדת,

אריה התבונן בי ואמר "תמסור לאימא שאני אוהב אותה"
"לאן אתה הולך?" צעקתי.

"תקברו אותי ליד סבא" ביקש ואני זעקתי
"מה? למה? איך?"

אבל קבוצת היהודים, שנבחרה לשאת בעונש על ירי אזרחים על חיילים גרמניים, כבר הוצעה אל עבר היער, שם היו אבא וישראל מכסים את המתים שנורו ונפלו על האדמה.

אבא ניגש אל הקצין הגרמני והתחנן:
"שחרר את הבן שלי, קח אותי במקומו"
והקצין הגרמני בחיך שטני אמר לו: "אני יכול לקחת גם אותך אתו".

קול יריות נשמע ודממה נוראה.
אבא וישראל ראו את אריה נופל מתבוסס בדמו יחד עם כל האחרים, ידיהם קפוצות לאגרופים והם חסרי אונים.
יהודי אחד בלבד שרד שם בגיא ההריגה ביער.

כשהגרמנים ירו הוא נפצע, נפל וגוויות ההרוגים כיסו עליו. הוא זחל חזרה לעיירה וסיפר שהיו בקבוצה מי שרצו לברוח, אבל אריה אמר להם: "אל תעזו! אם תברחו ינקמו בכל היהודים שנותרו".

אבא התחנן לפני הקצין הגרמני עד שהתיר לו להביא את גופת בנו לקבורה בבית הקברות היהודי.

קברנו את אריה כפי שביקש, ליד סבא. לכל בית בכפר היה מרתף. בכל מרתף הכינו היהודים מסתור. אמרנו לעצמנו שאם הגרמנים ימצאו את מקום המסתור במרתף אחד, הם יבינו את השיטה, יעברו מבית לבית ויחסלו אותנו. החלטנו להכין מסתור במקום אחר.

הייתה לנו חצר גדולה מכוסה שיחי פרא. חפרנו בה מחילה שגובהה היה מטר ואורכה שלושה מטרים. תמכנו את התקרה בעמודים וכיסינו אותה בחול, בצמחים ובעשבים.

והשתוללו. סיור גרמני שעבר במקרה שמע את היריות ונכנס לעיירה, תפס את הבוזזים והוציאם להורג.
באותו לילה הלכנו לישון רגועים ושלווים. עכשיו יש שלטון בעיה...

לפנות בוקר התעוררנו לקול הודעות שבקעו ממכוניות עם רמקולים. על כל תושבי העיירה לצאת מהבתים ולהמתין בצד הדרך הראשית. לא הבנו מה קורה. התבוננתי סביבי.

אימא, אבא ואחיי עמדו לידי. אריה אחי הניח ידו על כתפי ואמא: "אל תדאג..."
כעבור המתנה של כחצי שעה הגיע קצין גרמני שהודיע:

"הנשים והאזרחים האוקראינים משוחררים ויכולים לחזור לבתיהם, מכל הנותרים, כל מי שמתחת לגיל שש עשרה יעבור לעמוד בקבוצה בצד."
לפני שהבנתי את המתרחש הופרדתי מאבי ומאחיי.

הקצין הגרמני המשיך ואמא: "אזרחים ירו על חיילים גרמנים. כעונש יוצאו להורג כעת שישים איש." הוא עבר בין השורות סימן באצבעו ובחר אנשים, מתוכם מיין שתי קבוצות בנות שלושים איש כל אחת, קבוצה של רוסים וקבוצה של יהודים, והעמידם בצד.

אחי, לייבל-אריה בן התשע עשרה, היה ביניהם.

"מי כאן יודע גרמנית" שאל הקצין את הנותרים, שעמדו בצד.

אבי פסע קדימה. "תבחר לי עשרים אנשים חזקים מתאימים לעבודה."

אבא בחר את אחי ישראל, את דודי צבי ועוד שבעה עשר יהודים.

החיילים הגרמנים צירפו אל קבוצת הרוסים, שהופרדו ועמדו בצד, את קבוצת היהודים החזקים והצעידו אותם אל תוך היער הסמוך.

נשמע צרור יריות ואחריו דממה.

כל הלילה. בבוקר החליטה המשפחה שהצטרפה אלינו לחזור לבית היערן. אימא התעקשה וטענה שהסכנה טרם חלפה ועלינו להישאר ביער יממה נוספת.

היא צדקה!

בבית היערן המתינו חיילים אוקראינים, וכל בני המשפחה נרצחו בו במקום.

חזרנו למחבוא בבית היערן.

בוקר אחד התעוררנו וראינו שהבית מוקף חיילים אוקראינים. שמענו את בוכוואלד מתחנן ומבקש רחמים עלינו.

דבר לא עז, הוצאנו מהמחבוא והובלנו אל הגשר, בדרך לגיא ההריגה.

הבנו שזה הסוף, לא תהיה לנו שום הצלה וזו דרכנו האחרונה.

נפרדנו זה מזה במבטים.

לפתע הבחינה אימא בדמות רצה ומנופפת בידה.

שליח הגיע ממפקדת הגרמנים ובידו מסמך המעיד שאנחנו נחוצים לעבודה ויש לשחרר אותנו לאלתר.

בוכוואלד המלאך שוב הציל אתנו, אך ידענו שאנחנו חיים על זמן שאול.

מרמזים שונים בשיחותינו עם בוכוואלד הבנו שהוא קשור לפרטיזנים וביקשנו את עזרתו, כי ידענו שהם לא מקבלים לשורותיהם יהודים.

בביתנו ברטנה החבאנו דברי ערך רבים, וביקשנו ממנו שילך ויביא אותם מהמחבוא. הוא חזר והביא אתו את שקית התפילין של אבא.

שנים רבות מאוחר יותר נודע לנו שהוא היה בן למשפחת יהודים מומרים.

קשריו של בוכוואלד עם הפרטיזנים הועילו.

ערב אחד הגיע לביתנו בוכוואלד והודיע כי מתחילים לחסל את היהודים. הוא הציע שנגיע אליו ליער והבטיח כי דלתו תמיד תהיה פתוחה בפנינו.

נכנסנו בזחילה אל תוך המחילה כשאתנו נערה בשם איטה, שמשפחתה הגיעה לא מכבר לעיירה.

הגרמנים עברו מבית לבית, הוציאו את המסתתרים ורצחו אותם. גם משפחתה של איטה נרצחה.

אותנו לא גילו, ואת איטה שנשארה אתנו כל המלחמה, אימצנו אלינו כבת משפחה. שלושה ימים לא באו אל פינו לא מים ולא מזון, ואבא החליט שנברח ליער.

כשהגענו לקרחת יער קטנה וישבנו לנוח, עברה שם אישה שהסתכלה עלינו בתדהמה ואמרה: "כאן אתם יושבים? הרי כאן מוציאים יהודים להורג". בשארית כוחותינו קמנו וברחנו משם.

בכוחות אחרונים הגענו אל ביתו של היערן, למחבוא שמעל הרפת. תוך זמן קצר הצטרפה אלינו משפחה יהודית נוספת.

יום אחד הופיע בוכוואלד וסיפר שנודע לו שכל יהודי רטנה חוסלו, וכי יחידת חיילים מתקדמת לעבר ביתו.

מיהרנו לברוח אל היער, שם נשארנו

זר קהילת רטנה, תשס"ד

נעלם ישראל אחי, ואיש אינו יודע מה עלה בגורלו.

שמועות אמרו שהוא נמצא באחת העיירות. אימא יצאה לדרך כדי לחפש אחריו, ואכן הצליחה למצוא אותו ולהביאו אלינו. היה ברור שעלינו להגיע לארץ ישראל, אך הדרך הייתה קשה מאוד.

הגענו ללובלין שם פגשתי צעירה יפה, בתיה (לבית נכטיגל) שמה, אשתי לעתיד. כל בני משפחתה (למעט אביה) נרצחו ע"י הגרמנים, והיא הצטרפה אלינו בנדודינו. כאן בלובלין שמעתי לראשונה על מחנות ההשמדה ועל גודל האובדן והזוועה.

אחרי תלאות ונדודים ברחבי אירופה הגענו לאיטליה למחנה מעבר לעולים. הכרנו שם זוג צעיר, דוד ואסתר ארליך שהיו גם הם ביתרי"ם, פרטיזנים ולוחמים, והם הפכו לחברינו הקרובים. בשנת 1947 עלינו יחד לארץ באנייה "ברכה פולד".

מיד אחרינו, באנייה "קדמה", הגיעו הורי יעקב ובת שבע.

כולנו בחרנו להתגורר בשכונה שנשאה את שמה של ברכה פולד, "גבעת ברכה", בקרית אונו.

בשנת 1948 הגיע ישראל באנייה "אלטלנה". התגייסנו לצבא, נלחמנו במלחמת העצמאות על הגנת המדינה וזכינו לראות בתקומתה.

כל השנים אנו מתגוררים בקרית אונו. כאן נולדו בנינו יצחק ואריה וכאן נולדו נכדינו. נדר נדרנו להעלות את עצמות אחינו אריה לארץ ישראל. מייד כשהתאפשר הדבר נסעתי לרטנה, עיירת הולדתי. התברר לי שבית הקברות היהודי נהרס, ועליו נבנה מפעל תעשייתי. יחד עם חברי, יוצאי רטנה, הקמנו בגיא ההריגה מצבה לזכרם של אלפי בני העיירה שנרצחו על-ידי הנאצים ועוזריהם.

קיבלנו הוראה לחכות בקרחת יער קטנה. המתנו שם בציפייה דרוכה, עד שהופיעו שני אנשים שהובילו אותנו במשך כל הלילה עד אשר הגענו למחנה באמצע היער, שם חיכו לנו אנשים שישבו סביב מדורות, שרו, ניגנו ורקדו. קיבלו אותנו בסבר פנים יפות ובארוחה טובה.

עולם חדש נפתח לפנינו, עולם של תקווה וגאולה.

אימא מונתה לאחראית על מטבח המפקדים, והייתה מבשלת להם מאכלים שאהבו.

אבא שובץ לאפסנאות, קיבל סוס ועגלה והיה מסתובב בין הכפרים אוסף מזון, ציוד ורובים.

הצלת יהודים הייתה משימה אישית שלו. יום אחד הביא למחנה נערה צעירה ששמה רחל, ושכנע את המפקד שהיא תסרוג כפפות וכובעים לכל החיילים.

יום אחר הביא כמה יהודים, והסביר למפקד שהם סנדלרים ונפחים ולכן מאוד נחוצים כי יוכלו לתקן מגפיים, נעלים, רובים...

גם הם התקבלו למחנה.

ישראל ואני קיבלנו נשק והתחלנו להתאמן. המשימה הייתה לחבל בדרכים, במסילות הברזל ובגשרים במטרה לעכב את הגרמנים.

התחלנו להשתתף בפעולות. היינו שוכבים במארבים בצדי הדרכים, מטמינים חומר נפץ וממתינים לרכבת שתתקרב. היינו מחכים כמעט עד הרגע האחרון ואז מזנקים ומפוצצים.

כל רכבת שהתפוצצה, כל גשר שנהרס, היו עבורי נקמה על אריה אחי.

לזכור, לא לשכוח, לא לסלוח עד דור אחרון. כאשר הסתיימה המלחמה, חליתי בטיפוס ובדלקת ריאות. בשארית כוחותיי הגעתי אל ההורים. התברר כי באחת הפעולות

לראותך רק עוד פעם אחת, אבא

מאת: שושנה דונברג

יומיים, בסיום יום העבודה, התייצבו שניהם בפתח הדלת.

אימא התעלפה.

כשחזרה לעצמה הטיחה באבי: "למה לא הצלת לפחות אותו?"

תשובתו של אבא הייתה חד משמעית: "גם אלו ילדי" והראה באצבעו עלינו, שלושת ילדיו: אחותי לאה-זיסל, אחי אברהם שהיה בן שש ואני, סוסל.

חשבתי שאולי אני אנוכית ורעה כי שמחתי כל כך שאבא ויעקב בבית, אבל הייתי מאושרת. למחרת, ערב שבת, בעת הדלקת הנרות ברכתי והודיתי על כך שהם אתנו.

פתאום עלתה מהרחוב המולה.

הסתבר שהגרמנים, יחד עם האוקראינים, גירשו במכות ובאיומים את היהודים מתוך בתיהם, שניצבו מצד אחד של מסילת הברזל, שעברה במנייביץ', דחקו וצופפו אותם לתוך הבתים שניצבו מעברה השני של מסילת הברזל.

אבא הכין עבורנו מסתור בתוך מרתף, שהיה מיועד לאחסן פירות וירקות בחורף, והתכוון שבעת הצורך נכנס לשם כולנו, ואילו הוא יסתתר בין ענפיו הסבוכים של עץ גבוה.

אבל ממש בדקה האחרונה עלה בדעתו מקום מחבוא בטוח יותר. הוא דחק את כולנו לרווח צר מאוד שנוצר בין רצפת הפח של עליית גג קטנה ובין הרעפים.

בקיץ היינו משכירים מחצית מביתנו לקייטנים שהיו מגיעים למנייביץ'. אבא בנה שני חדרים קטנים כדי לאחסן בהם את חפציהם. באחד מהם השתמשנו גם כדי לאחסן את הארגזים עם כלי הפסח,

נולדתי באוקראינה, בעיירה מנייביץ' שבפלך ווהלין.

כשהגרמנים נכנסו לעיירה בשנת 1941, רכובים על אופנועים, פרצה מהומה.

שלושה חודשים אחר כך הם אספו 320 גברים יהודים והובילו אותם לגיא הריגה. אותו יום שהה אבי עם הפרה במרעה ביער, ואחי יעקב ששמע שאוספים גברים יהודים, נס על נפשו, רץ אל היער וחיפש את אבא.

בלילה חלמתי חלום. בחלומי ראיתי שלושה דגים גדולים חיים ושלוש כפיות זהב. סיפרתי לאמי את החלום והיא הזעיקה אלינו את השכנה שקראה מתוך ספר חלומות והסבירה שהדגים מסמלים שלושה גברים חיים וכפיות הזהב מסמלות שהם יקרים לי מאוד. הבנתי שהכוונה לאבי, לאחי הבכור יעקב ולדודי חיים, אחיה של אימא, שהיה איתם ביער.

כעבור שלושה ימים חזרו אבי, אחי ודודי לעיירה ושמעו על הטבח.

כעבור כמה חודשים שמענו שעומדים לחסל את כל היהודים שעוד נותרו בעיירה, בגטו.

באותם ימים עבד אבי בעבודת כפייה במנסרות. יעקב אחי, שהיה בן שש עשרה, הוסתר מאחורי הארון בבית, ואבא עבד במשמרות כפולות כדי להשלים את מכסת השעות של יעקב.

יומיים לפני חיסול תושבי הגטו התחננה אמי לפני אבא שייקח את יעקב אתו למנסרות, משם יוכלו לברוח אל היער וכך אולי יישאר זכר מהמשפחה.

הם יצאו יחד מהבית וביום חמישי, כעבור

עוניה לאמרת קדיש ליד המצבה
עם שם אביה שנסף כח"ס בצבא
האדום

הציל אותנו ואת הילדים שלנו?"
ויצא לדרכו.

המכתבים ששלח אלינו לא הגיעו לידינו,
ולא ידענו מה עלה בגורלו.

כדי להתקיים עסקה אימא ב"סחר
חליפין". היא הייתה נושאת אל תחנת
הרכבת, שם חנה הצבא האדום, סלים
מלאים באוכמניות שקטפנו בשדה ובדברי
מאפה שהכינה. תמורתם הייתה מקבלת
מהחיילים מלח, שתמורתו קיבלה מכפריים
בסביבה קמח, חמאה וחלב.

כחצי שנה לאחר גיוסו של אבא נדרשנו
להצטרף לקבוצה שהתקדמה לכיוון פולין,
במטרה להגיע לארץ ישראל.

במהלך נדודינו בין ערי אירופה מצא אותנו
דודי אברהם, אחיו של אבא, שהיה גם
הוא חייל בצבא האדום והצטרף אלינו.

אברהם נפצע בקרבות, ברח מבית החולים
בו אושפז, וחיפש את בני משפחתו.

שעמדו סדורים כמו חיילים בשורה. מתוך
המחסן הזה השתחלנו לתוך הרווח הצר
והשתטחנו על רצפת הפח. עם כל תזוזה
היה הפח חורק, כך שנאלצנו לשכב שם
ובקושי יכולנו לנשום. אבא דאג לשבור את
הסולם שהיה בחדר, כדי להרחיק את מי
שיעלה בדעתו לחפש אותנו על הגג.

בשבת בבוקר, כשנשמעה הצפירה
מהמנסרות, החלו הנאצים לגרש במכות
ובאיומי רובים את היהודים מהבתים
בהם הצטופפו.

כל האנשים שיצאו מהבתים הובלו לכיוון
הבורות שהוכנו מראש מחוץ לעיירה.
יריות נשמעו מכל עבר.

ליד הבורות גילו הרוצחים כי משפחתנו,
משפחת וולקן, נעדרת. האוקראינים שהיו
שותפים לטבח ליד הבורות, מיהרו לסרוק
את הבית בחיפוש אחרון, ומשגילו את
הסולם השבור הביאו סולם ממכבי האש
וסרקו את גג הבית.

למזלנו לא הצליחו לראות אותנו שטוחים
וצפופים על פיסת הפח החורקת.

ביום ראשון בבוקר, בעת שהרוצחים
היו שתויים מדמם של יקירינו, יצאנו
מהמחבוא ובדרך לא דרך התגנבנו והגענו
אל היערות.

אבי חבר אל הפרטיזנים ופעל בשורותיהם.
הוא צירף אלינו תשעה ילדים יתומים,
ובזכותו שרדנו כולנו שנתיים תמימות
קשות ומרות כשאנחנו בסכנת חיים
תמידית.

בשנת 1944 כבש הצבא האדום את האזור
והשתחררנו מעול הנאצים מבקשי נפשנו.

הגענו אל העיירה רפאלובקה.
שלושה ימים לאחר שחרורנו גויס אבא
לצבא האדום.

אימא התחננה לפניו שלא ילך וישאיר
אותה עם ארבעה ילדים.

תשובתו הייתה גם הפעם נחרצת: "מי

בדרך אל המצבה על קבר האחים של חללי הצבא האדום.
התמוטטתי כשראיתי את שמו של אבי חרוט על המצבה.
כשהתאוששתי, הדבקתי ליד שמו של אבא דגל ישראל קטן, פיזרתי מעט אדמה שהבאתי מהארץ והנחתי עליה אבנים כמספר הילדים והנכדים שהקימו משפחות וחיים בזכותו.
על קבר האחים הנחתי זר שזור בסרט ועליו הדברים שכתבתי לאבא:
"לאבי היקר שמעולם לא נפרדתי ממך, זכרך חרות בלבי לעד.
אוהבת אותך בתך סוסל הנקראת על שם אמך.
לא השלמתי ולא אשלים שלעולם לא אזכה עוד לראותך.
לא הודיתי לך די על כל מה שעשית למעננו ועל כך אני מבקשת סליחתך.
אבא, לעולם אוהב אותך."

זר קהילת מנייביל, תשס"ד

הוא סיפר לנו שנודע לו כי אבי נהרג בקרב. אני סירבתי להאמין.
תמונתו של אבא, מתוך פנקס "יוצא צבא" אותה נתן לי לפני שעזב, הייתה שמורה עמי.
בנדודינו נרטבה התמונה פעמים אחדות ולאחר שהצלחתי לייבש אותה החבאתי אותה בתוך עקב המגף.
לצערי, התמונה נשחקה מאוד כי באותו עקב שמרתי גם מטבע זהב.
שנים חלפו והחלטתי לעשות כל שביכולתי כדי לאתר את מקום קבורתו של אבא.
ידידי, חנוך קוניניץ' מחיפה, שלח מכתב למוסקבה וביקש לקבל פרטים על מקום קבורתו של אבא. מהתשובה שהתקבלה התברר כי בתחילה נקבר אבי ליד מינסק, ולאחר שנים העבירו את קברות החללים לקבר אחים ברופנו ברוסיה הלבנה.
שלוש פעמים ניסיתי להגיע למקום קבורתו של אבא.

בפעם הראשונה הזהיר אותי בנו של חסיד אומות העולם סלוביק, כי למרות הוויזה שבידי, מסוכן לשהות באזור אליו הייתי אמורה להגיע, וויתרתי. בפעם השנייה לא הצלחתי להגיע בגלל שביתות ועניינים בירוקראטיים.
על הפעם השלישית ויתרתי כמעט, בשל בעיית בריאות, אבל כשמדריכת תיירים אוקראינית, אותה פגשתי בארץ, הודיעה לי שהיא הצליחה לאתר את מקום קבורתו של אבא, יצאתי לדרך.
פגשתי אותה באוגוסט 2007 בנמל התעופה במינסק, ויחד נסענו ארבע מאות ק"מ אל רופנו, הכפר בו נמצא קבר האחים בו נטמן אבי. ראש הכפר, נציג מטעם לשכת הגיוס, עיתונאית וצלם התלוו אלינו

דורות מספרים...

הלב של אבא מהכפר מאת: אריה גוון (גילדנגורן)

הכפר נעלם
מעולם לא נבנה
דומיה חרש בוכיה
מי בכלל שרד?

עברו עוד שנים
אבא כבר לא ראה
היה מאזין לשירת הצפרים
לנהמת גלי הים.

הימים תמו
אבא הלך

נותר כלוב ברזל
עם לב מהכפר.

מפתח גדול וחלוד
את הכלוב לא פתח.

אבא יצוק מברזל
לבו כך ומבטו משדות הכפר
מיערות ווהלין שבאוקראינה.

לאחר השואה
קנה כלוב ברזל קטן
הניח פנימה לבו
נעל במפתח

עברו ימים
המפתח אבד.

אבא עובר ליד הים
תינוק רץ אל המים
סירה במרחק.

שירת הגלים נוגעת בחול
לקחה עמה את כלוב הברזל.
הלב מהכפר חי !

לאבא מעולם לא הייתה יום הולדת
האם בכלל נולד?

זר קהילת רפאלובקה, תשס"ד

דור שני לניצולי שואה

מאת: אבי דיכטר

פורסם במוסף "ישראל השבוע" של

העיתון "ישראל היום"

ביום ו' 25.4.2014

החלטתי משום מה לסרק את השיער בכוון ההפוך - מימין לשמאל במקום משמאל לימין כפי שעשו לי הורי מאז נולדתי בשנת 1952 (וראיתי זאת בתמונות שלי) או כפי שנהגתי לעשות כשהסתרקתי בעצמי מאז הייתי ילד עצמאי.

כשיצאתי מהמקלחת ועמדתי מול אמי לומר לה שלום רגע לפני צאתי לדרך, ראיתי שהיא נסערת כפי שלא ראיתי אותה גם כשהכעסתי אותה בלא מעט פעמים. אלא שהפעם לא הבנתי מה קרה וכששאלתי: "אמא קרה משהו?", התשובה הייתה חדה, כואבת ובעיקר משפילה מבחינתי. אמי הניפה את ידה, מבלי לומר מילה אזהרה, וסטירה מצלצלת נחתה על לחיי - הראשונה שחטפתי מהורי. ההסבר בא בגוף הסטירה, כשאמי שאגה לעברי בקול שהיה ספק בוכה ספק כועס: "אף פעם אל תעז להסתרק כך, לצד הזה רק היטלר הסתרק".

מי זה היטלר שאלתי בתמימות. אמי חזרה על השאלה, בקול כואב, כשסימן השאלה וסימן הקריאה משמשים בו בערבוביה: "מי זה היטלר?!" אמרה ובמעט המילים שפלטה שמעתי ממנה את הרמזים והעובדות שבעשרות השנים שחלפו מאז, עיצבו את אישיותי וקבעו את המהלכים המרכזיים בחיי.

"היטלר אחראי לכך שאין לך סבא וסבתא ואין לך דודים ודודות ואין לך משפחה

אבי דיכטר

הפעם הראשונה שנושא השואה עלה בפני על ידי הורי, ניצולי שואה, הייתה כואבת במיוחד. הייתי אז ילד בן 8. מאז שאני זוכר את עצמי כילד, בערך מגיל הגן, כשהייתי בן 5, היה ריטואל קבוע במהלך הארוחות כשהייתי משאיר אוכל בצלחת. אמי הייתה נוזפת בי על שאיני מסיים את כל האוכל בצלחת ומיד מוסיפה משפט קבוע בנוסח: "לנו לא היה אפילו את מה שאתה השארת בצלחת, אז תאכל עד הסוף!". לא כל כך הבנתי אז מי זה לנו ואיפה הייתה לאמי בעיה עם אוכל, אך בלית ברירה סיימתי את האוכל שנותר בצלחת.

סיפור השואה הכה בפרצופי באותו בוקר שבו התארגנתי ללכת לבית הספר ליום לימודים שגרתי בכתה ג' ואני בן 8. כמידי בוקר הסתרקתי, אלא שבאותו בוקר

העובדה שהופקדו על ידי אביהם אצל חבר פולני שהחביאם בביתו ובבקתה ביער הסמוך במשך 4 שנים. הסבתא שלהם הייתה גם הסבתא של אבי. שניהם היגרו אחרי המלחמה לארה"ב וחיים שם עד היום. משפחותיהם ומשפחתי הידקו מאד את הקשר בעשרים השנים האחרונות. גם דור הילדים וגם דור הנכדים.

אמי שהייתה עם משפחתה בגטו וראתה את הוצאתו להורג של אחיה, הבינה שהיהודים בעיירה צפויים לגורל דומה. ואכן, זמן קצר אחרי שברחה עם חברותיה מהגטו, החלו הגרמנים בחיסול היהודים שהיו בו. העיירה הייתה קטנה מכדי שהגרמנים ישקיעו מאמץ בשינוע היהודים למחנות ריכוז. הם הובילו אותם באלפיהם אל פאתי העיירה, אילצו אותם לחפור בורות ענק וירו בהם למוות על סף הבור. כן, היהודים ובתוכם בני משפחות אבי ואמי, נאלצו לכרות לעצמם את קבריהם שאליהם נפלו מבלי שאיש ינסה להצילם.

אלפי יהודים, בהם בני משפחתי שלא זכיתי להכירם, נטבחו רק בגלל שהיו יהודים. הם חלק מאותם ששה מיליון אחינו ואחיותינו שנרצחו בשואה. לימים כשהגעתי לתפקיד ראש השב"כ ושר בממשלות ישראל, ובהרצאות שאני נותן בפני קהל יהודי ואחר ברחבי העולם, אני מקפיד לומר שוב ושוב: העידן שבו יהודים נרצחים בגלל שהם יהודים - הסתיים!

על השנים שבהן הייתה אמי בבריחה עם חברותיה, לא שמענו כמעט דבר. היא סיפרה על כך שהן היו שש נערות בסביבות גיל 20 שהיו ביחד במשך שנים בבריחה עד שהגיעו לאוזבקיסטאן הרחוקה. רק מעדות שנתנה ל"יד ושם" בירושלים, למדנו מעט על אותן שנים. עם חברותיה שמרה על קשר הדוק עד שנפטרה במאי 2013. למען האמת נמנענו אחותי ואני לשאול אותה

כמו לילדים האחרים" - ירתה אמי את המילים כמו מלוע של תותח ושלחה אותי לבית הספר עם המון שאלות שלא הספקתי ובעצם לא היה סיכוי שהיא תשיב לי עליהן. הורי לא דברו על השואה שבה איבדו את בני משפחתם.

אבי היה בן במשפחה בת חמישה אחים ואת שם אביו (סבא שלי) אברהם משה שנרצח בשואה, אני נושא בגאווה ובחרדת קודש גם יחד. אמי הייתה בת במשפחה של שמונה אחים, אך רק אח אחד שרד את השואה. כל האחרים נרצחו.

הורי נולדו בשנת 1922 בעיירה רוזישץ שבמחוז ווהלין (עד להסכם ריבנטרופ-מולוטוב הייתה העיירה בפולין ובעקבות ההסכם הפכה לחלק מאוקראינה). כשהגרמנים פלשו לאזור, אבי היה מחוץ לעיירה ואנשים יעצו לו שלא לחזור אליה שכן היהודים הוכנסו לגטו בעיירה. אמי הייתה בגטו עד שאחיה בן העשר נורה על ידי הגסטאפו, לאחר שהשכנים הפולנים הלשינו עליו שהוא ילד יהודי שחומק מידי יום דרך פרצה אל מחוץ לחומות הגטו, כדי לשחק עם חבריו הפולנים. הורי חבריו הטובים הסגירו אותו. הקריבו ילד יהודי, את הדוד שלי שלא זכיתי להכיר, כדי לזכות בהטבה כלשהי מידי הנאצים.

אבי התגייס לצבא הפולני והיה לפרש על סוס. זה היה החלק היחיד מהשואה שעליו היה מוכן לדבר. על הקרבות מול הטנקים הגרמנים, כלומר על המנוסה מהם עמוק אל תוך ברית המועצות של אז, רק על זה היה מוכן לספר. על תוצאות הטבח שבצעו הגרמנים בתושבי העיירה ב 10 באולול 1941, על זה לא אמר מילה. כל בני משפחתו עד האחרון שבהם נרצחו שם.

קרובי המשפחה היחידים ששרדו ממשפחת אבי, הם שני אחים, אנשל וג'ק גון (היום GUN), שני ניצולי שואה ששרדו בזכות

אותו לטיפולים, כבר היה ברור לו ולי שהסוף קרב. בקשתי ממנו לספר קצת יותר על משפחתו שהושמדה בשואה. כאן הוא הפתיע אותי כשדרש שגם אני אשתף אותו בדברים שעשיתי בצבא ועושה בשב"כ. ותחת הסכמה הדדית זו הוא ספר לי על הימים האחרונים של המלחמה כשהיה כבר בצבא הרוסי.

הגדוד שלו חזר לפולין וחנה לא רחוק מהעיירה שלו. הוא פנה ובקש אישור ללכת לעיירה לראות מי נשאר שם ומה נותר מביתו. ביחד עם חבר מהעיירה הגיע אבי לקצה הרחוב שבו גרה משפחתו. שכנים פולנים שזיהו אותו, נסו לתוך בתייהם, שכן אבי היה חמוש ברובה והם בעצם נכנסו לגור בבתים של היהודים שנרצחו או ברחו, בתוכם בית משפחת אבי.

ואז, ברחוב בו היה ביתו, הבחין אבי בילדים פולנים משחקים ברחוב ועל גופם בגדים של אחיו שנרצחו. חברו שהיה עמו, הבחין בסערת הרגשות של אבי, תפס אותו בכתפו ומשך אותו אל מחוץ לעיירה. זו הייתה הפעם האחרונה שאבי ראה את המקום בו נולד וגדל. הוא נשבע שלעולם לא יחזור לשם - ואכן סרב מכל וכל להצעותי לנסוע לשם ביחד עמי. "פולין עבורי היא חור שחור ואיני רוצה לחזור לשם", אמר ולא הותיר שום אפשרות למחשבה נוספת בנושא.

הקשר שלו עם קרובי משפחתו בארה"ב היה חזק, גם אם התראו רק אחת לכמה שנים. באחת הפעמים הגיע אנשל גן קרובו לביקור בישראל. היה זה יום שישי קבלתי חופשה מהצבא ועשיתי את דרכי לעשות שבת בבית. בדרכי מתחנת האוטובוס באשקלון אל ביתנו, כשאני לבוש מדים עם כנפי צניחה על החולצה, נועל נעליים אדומות וכומתה אדומה ועל כתפי רובה קלשניקוב, התקרבתי אל ביתנו, כשלפתי

בעניין. לא הופתעתי כשקראתי בעדות שנתנה, כי עברה בשנים אלה דברים נוראיים שעליהם לא תספר לעולם.

גאוותם הייתה על המשפחה שבנו. אמנם רק שני ילדים הביאו לעולם: את אחותי יעל (הנייה כשם אם אמי - סבתי) שנולדה באוסטריה במחנה המתנה לקראת העלייה לארץ ישראל ואותי. אני כבר נולדתי במדינת ישראל, בעיר אשקלון שבה השתקעו הורי ובה חיו עד יומם האחרון: אבי נפטר לפני 22 שנה. שניהם זכו לחבק 6 נכדים ואמי זכתה גם לראות 8 נינים בטרם הלכה לעולמה לפני פחות משנה.

קשה לתאר במילים עד כמה הייתה הקמת המשפחה מחדש קריטית עבורם. עד כמה התמלאו גאווה כשהתגייסתי לצה"ל ועד כמה התמלאו דאגה כשהבינו שהתנדבתי לשרת ביחידת הקומנדו העילית - סיירת מטכ"ל. במשך שלושת השבועות של מלחמת יום הכיפורים, שבה הייתי לוחם וותיק ביחידה, לא הצלחתי לעדכן אותם שאני בסדר. חברי ושכני בדירה מתחתנו (שלום רוזנפוט), בן למשפחה של ניצולי שואה, נהרג ברמת הגולן בתחילת המלחמה. הגיס של אחותי (אבריים דגן) שהתגייס עמי לצבא, ובחר להיות טנקיסט, נהרג ביום השלישי למלחמה ליד תעלת סואץ כשהטנק שלו חטף פגיעה ישירה. לא הבנתי אז שהורי היו פשוט נואשים משלא שמעו עלי וממני דבר.

איזה חוסר הבנה היה זה מצדי שלא ניסיתי למרות הקשיים לעדכן אותם שאני בסדר. לא הבנתי אז מהי דאגת אב ואם לילדם, ועוד יותר לא הבנתי עד כמה חרדים הורים שניצלו מהשואה אך נותרו ללא משפחה, לגורלו של בנם שאמור להמשיך את השושלת. פשוט לא הבנתי אז מה באמת עובר עליהם.

לימים כשאבי חלה בסרטן והייתי מסיע

המשפחתי. הייתי צריך להפוך לאבא לשלושה ילדים ולסבא לארבעה נכדים כדי שהשואה תקבל את המשמעות הכוללת והמלאה אצלי.

בשנה האחרונה נבחרתי להיות יו"ר הקרן לרווחת נפגעי השואה בישראל. אני רואה מקרוב מאד את ניצולי השואה ושומע מהם את סיפור חייהם וכמעט מותם, בפתיחות הכי גדולה שניתן. אני עושה תפקיד זה בהתנדבות מתוך תחושת שליחות מלאה ואמתית. כדור שני לניצולי שואה אני חש גאווה וסיפוק על שנפלה בחלקי הזכות להתנדב למשימה קדושה זו. אני משוכנע שבמרומים, בגן העדן, אמי יושבת עם חברותיה וכל אחת מספרת על ילדיה.

אני משוכנע שאמי מלכה לבית קוניוך ואבי יהושע (שיקה) דיכטר, כשהם נשאלים על, הם סוקרים בקצרה ובמהירות את תפקידי כלוחם בסיירת וכאיש שב"כ וכראש שב"כ. גם על תפקידי בממשלה כשר לביטחון הפנים ושר להגנת העורף, הם חולפים מבלי להרחיב. אבל כשהם מספרים על הבן שלהם, שהיום הוא יו"ר הקרן לרווחת נפגעי השואה, אמי בוודאי מתמלאת גאווה ומן הסתם אומרת (כנראה באידיש): "נו, סוף סוף יש לנו קצת נחת מהילד..."

הבחנתי ממרחק באבי ובקרובו מארה"ב עומדים ברחוב. כשהבחינו בי מתקרב, ראיתי כיצד הם מחבקים זה את זה וכשהגעתי עד אליהם, הם עמדו ממש חבוקים זה בזרועותיו של זה ובכו.

הייתי נבון, מה פתאום שני גברים בוכים באמצע הרחוב ועוד אבא שלי. כשאמרתי לאבי, ואולי אפילו בקול מעט תקיף שיפסיק לבכות כי זה מביך, הוא הביט עלי במבט מלא אהבה שאין בו ולו קמצוץ של כעס ואמה: "אתה לא מבין מה זה בשבילנו לראות חייל ישראלי ועוד צנחן עם רובה ומעל לכל לדעת שזה הבן של משפחת דיכטר". לא, לא הבנתי. הייתי אז לוחם שלקח חלק במבצעים שהדמיון אינו מספיק מפותח כדי להאמין שאכן ניתן לבצע אותם ולא הכרתי מציאות אחרת. לא רציתי להאמין שיהודים, מיליוני יהודים, היו נתונים לעושק ולטבח כשהם כל כך חסרי אונים. לא הכרתי מצב של חוסר אונים מימי.

אני מודה שבאותו זמן הבנתי את משמעות השואה עבור העם היהודי וברמה הלאומית, אך עדיין לא הבנתי עד הסוף את המשמעות שלה ברמה המשפחתית האינטימית שלנו. לקח לי עוד כמה שנים להפנים את משמעות השואה עבור התא

בר קהילת רוב"ש
תשס"ז

סיפורו של מנדל ביידר

נכתב ע"י נכדתו אדוה טאוכנר 25.2.2005

הקדמה:

בעמודים הבאים מובא לפניכם סיפורו של סבי, מנדל ביידר, שברח מעיירתו בעקבות כניסתם של הגרמנים לפולין בתקופת מלחמת העולם השנייה. העבודה נכתבה בעקבות שיחה עם סבי, בה הוא סיפר את סיפורו, לימודי שלי את נושא השואה בביה"ס, נסיעתי לפולין ביחד עם המשלחת מביה"ס ובעקבות שיחות עם ניצולי שואה. הפרטים בעבודה מדויקים למיטב ידיעתי. אדוה.

סבי, מנדל ביידר, נולד בשנת 1911 בעיירה דמידבקה בפולין, בן זקונים לאביו דאדי ביידר ואמו חיה. היו לו שתי אחיות גדולות - רוזה ואחות נוספת, ואח - אריה-לייב. משפחתו של סבא התגוררה בבית עשוי מקש, ואיש גבוה יכול היה להרים את ידו ולהגיע לתקרה.

במלחמת העולם (מלה"ע) ה': "דמידבקה שכנה בבקעה בין גבעות - בגבעה אחת היו הרוסים ובגבעה השנייה הגרמנים. הם נלחמו ביניהם והפגזו אחד את השני. היה מקרה שאישה יצאה מביתה וכדור תועה פגע בה. אז הם עוד לא הרגו אנשים חפים מפשע."

סבא זוכר בדיוק מגיל 7 - שר הסוסים של הבולשביקים נכנס לעיירה, היהודים הריעו לו, והוא הבטיח להם שיהיה להם טוב ושהבולשביקים יפילו את העשירים ויחלקו את העושר לעניים. אחרי מלה"ע ה' I ניהלו היהודים חיי דת: היו שלושה בתי כנסת בעיירה וגם תנועה חסידית. בשנת 1929 החלה תנועת "החלוץ" לפעול בעיירה. סבי הצטרף לתנועה זו, אבל אחרי פסגת "הלסינקי" בפינלנד הקים ז'בוטינסקי את התנועה הרביזיוניסטית (בית"ר), שהמוטו

"משמזהיר כוכב בוקר,

אני לא יכול לישון.

שאלו בבית-הספה:

"מי שם בא ראשון?

אתה תמיד מקדים ואנו רק נאחר"

לא אגלה סודי

יהיה לכם לחידה,

רק לחבר אחד אספר,

רק לו אגידה:

תחת השמיים ישנה ציפור קטנה,

בוקר, בוקר היא לחלוני באה:

טוק, טוק בחרטומה:

אור במזרח- תלמיד חכם קומה!"

(שיר שסבי למד לדקלם בבית-ספר

בשנת 1918)

מדברי סבי: "אימא שלי התגאתה בי

ואמרה: "הבן שלי לומד לשון הקודש".

אבא שלי לימד אותי את הא-ב משום

שבעיר בורכוב ה"ויניקים" הרגו את

המלמד בחדר, ויותר לא למדתי שם. אני

הייתי תלמיד חרוץ, הכול זכרתי בע"פ..."

גם ספרן בספרייה העירונית. אחרי מלה"ע I עזבו האחיות שלו את פולין - אחת לארה"ב ואחת לארגנטינה.

ב-1939, כשהתחילה מלה"ע II, חילקו הסובייטים והגרמנים את פולין לשניים: הסובייטים לקחו את אוקראינה ונכנסו לעיירה של סבא. משום שהוא לא אהב את דרכם הקומוניסטית, הוא החל לעבוד בשדה התעופה שלא היה בשליטתם. כאשר הגרמנים התקרבו לעיירה, ב-22 ליוני 1941, אחיו של סבא, אריה לייב, ברח לכיוון ברית המועצות בשעות הצהריים, משום שנאמר לו שעומדים לקחת אותו לעבודות כפייה. אשתו ושלושת ילדיו של אריה-לייב נשארו בדמידבקה ונספו בשואה. אריה-לייב עזב את משפחתו משום שחשב שזו תהיה פרידה קצרה, והוא יוכל לשוב לעיירה במהרה. אנשים שהצליחו לברוח משטחי הכיבוש הגרמני, סיפרו לאנשי עיירתו של סבא שהגרמנים היו נותנים מכות "רצח"

שלה היה "שתי גדות לירדן, זו שלנו וזו גם כן". אדם בשם מרדכי לורציניוק ייסד את תנועת הבית"ר בדמידבקה, אליה הצטרף סבא: "בהתחלה הייתי בודד בתנועה, ובשיאה היינו 18 איש". ההורים לא הסכימו שילדי דמידבקה ילמדו עם הפולנים. אריה-לייב למד בישיבה בזהיל. רוב הילדים למדו בבית ספר "תרבות" בעיירה ברסטצ'קה, שקראו לה "ירושלים דה-ווהלין". שם בכל בית ורחוב דיברו רק עברית. בבית הספר היו מדברים רק עברית, ככתוב: "דבר עברית - עברית היא שפתנו". רק עם ההורים דיברו בשפת האידיש.

אמו של סבא נפטרה כשסבא היה בן 13, כנראה ממחלת הסרטן. ב-1937 הוצת ונשרף בית הקש, כנראה ע"י שכן, וסבא ואביו עברו לגור עם אריה-לייב, אשתו וילדיו. לאשתו קראו איטה לבית משפחת פלדמן. בנו הבכור נולד ב-1931 ונקרא

חיים על שם אמו של סבא - חיה. בשנת 1933 נולדה בתם שושנה. בנם השלישי נולד ב-1940 ונקרא דודי על שם אביו של סבא, שעדיין היה בחיים, אבל ביקש על ערש דווי שהתינוק יקרא על שמו. אביו של סבא נפטר מזקנה בערב סוכות 1940 בגיל 78. סבא עסק בצביעת צמר ופשתן. הוא למד את מלאכת הטיח אבל לא עסק בזה. הוא עבד במסחר גם אחיו עסק במקצוע זה. אחיו היה

כר קהילת דמידובקה, תשס"ד

גויסו ל"גדוד העבודה של הק.ג.ב". עבודתם הייתה לכרות עצים ביערות לבניית שדה-תעופה באזור קולבשוב ובגורקי. הרוסים העבידו אותם בפרך, והם קיבלו מעט מאוד מזון. ב-14 למרץ 1943 נהרג אח של סבא, אריה-לייב, בתאונת עבודה. במהלך כריתת העצים הוא עמד קרוב למקום וקצה של עץ פגע בראשו. הוא נהרג במקום. סבא היה לידו וקבר אותו בקרבת מקום. הוא המשיך לעבוד באותו מקום עד שנת 1946. למרות שאת השנתון שלו שיחררו מהצבא, את סבא לא רצו לשחרר. הוא שילם שוחד לקצין שלו, ואז שלחו אותו למוסקווה להשתחרר.

סבא חזר לעיירה שלו דמידבקה, וכל מה שנותר ממנה היה בתי יהודים שרופים ותמונה של המשפחה של גיטתו איטה, שנשמרה אצל גויה. סבא רצה לצאת מרוסיה, אבל סירבו לתת לו לצאת. הוא נסע לעיירה בשם קורסטין, בה הייתה קהילה יהודית שהצליחה לברוח מהגרמנים להרי אורל. שם הוא נכנס לבית הכנסת ופגש את אביה של סבתו, שהכיר לו את בתו, אידה אושמין. הם התחתנו ב-1949 ונולדו להם שתי בנות - ריטה אמי, שנולדה ב-1950, וקלרה שנולדה ב-1951. הפספורט הפולני נשמר אצלו וזה עזר לו לצאת מרוסיה בשנת 1959, לאחר מאמצים רבים. סבא נפרד מאשתו ונסע לארה"ב, שם הצטרף לאחותו שחיה בוויגר'יניה, התגורר שם שנה אחת ועבר להתגורר בניו-יורק. בשנת 1977 עלה לא"י ונפגש עם שלמה גרינברג, חבר ילדות מדמידבקה שעלה לארץ בשנת 1933. שלמה גרינברג כתב מכתב לגוי מהעיירה דמידבקה ושאל אותו אם ידוע לו מה עלה בגורל משפחתו. כך נודע להם על קורות הקהילה היהודית בעיירה לאחר שסבא ברח ממנה:

ליהודים. בעקבות השמועות ואחרי קריאת הספר "מיין קאמפף" של היטלר, סבא, אז בן 30, החליט לברוח. כבר בתקופה זו התמוטט הממשל הסובייטי, והגרמנים החלו לשלוט על האזור. מעטים מהיהודים הצליחו לברוח משום שהאוקראינים מנעו זאת מהם. לפנות ערב, ב-23 ליוני 1941, הוא יצא לדרכו ונפגש עם אריה, אחיו, בדרכם צפון-מזרחה לרובנה - עיר בפולין שהייתה עדיין ללא שלטון גרמני. הגרמנים הפציצו את מי שניסה לברוח, והרבה מהאנשים נהרגו בדרך. סבא, עם עוד כמה יהודים מרובנה, עלו על עגלה של הממשלה שנקראה "בריצ'קה" - עגלת סוסים של הגבירים, עם מקום למספר אנשים קטן. הם נסעו בה ללא תשלום. חלק מהזמן אף הלכו ברגל. הם המשיכו לברוח לכיוון בריה"מ ועברו דרך העיר ברדיסלב, שם פגש סבא את "האליטה של הקומוניסטים ששלטו באזור ווהלין". גם הקומוניסטים ברחו והצטרפו לסבא. שם הם החליפו את הבריצ'קה לעגלת סוסים גדולה יותר ונסעו עד צ'רקס. באותו לילה הפציצו הגרמנים שדה תעופה קרוב אליהם, והפצצות נפלו לא הרחק מהם. בבוקר הם עזבו את צ'רקס ונסעו דרך נהר הדנייפר על גשר באורך 4 ק"מ לאזור העיר טנושי. בתמורה לעגלה שהם נסעו בה, נתן להם ראש העיר טנושי אישורי-מעבה משם הם עלו על רכבת לרוסיה וסבא התחיל לעבוד ב"קולחוז" עם אחיו. קולחוז הוא כפר שיתופי (כמו קיבוץ) רוסי שהיה ממקומם ליד העיר ברוסטוב. בקולחוז ראו סבא ואחיו מטוסים גרמנים מתקרבים, הם לקחו שני שוורים וברחו לרכבת שנסעה לכיוון צפון ברה"מ. הרוסים לקחו להם את הפספורטים. לסבא היו שני סוגי פספורטים - פולני ורוסי. סבא מסר לרוסים את הפספורט הרוסי. סבא ואחיו

"לכבוד לי, אדון שלמה:

כותב לך הבן של דונס פיטר וסילוביץ,
דונס סטף פטרוביץ.

אדון שלמה, אני מאוד רוצה לספר לך את כל הדברים שאירעו אז. כל כך קשה להיזכר בזמנים ובשנים ההם, את אשר ארע פה, על האדמה ה"מבורכת" הזאת, היכן שאנו ואתם נולדנו. אבל קודם, הרשה לי לברך אותך, מכל הלב, ולאחל לך הרבה בריאות, מזל ושמחה בחיך ואריכות ימים. את אותם הדברים אאחל למשפחתך, לחברך ולמכריך. שהאל ישמור על כולכם וישלח לכולכם שמחה, מזל ושלו.

עכשיו אני מעוניין להשיב לך על שאלותיך הקשורות לזמנים הנוראים, אשר מעניינים אותך. הייתי עד לימים הנוראים ההם, ולמרות שהייתי בן 12 בלבד, אינני יכול לשכוח שום פרט מהזמנים ההם, עד עצם היום הזה. אני זוכר את שנת 1941 האיומה: מלחמה! ענן שחור כיסה את האדמה שלנו - הגרמנים הנאצים. החזית והקרבות לא היו אצלנו. הרוסים נסוגו במהירות, רבים מהם נכנעו לגרמנים. הנאצים מיד הפעילו את חוקיהם החדשים: על הנוצרים הוטל לתת לגרמנים "מעשר" והרבה יותר. אם לא מילאת את ההוראות, העונש היה מוות בירייה. את הצעירים "שלפו" בכוח מבתיים והעבירו אותם לגרמניה, לעבודות כפייה. הימים נעשו ממש נוראים. החיים נהיו בלתי נסבלים, אבל הכי גרוע היה איך שהנאצים התייחסו לקהילה היהודית. מההתחלה הנאצים ומשתפי הפעולה (בעלי עבר קרימינלי שהתנהגו כחיות) החלו לשדוד את התושבים היהודים. אחרי ששדדו מהם את הכול והאנשים היו ממש מיואשים, הנאצים הפרידו בין היהודים לאוקראינים ואחרים, הטילו על היהודים לתפור את הטלאי הצהוב על בגדיהם, מקדימה ומאחור.

לאחר מכן הקימו הנאצים חומת עץ בגובה של 4 מטרים וכך גידרו את האזור שבו גרו היהודים. כאשר הגדר הייתה מוכנה, הם גירשו פנימה את כל התושבים היהודים. המקומיים קראו למקום "הגטו האיום". כך, יחד עם כולם, היה גורלו של דוד אחיך שגורש לגטו עם משפחתו. בזמן האקציה הזאת ברחו הרבה יהודים מדמידבקה והתחבאו ביערות ובכפרים הסמוכים אצל מכריהם. מהגטו היה בלתי אפשרי לברוח כי מסביב הייתה שמירה מזוינת. באותו הזמן החל בגטו רעב כבד. לנסות למסור מבחוץ מצרכים, פירושו מוות לנותן. על החומה מסביב תלו מודעות לכל העובה: "מוות בירייה".

באוקטובר שלחו הנאצים את אנשי הקהילה היהודית המותשים והרעבים לכרות בור באדמה. הנאצים פעלו בחשאיות, כאילו שהם מבצעים עבודה שקשורה למלחמה. המקום שהם בחרו בו נמצא ביער גרינר, בדרך לבורוסלב.

הדבר הכי נורא החל בשמיני לאוקטובר, יום חמים, שמשי ונעים. אנחנו רעינו את הפרות בשדה, לא רחוק מן המקום האיום הזה שהנאצים קראו לו "מקום חשאי". בערך בשעה 11 בבוקר, הגיעו החיילים הנאצים למקום הטבח. אנשי המשטרה הקיפו את המקום. אותנו, הרועים, גירשו לבתינו. הבית שלנו עמד על הדרך ששם הובילו במכוניות משא אנשים למוות. הנאצים עם מכוניות הירייה ישבו על הקבינה של המשאיות והאנשים עמדו עם הידיים למעלה, וכל כך צעקו ובכו שהדם קפא בגוף השומע אותם. השכל הישר לא תפס את המעשה המחריד. אני הייתי בבית עם אמי. אימא הסתכלה מבעד החלון והתעלפה. היא הכירה היטב את שפת האידיש מפני שעד חתונתה עבדה אצל יהודי עשיר, אייזיק. ואני הכרתי את כולם:

אנחנו למדנו ושיחקנו יחד.

אחרי 15 דקות החל רעש איום מהיער ואחרי דקה מכונת הירייה החלה לירות. ראשית, הם הרגו את הצעירים והחזקים ביותר: בחורות ובחורים. המשאיות חזרו מן היער לדמידבקה ובמהרה העמיסו את הבאים בתור. הפעם הם הסיעו רק גברים, שעמדו במשאיות על ברכיהם ומסביבם הנאצים. האנשים במשאיות היו דוממים ושקטים וכמו בפעם הראשונה, היה רעש גדול, צעקות ומכונת הירייה החלה לירות, זה נמשך כמה דקות ואחרי זה שוב החלה מכונת הירייה לפעול וככה כמה פעמים. את הילדים והנשים הרגו אחרונים. כל האקציה האיומה הזאת נמשכה כשלושת רבעי השעה – לא יותר.

אחרי אורגיית הדם הזאת, הנאצים חזרו לדמידבקה במשאיות ואנשי המשטרה חזרו בהליכה. כמה משאיות היו עמוסות בגדי הנרצחים. סיפרתי לך כבר שהבית שלנו עמד על אם הדרך, כרבע מייל מהטרגדיה הנוראה הזאת.

אנשי המשטרה החוזרים נכנסו לחצר ביתנו והתאספו ליד הבאה. הם החלו לשתות מים ולשטוף את עצמם והחלו לספר "חוויות" משדה הירי. הם שיבחו את הנאצים על "הקליעות המדויקות", צחקקו על חברים, בעל הפרצוף השבור, על כך שיהודי אחד כמעט והצליח לברוח...

הם כולם היו מפחידים ושתויים. הם השוויצו שהרגו 753 יהודים.

לאחר מכן אספו הנאצים את כל האנשים והכריחו אותם להסתכל על "מלאכתם". אנשים הלכו להסתכל, גם אני הלכתי. את הזוועות והמראות האיומים אי אפשר לתאר במילים. בור טרי, גדול, שנכרה זה עתה, בגודל של 4*4*18 מטר, היה מלא עד שליש בגוויות אדם. הדם זרם ומילא ½ מטר מן הבור. אני החילתי לאבד את

הכרתי. אינני זוכר את אשר נעשה איתי. הלכתי לקצה הבור, אנשים רבים היו שם. הכרתי את הקורבנות בחייהם אבל עכשיו בלתי אפשרי היה להכיר את פניהם, הם שכבו עם הראש כלפי מטה.

אני ראיתי גבר אחד ששכב לחוד, ליד קצה הבור. הוא שכב עם בגדיו וחצי גופו צף בדם. הסתכלתי עליו היטב – זה היה דוד, אחיך. זה הוא ששבר לשוטר את פרצופו ורצה לנוס לכיוון היער, שם השיגו התותח הנאצי.

המוות השיג אותנו ליד היער. הוא לא הספיק לברוח!

כך, באותו יום, הם כולם נרצחו.

לנצח יהיה זכרם ברוך!

אחרי הפוגרום הזה החל הציד אחרי האנשים שהצליחו לברוח ולהתחבא. אביך ועוד שני אנשים התחבאו בכפר מריאנקה. השוטרים מצאו שם את כולם. למקום המחבוא של אביך הגיעו שלושה שוטרים. אביך וחבריו התנגדו להם ותוך כדי מאבק אביך הצליח לקחת את כלי הנשק מהשוטר. הם הצליחו לקחת גם את כל הנשק מהשוטרים האחרים. השוטרים החלו להתחנן על חייהם והבטיחו לעזור לאביך ולחבריו שהאמינו להם והחזירו להם את כלי נשקם. משה צלוביץ האמין לשוטרים, אבל הוציא את המחסנית מכלי הנשק. אצל השוטרים האחרים היו מחסניות נוספות. השוטרים לא קיימו את הבטחתם וירו בהם. שמעתי שקברו את שלושתם ליד כפר מריאנקה. לנצח זכרם יהיה ברוך. אנשים ישרים וחפים מפשע.

ד"ש לכם מאבי פטר. הוא נשאר לבד.

אני מאחל לכם בריאות ומזל.

דונס סטף. 26-12-1993

(תורגם על ידי תמרה פנוק וריטה טאוכנר, יולי 1999)

ממכתבו של דונס ניתן ללמוד על
"שיטת הפעולה" של הגרמנים
בעיירות במזרח פולין: השפלת
היהודים והתשתם על מנת לגרום
להם לחוש ייאוש, בידוד התושבים
היהודים משאר התושבים בעיירות
והריגה "מהירה" של כל תושבי
העיירה בבורות ירי. כך חוסלו
קהילות יהודיות שלמות במספר
קטן של ימים בלבד.

"ערב, נוצצים הכוכבים
בחוץ- מה רב הקור
ילד יתום נודד בדד-
קפוא מכפור.

"אלי, אלי" - בוכה הילד
"אין לי לחם ואין לי כסות,
מי ירחם על יתום נעזב?"
באה אישה זקנה נגדו
והקשיבה תפילה זו
בגד ואוכל נתנה לו..."

(ציטוט מפי סבא)

בני משפחתה של איטה בייזר.
צילום זה נשאר ע"י אוקראינית בדאידבקה
ונמסר לאחר המלחמה למנדל בייזר

זר קהילת קאמין קושירסקי, תשע"ד

זר קהילת ברסלב'קה, תשע"ד

רשמי מסע שורשים לברזוב באוקראינה מקום הולדת משפחת אבי ז"ל, אשר הושמדה בשואה מאת: חתי וולך

מתוך: האתר החופשי של בני קרית חיים:

<http://www.gshavit.net/index.php/2010-02-28-18-42-49/12281-q-262>

שם בברזוב

נשמתי, חשתי והרחתי את תבשילי השבת. דמיינתי את החזרה מבית-הכנסת ואת קבלת השבת כשכולם מסובים לשולחן והיין והחלה במרכז. הסתכלתי על עשבי הפרא מסביב לבית, המצביעים על הזנחה וריקבון, שבמקומם פרחו בעבר פרחים צבעוניים ופרפרים נמשכו אל צבעם הבולט וילדים רצו בין ערוגות הפרחים ושיחקו את משחקי ילדותם תוך שהם מסתתרים מסביב לגזעו של עץ ירוק. העצים הם היחידים שנשארו עד היום והם צופנים בתוך גזעיהם העתיקים את מאורעות העבר. ובהסתכלי עליהם הייתה לי הרגשה שצבע עליהם הירוק דהה וענפיהם כפופים ושפופים. הם בוכים על גדיעתה של משפחה שהייתה, אחת מיני רבות שהלכו אל מחנות ההשמדה, תאי הגזים ובורות המוות.

בדמיוני אני לוקחת את העץ הנטוע בחצר הבית מספר 18 בברזוב ונוטעת אותו בחצר ביתי כסמל להמשכיות, להתחדשות ולזיכרון. ואין יותר סמלי מזה שהעץ בברזוב שייך לבית מספר 18. בגימטריה 18 = חי. הרי זו הייתה מצוותם ותפילתם של הנספים. עם ישראל חי לנצח.

במסגרת ביקור שורשים שערכתי עם קבוצה מבני רוקיטנה והסביבה (אוקראינה) ובני דור ההמשך הגעתי לכפר ברזוב (אוקראינה). הכפר מרוחק מרוקיטנה כ-45 ק"מ. בברזוב חיה ופעלה משפחתו של אבי דב שקלבר ז"ל. הגעתי אל הבית שהיה ביתם של הסבא רבא שלי ובני דודי ברחוב הראשי של ברזוב במספר 18, ואכן הוא עומד שם וקיים ללא שום שינוי במבנה. הבית נעול, חלונותיו חסומים, צבועים רובם בכחול. אותות הזמן ניכרים בו. בעומדי אל מול הבית, אל מול ההיסטוריה של משפחתי הנעולה בתוכו, אל מול חלונותיו המוגפים, העליתי על לבי אותם חלונות כפי שהיו בעבר הרחוק - פתוחים לרווחה כשציפורים עמדו על אדניהם, כשילדים ומבוגרים הסתכלו דרכם על שקיעה מופלאה בקיץ ועל פתיתי השלג בחורף, ובימי שישי עם כניסת השבת היו נרות השבת ניצבים על אדניהם, מאירים עד למרחוק ומעידים על קיומם של חיים יהודיים ועל שמירתה של מסורת ישראל. כשהסתכלתי דרך חריצי החלון פנימה ראיתי בעיני רוחי את אבי ואת הוריו פעילים בתוך הבית.

"להם כל גל נושא מזכרת" – על הזכרון בברזוב

מאת: רותי וולך

מוקדש לזכרה של משפחתי שנטבחה בברזוב

אותי כל חיי. לעמוד פה בברזוב, להרגיש ולחוש את החוויה ולגלות את השורשים שמהם צמחה משפחתי. להתרשם ממקום הולדתו של אבי דב שקלבר ז"ל שזכה להגשים ולעלות לישראל ולהקים בית יחד עם אמי בתיה לבית מנטה ז"ל. לחוש ולו במעט את מה שאבי חש, ספג וינק פה בברזוב ושהשפיע על עיצוב אישיותו. לחבר בין הזיכרונות והסיפורים ששמעתי מאבי לבין המציאות העכשווית אותה אני חווה, ולגבי אין חוויה מרגשת ומסעירה מזו. לכן, את מאורעות העבר, את קיומו של ההווה ואת התקווה לעתיד כרתי תחת הכותרת האומרת "להם כל גל נושא מזכרת", כי כמו גלי הים ההומים ללא הפסק, שוטפים את החוף וחוזרים חלילה, כך גם זיכרונות העבר שוטפים את חוף ליבנו ומציפים מחדש את זכר יקירנו שאינם כבר ולא נותנים לנו לשכוח שבגלים הללו נפשות יקירנו טמונים, והם שהביאו אותנו לחוף מבטחים. בזכות הגלים הללו אנחנו חייבים להמשיך ולשייט את ספינת הזיכרונות ואת ספינת חיינו ולא לתת לה לעולם לרדת למצולות. חיים חפר כתב את השיר "רותי", ושורות ראשונות של השיר אומרות "לי כל גל נושא מזכרת", לכן היום אני, רותי וולך לבית שקלבר, נושאת בשם כולם את הגל הגואה והמצמרר של הזיכרונות עם השתלבות ההווה כפי שבא לידי ביטוי בביקורי פה בברזוב.

אני ניצבת ליד האנדרטה לזכרם של קורבנות השואה שנרצחו ונטבחו רק בשל עצם היותם יהודים. הם נטבחו רק מתוך

אני, רותי וולך בת דב ובתיה שקלבר, נכדתם של סבא יוסף וסבתא רחל שקלבר ז"ל, הנינה של סבא רבא דוד והסבתא רייזל. בן דודי מאיר שקלבר, הדודה מלכה, בעלה ובנה הקטן דוד. הדודות שרה וגיסיה, שנרצחו כולם על לא עוול בכפם. ניצבת היום פה באנדרטת ההנצחה בברזוב, מחבקת אותם אל ליבי, עוצמת את עיני ורואה אותם ניצבים לידי כאילו לא התנתקו מעולם. אני שייכת לדור שמעולם לא אמר את המילה סבא למישהו. אף פעם לא היה לי סבא להתרפק על חזהו, לבקש את עצותיו הטובות כשרציתי ללמוד מניסיונו העשירי, וסבא שלי היה איש חכם, איש חסיד מחצרו של הרב מסטולין. אין איש שראה את סבא שלי, סבתא שלי וילדיהם הולכים אל מותם. כל העדים למוות הנורא מתו גם הם. אני מחבקת אותם בחום ומתפללת לעילוי נשמתם. אני יודעת יחד עם כל בית ישראל שבזכותם, בזכות טוהר לבבם וצניעות דרכם שנגדעה בטרם עת, העניקו לנו את החיים, את ההמשכיות ואת עצם הקיום. הם נטעו בתוכנו את התקווה שהתגשמה להתחדשותו של עם ישראל בארצו. מזלם של בני משפחתי לא שפר עליהם. כולם נספו בשואה ואיתם נגזז גם חלום החיים והעלייה לארץ. רק המסמכים, הסיפורים והתמונות הם העדות לכך שהייתה לי פה בברזוב משפחה לתפארת, שאת צוואתה אני ממשיכה להנחיל גם לדורות הבאים במשפחתנו. והיום בעצם נוכחותי פה בברזוב אני מגשימה חלום שמלווה

האנדרטה בברזוב

https://www.flickr.com/photos/geyzi_shavit/8626743745/sizes/z/in/photostream

זר קהילת איז'ו, טרוביץ, תשס"ד

שנאה עיוורת לתרבות, לחינוך, לקיום ולשימור המסורת, שליוותה כל אחד מעצם היותו יהודי, ושעברה בדבקות מדור לדור. לכל אחד ואחת מקורבנות השואה היה חלום אישי, היו לו רצונות, היו לו תכניות, היה לו כוון והייתה לו דרך. לכל אחד מילדי השואה הייתה ילדות, היה בית, היו הורים, אחים ואחיות והיה לו שם.

ולפתע הכול נעלם, הכול נקבר ונשרף. הביקור בברזוב היה לגבי מציאת החוליה החסרה המחברת את העבר עם הווה ונותנת משמעות היסטורית לעתיד. מתוך האפר והשכול קמה מדינת ישראל בזכותם של קורבנות השואה ובזכותם של אלו שניצלו ברגע האחרון והגיעו לארץ ישראל. אנחנו ורבים אחרים שמבקרים בערים, בעיירות ובאתרי ההשמדה, מחזקים את הקשר ואת ההמשכיות בין התקוות שנגזו לבין החלום שמומש, והמסקנה אחת היא, כמו שאומר השיר "נשמור על הבית ועל המדינה לעולם לא נסכים לאותו גורל אכזר".

בשמי, בשמכם ובשם כל בית ישראל אני מדליקה משואה וירטואלית לזכרם של כל אלו שנספו בשואה. אנחנו, שניצבים מול הדממה הרועמת, מצהירים על קבלת התחייבות בלתי חוזרת להמשיך בנשיאת אש הלפיד שהופקדה בידינו, אש שתמשיך להאיר לנצח את פועלם, דרכם ודמותם. יהי זכרם ברוך ותהי נשמתם צרורה בצרור החיים ונאמר אמן.

בקשה,

אם מישהו מכיר או שמע פרטים היכולים לשפוך אור נוסף על משפחתי שחייתה בברזוב

אשמח לקבל פרטים על כך.

בתודה

רותי

אבי - חיים זוסמן מאת: גיורא זוסמן

לקורס קצינים, יחד איתך בקורס היה גם גומולקה, שמאחר יותר היה ראש ממשלת פולין. עברת את מלחמת העולם השנייה וסיימת אותה בפוטסדאם, שם חברתם לצבא האמריקאי, זמן קצר לפני כניעת גרמניה.

היית רק בן 25 בעת השחרור מהצבא, בדרגת קפיטן עטור מדליות.

לאחר המלחמה חזרת לאוסטרה לחפש את המשפחה, הקרובים, המכירים ולא מצאת איש בחיים. החלטת לעבור לצרפת.

כאן התחלת בפעילות ענפה למען המדינה שבדרך ולמען שארית הפליטה ועסקת בהדרכה חינוכית בבית יתומי מלחמה, שכולם עלו לארץ מאוחר יותר.

מן התמונות הרבות וההקדשות שקיבלת מהילדים למדתי שהיית שם מקובל ואהוב. לאחר מכן היית פעיל במוסד ל"עלייה ב" והיית מפקד מחנה ההעפלה "בת גלים" בריביירה הצרפתית. כאן הכרת את אימנו - יפה ונישאתם בעירת הקיט בנדול.

חודשים מעטים לאחר הכרזת המדינה ולאחר שנמצא לך מחליף - הגעתם ארצה, למרות שהיו בידך ניירות הגירה לארה"ב ומקום עבודה בעיריית ניו יורק.

אימא יכולה הייתה להתקבל בברכה בדרום אפריקה, שם יש לה משפחה גדולה, אבל אבא יק, הייתם ציונים בלב ובנפש. בארץ קיבלתם דירה (משותפת עם משפ' אוסטרובסקי) של מה שנקרא - "הרכוש הנטוש".

התחלת את עבודתך בשקם והתקדמת עד לתפקיד של ממונה על כל החנויות של החברה.

לאחר פרישתך מילאת בהתנדבות תפקידים שונים: מזכיר פרלמנטרי של ח"כ

חצי שנה עברה מאז עזבת אותנו ואתה חסר לנו יום, יום ושעה שעה.

אבי היקר אתה מלח הארץ, שייד לדור שכמעט ואיננו, היית לאחותי ולי מקור הסמכות הידע החינוך והתרבות, ועד יומך האחרון למדנו ממך על שלא ידענו קודם. הערצתי אותך בכל מקום ובכל זמן, על מה שהיית ומה שעשית. תולדות חיך גדושים פעילויות ואירועים שלא היו מביישים ספר הרפתקאות.

אבי, חיים זוסמן, נולד באוסטרה להורים תומכי הבונד, אולם כבר בצעירותו הפגין עצמאות וכיוון אידיאולוגי שונה.

באמצע שנות ה-30, למדת בבית ספר חקלאי והתמחית בצמחי הקקטוס. הזמנים היו קשים ויחד עם חברים יצאתם לחפש את מזלכם מחוץ לעיירה ואח"כ ברוסיה. יצירתיות ותעוזה הנחו אותך במלחמת קיום רבת אתגרים ועסקת במלאכות שונות כמו ספרות וחקלאות.

בבוא הזמן התגייסת לצבא הפולני (שהיה מסונף לצבא האדום) ותוך זמן קצר הגעת

חיים זוסמן עם הנינים

בעיקר בשל העובדה שבעשר אצבעות בלבד וללא עזרה מאף אחד הקמת משפחה יפה ועשית קריירה מכובדת.

אחותי עדי ואני לא נשכח לעולם את דאגתך ועזרתך למשפחה ולכל מי שיכולת לעזור, והיו הרבה כאלו, ומעל לכל לא נשכח את דאגתך לאימא. היה שלום אב יקר.

דב בן מאיר (שהיה סגן יו"ר הכנסת), יו"ר גמלאי מקפת, יו"ר גמלאי שקם, סגן יו"ר איגוד הווטרנים של הצבא הפולני, סגן יו"ר איגוד יוצאי אוסטררה, תומך ועוזר לעולים חדשים במציאת תעסוקה בעירית תל אביב.

תמיד הערכתני אותך על הידע הרב וניסיון החיים העשיר, שליטתך בשפות רבות, אבל

לזכרו של חיים זוסמן ז"ל מאת יעקב מור

חבל על כל דאבדין

חלפו שלושים יום מאז הלכת לעולמך, ואנו הוותיקים חברי הנהלת איגוד יוצאי ווהלין מרגישים בחסרונך. לצערנו דור הולך ונעלם. אני זוכר היטב את תפקידך כגזבר איגוד יוצאי ווהלין בתקופתו של יו"ר האיגוד עו"ד שלמה זיסקינד ז"ל. אני כמזכיר האיגוד לא פעם התייעצתי אתך בכל הנושאים הקשורים לאיגוד.

תמיד מצאתי אצלך אוזן קשבת ורצון לעזור הרבה לא ידוע לי על תקופת חיך ומעשיך בשואה.

רק לאחרונה נודע לי מספר הזיכרון שהוצא לזכרך, כי היית קצין בצבא הפולני, והיית גם בין כובשי ברלין. התכונות שאפיינו אותך היו: אצילות, סבלנות וסובלנות, ענווה, ומעל הכול - מקצועיות, הן בתפקידך באיגוד והן בפעילותך כאזרח.

דבר זה לא היה נפלא בעיני, כי תקופה ארוכה היית ראש הוועד של עובדי השקם ונתת בו את הטון. היית שותף לכל המאבקים על שיפור תנאי העובדים, והצלחת.

המשכת בפעילות גם לאחר יציאתך לגמלאות, כאשר גולת הכותרת הייתה הקמת מועדון לעובדי השקם שפרשו לפנסיה, ונטלת חלק נכבד בניהולו.

היית הכוח המניע בהכנסת מחשב לאיגוד יוצאי ווהלין בפעם הראשונה, ועוד הרבה פעילויות שקצרה היריעה מלהכילם.

להנצחת זכרך מוצג בחדר ההנהלה צילום של כל חברי הנהלת האיגוד הוותיקים, שחלקם מדור המייסדים, שאתה היית אחד מהם.

לכל המשפחה - שלא תדעו עוד דאבה. תהא נשמתך צרורה בצרור החיים.

ז"ר קהילת אוסטררה, תשס"ד

לזכרו של מוניה שפיר: אבא אהוב ויקר שלנו

מאת: בתו גילה פרגר (שפיר)

אבא אהוב שלנו, אדם בעל שיעור קומה מאין כמוך! כה רבות עברת בחייך והכל שרדת.

איבדת את משפחתך בשואה נוראית ושרדת שנים קשות בבריחה בתנאים קשים עד הגיעך לישראל, למקום מבטחים. משפחה גדולה איבדת בשואה. משפחה יפה, שהיית כה גאה בה כל חיך.

בסבא רבא שלך, בסביך, בהוריך היקרים דב ובתיה ובאחיך ואחיותיך.

אתה ואחיך איסר ז"ל זכיתם לעלות ארצה ולהמשיך את השושלת המשפחתית. בגאווה סיפרת על טוב ליבם, נדיבותם ותרומתם לקהילת העיירה וליהודים בכלל. תמיד הקפדת להמשיך באותו מסלול של נתינה וחסד לכל אדם באשר הוא.

מאביך החזן ירשת את קולך היפה. אהבת לשיר זמירות מבית הוריד כשדמעות בעיניך. שרת שירי א"י היפה, שירים רוסיים ושירים באידיש.

גם בשלושת החודשים האחרונים כשסבלת,

מצאת נחמה בשירה האהובה עליך.

אדם מיוחד היית אבא יקר!

חכם, משכיל, בעל זיכרון נדיה, איש סוד, איש שיחה מעניין, בעל חוש הומור, דובר שפות רבות.

מטבע עבודתך בשירות הביטחון הכללי היית אדם דיסקרטי. שנתיים פעלת כדיפלומט בשירות המדינה בקובה.

בטוב ליבך הנדיר סייעת ליהודים רבים לצאת מקובה בתקופה קשה.

הוצאת עשרים ושבעה ספרי תורה מבתי הכנסת בהוואנה והעברת אותם לישראל.

כשהרבי מלובביץ קיבל אותך לשיחה בלשכתו בניו יורק לחמש-עשר דקות כפי שהיה מקובל בסדר יומו, התארכה השיחה ביניכם ל 45 דקות...

למחרת הפגישה התקבלה שיחת טלפון בקונסוליה הישראלית בניו יורק מלשכת הרבי שביקש למסור תודה ליהודי שהגיע לתת ולא לקחת!

תמיד הנהגת.

בעקבות עדות שחשפה את מקום הטמנת גופות משפחותיכם בעיירה, הובלת משלחת גדולה לטובת חילוצם וקבורתם בקבר אחים בבית העלמין כשארונותיהם מכוסים בדגלי ישראל!

למסע זה התלוונו אנו הילדים להורים ששרדו. יונה בן אחיך איסר ז"ל ואני זכינו ללוות אתכם ולהיות חלק מהמבצע המיוחד הזה.

ערך הנתינה ליווה אותך עד סוף ימך, עזרה לנזקקים היה ערך עליון.

כשהייתי משתפת אותך במצוקותיהם

אוטוידידקט ווערצנו אונדז על כך.
יותר מכול הערצנו את מסירותך האין
סופית למשפחה. אהבתך הגדולה לאמא,
לנו הילדים, לנכדים ולנינים. הדאגה האין
סופית והגאווה כי שרדת את השואה
והקמת משפחה לתפארת, כך תמיד אמרת.

אבא אהוב שלנו, היום אנו נפרדים ממך
בצער גדול, אך עם הכרת התודה על שזכינו
לאבא כמוך. האבא הכי טוב בעולם. אתה
בלבנו, תמיד היית ותמיד תהיה.
הצטרף אל אמא ושמרו עלינו!

של משפחות ילדים מבית הספר, מקום
עבודתי, מייד היית מוציא את פנקס
הצ'קים ומבקש "עזרי להם".
אבא יקר שלנו, בשלושת החודשים
האחרונים לחייך סבלת מאד, מצבך הפיזי
והמנטלי התדרדר מאוד. מעדת בדיוק ביום
השנה לקבורתה של אמנו היקרה והאהובה
שאותה כל כך אהבת ואליה התגעגעת,
ומנפילה זו לא הצלחת להשתקם.
קשה ביותר היה לראותך מבולבל, לעיתים
מדבר ללא הגיון, במיוחד לאור עובדת
היותך איש חכם, בעל ידע היסטורי ועולמי
כה רב. הכול ידעת, הכול למדת, היית

זר קהילת רדז'ביצ'וב, תשס"ד

זר קהילת קוריץ, תשס"ד

זר קהילת לודז'ב'יץ, תשס"ד

שלום יקירי; שיחות בכתובה 1929-1965

יזמה וליקטה: אורנה דריזין (זמל);

הוצאת דני אופקים, 3102

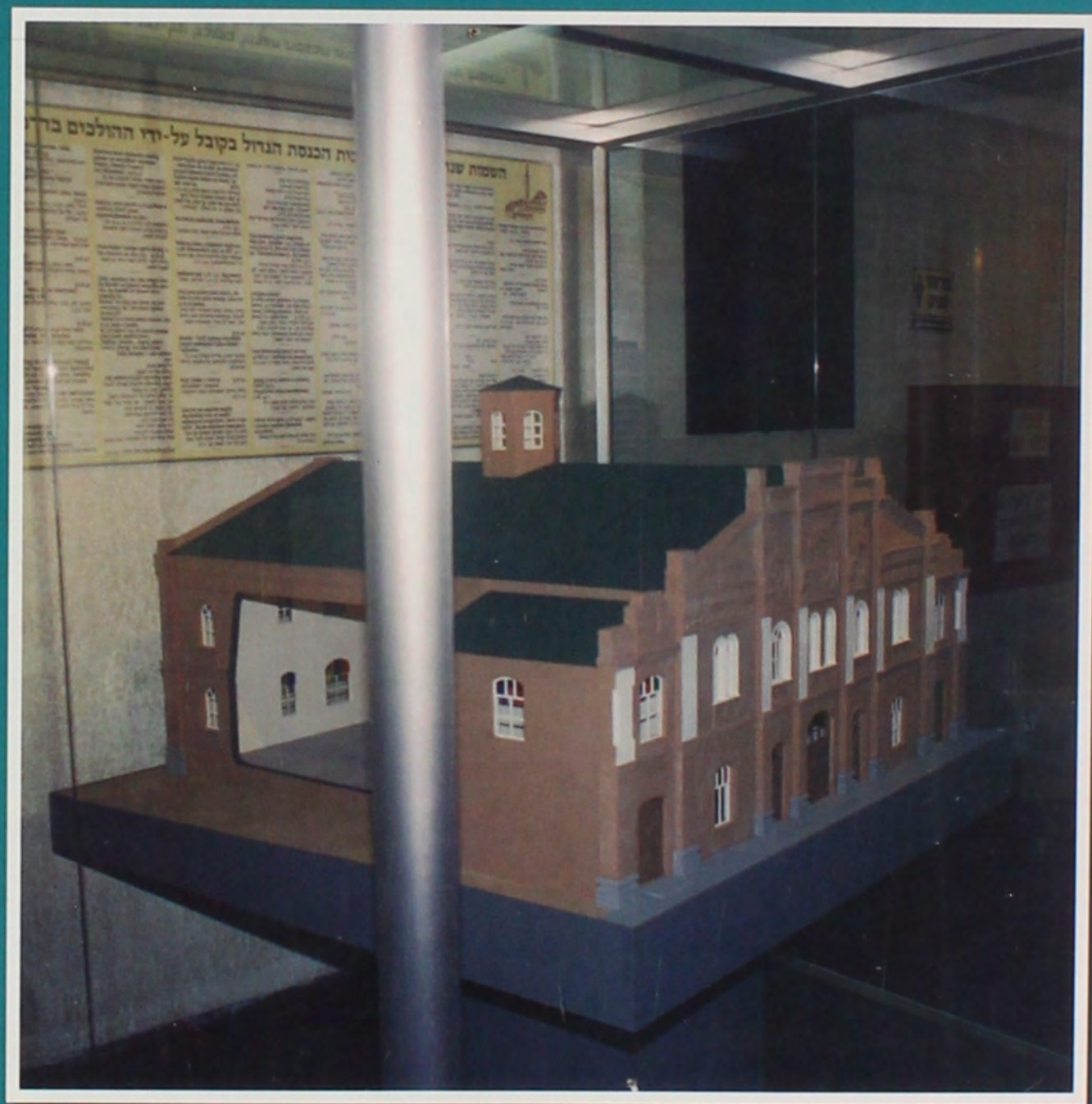
ארוכות. זהו חלון הצצה לקורותיה של משפחה העוזבת את "עיצבון הגלות" בשנות השלושים ומתחילה חיים חדשים בארץ-ישראל. יקיר חולק עם יקיריו את רקמת החיים הקטנים, לצד המאורעות הגדולים, וכל העת, כוסס בו האבל על אובדן הבן אשר נותר באירופה ונספה.

בעברית מרחיבת-דעת, משכילה ומרוממת, שמתכתבת עם המקורות, מתגלה דיוקן אנושי וחי של אדם אשר חווה באמצעות הכתיבה לא רק את הסובב אותו, אלא גם את עצמו. יקיר מודה על מתנת ה"עונג ביתי" - מטבע לשון ייחודי שפירושו הכוח שהוא שואב מבני ביתו, כמו גם הצירוף הקבוע "שלום יקירי", שפותח כל מכתב. השקפת העולם שלו כי "לכל דאגה נחוצה הבלגה, סבלנות ותקווה טובה לעתיד", הינה בעלת תוקף בכל עת.

גם נוכח הצרות, מוכרחים תמיד להודות על הנסים.

הספר "שלום יקירי" שיזמה וליקטה אורנה דריזין (זמל) הנו עדות היסטורית המשתקפת במכתבי משפחת שיפמן (מדומברוביץ, ווהלין), מתחילת המאה ה-20 בפולין ועד השנים הראשונות לתקומת עם ישראל בארצו. אספקלריה של יהדות מזרח אירופה ושל היישוב המתחדש בארצו. ההווי היהודי חסידי בעיירה, הכיסופים לארץ ישראל, המאבק להשגת אישורי עלייה, השנים הראשונות בישראל שלפני הקמת המדינה והשוואה כפי שהיא משתקפת בעיניהם של החיילים הארצישראלים - כל אלה מקבלים בספר ביטוי אותנטי, בזמן אמת, באמצעות חליפת המכתבים של בני המשפחה.

וכך כותבת על הספר הסופרת נאוה סמל: "מלומד בצרות ונסים", כך הגדיר יקיר שיפמן את עצמו. מכתביו, שאותם ליקטה והאירה באהבה ובשקדנות נכדתו אורנה דריזין (זמל), מתפרשים על פני שנים

דגם בית הכנסת הגדול בקובל